

MÁCSAI BOGLÁRKA

A KINCSESLÁDÁK POLITIKÁI

Iskolamúzeumok és politikai kontextusaik Északnyugat-
Baskortosztánban

PTE BTK Interdiszciplináris Doktori Iskola
Néprajz – Kulturális Antropológia Doktori Program
Témavezető: Nagy Zoltán
2021

KÖSZÖNET...

Tatyjana Minnijahmetovának a hívó szóért és egy új világba való bevezetésért.

Csubrikova Mónikának a kiskapukért.

Margarita Szulejmanovának a nagykapuért.

Az Udmurt Állami Egyetem Udmurt Filológia és Finnugrisztika Tanszék oktatóinak és diákjainak, kiváltképp Dmitrij Jefromejevnek és Tatyjana Repinának az udmurt nyelvi órákért és a nyári egyetemi élményekért.

Julija Hamidullinának, hogy befogadott otthonába és bizalmába. A Szamigulov családnak, hogy családtaggá válhattam. Ajszilu Sarifjanovának a járásban tett múzeumi körutakért, szervezésért és minden információért. †Renat Galjamsinnak, hogy megregulázta értem a helyi rendőrséget. És mindenkinek Tatisli járásban, aki szóba állt velem, segített bármiben, fuvarozott, vagy megvendégtelt és ellátott finom falatokkal.

A PTE BTK Néprajz-Kulturális Antropológia Tanszék valamint a Közép-európai Egyetem Történelem Tanszék állandó és vendégoktatóinak minden szakmai tudásukért, amit igyekeztek átadni nekem.

A Néprajzi Múzeum vezetőségének, Kemecsi Lajos főigazgatónak és különösképpen Schleicher Veronikának, aki rengeteg lehetőséget biztosított a dolgozat megírásához, gondosan elolvasta és véleményezte azt. A múzeum kollégáinak az inspiráló közegért, amely megadta a végső löketet a disszertáció befejezéséhez. Végül, de nem utolsó sorban az Európa- és Ázsia-gyűjtemények munkacsoportjainak, akik a legkeményebb költözési helyzetekben állták a sarat, és helyettem is dolgoztak az írás ideje alatt. Bizton állíthatom, hogy ha nincs a Néprajzi Múzeum, ez a dolgozat nem készült volna el.

A szakmai műhelyvita opponenseinek, Mészáros Csabának és Wilhelm Gábornak, akik hatalmas terheket vettek le a vállamról, hogy helyükbe újakat tegyenek.

Vargyas Gábornak, aki megteremtette a legelső lehetőségeket ahhoz, hogy nehéz fába vág hassam a fejszemet, s időnként ellátott néhány atyai jó tanáccsal, hogyan is kellene azt a fejszenyelet tisztességesen tartani.

Nagy Zoltánnak, aki eleinte együtt fogta velem ezt a fejszét. Kevés diák mondhatja el magáról, hogy legkedvesebb tanárával és jó barátjával mehet először terepre. Azóta tizenhárom év telt el, s ő szintén számtalan lehetőséget teremtett kutatásom folytatásához, olvasta, javította, kritizálta munkáimat, s bölcsen egyengette pályámat, hogy amikor csitul az ifjonti hév, belássam, igaza volt.

Szüleimnek és családomnak, akik ugyan féltettek elengedni a hosszú utakra, de ennek nem adtak hangot, inkább dugtak a bőröndömbe egy kis házi lekvárt, kolbászt és pálinkát.

Apatóczy Ákos Bertalannak, férjemnek, aki mindvégig támogatott nemcsak elvben, de a hétköznapi gyakorlatában is. Aki még a dolgozatírásba is besegített volna, ha engedem. És aki mindig hisz bennem, sokkal jobban, mint én magamban.

És végül a legnagyobb inspirációért köszönet illeti Apatóczy Lillát, kislányomat, aki szerint azért nem tudok minden kérdésre válaszolni, mert még nem vagyok doktor néni.

Tartalomjegyzék

BEVEZETÉS	7
Terepmunkák, tér- és időkeretek	9
Az etnográfiai anyag lehetőségei és korlátai	14
Elméleti hátterek	16
Történelempolitikák	16
Új muzeológiai megközelítések	18
A kutató helye és etikája	19
A disszertáció felépítése	21
AZ ISKOLÁK KINCSESLÁDÁI – ISKOLAMÚZEUMOK ÉS KRAJEVEGYENYIJE	23
Iskolamúzeumok	23
Múzeumi kanonizáció	56
Krajevegyenyije	59
MI, TATISLIEK – LOKALITÁSOK TATISLI JÁRÁSBAN	69
A föderációtól a faluig	70
Család – iskola – szülőföld	78
Család	79
Iskola	86
Szülőföld	90
Krajtól krajig	98
A HÉTSZIRMÚ VIRÁG – ETNICITÁS BASKORTOSZTÁNBAN	103
Szirombontás – baskír nemzetépítés a kilencvenes években	103
Az udmurt szirom	110
A múzeumok virágai	114
A családfa ünnepe	117
Udmurt családfák	128
Paraszti életmód kontra szovjet haladás	131
A HŐSÖK NEM HALNAK MEG – NEMZETÉPÍTÉS OROSZORSZÁGBAN	149
A Nagy Honvédő Háború	150

Afganisztán és Kaukázus.....	161
Hősiesség és internacionalizmus	169
A Nagy Honvédő Háború szerepe a nemzetépítésben.....	175
A KIS HAZA – HAZA ÉS HAZAFIASSÁG OROSZORSZÁGBAN	179
A mindent felölelő érték – állampolgári-hazafias nevelés	179
Haza és hazafiasság fogalmai a társadalomtudományokban	188
OROSZORSZÁG KINCSESLÁDÁI – A POSZTSZOVJET ISKOLAMÚZEUM MINT ÖNÁLLÓ	
MÚZEUMTÍPUS.....	195
A kannibál örökség.....	195
A “vadak” múzeumai.....	198
A posztszovjet iskolamúzeum.....	203
BIBLIOGRÁFIA.....	211

I. BEVEZETÉS

*“A múzeum a modern Oroszország temploma,
és ha az ember nem akar megnézni egy múzeumot,
az kicsit olyan, mintha nem lenne hajlandó templomba menni.”*
(Steinbeck 2009: 155)

John Steinbeck amerikai író és Robert Capa magyar származású fotográfus a második világháború után úgy döntött, saját szemével nézi meg mindazt, ami a vasfüggöny mögött rejtőzik. 1947 nyarán a Szovjetunióba utaztak, s ott közel negyven napot töltöttek el bejárva olyan nagyvárosokat, mint Moszkva, Kijev, Sztálingrád vagy Tbiliszi, de ellátogattak orosz falvakba is, ahol az emberek kolhozokban dolgozva keresték meg mindennapi kenyerüket. Útjuk célja volt: „őszinte beszámolót írni, és szerkesztői kommentár nélkül megörökíteni azt, amit látunk és hallunk, semmiféle következtetést nem vonva le olyan dolgokból, amelyeket nem ismerünk kellőképpen” – írja Steinbeck az Orosz napló című könyvében.¹ Mögé akartak nézni mindannak, amit az amerikai sajtóban lehetett olvasni vagy hallani a Szovjetunióról, de az újságokkal ellentétben őket nem érdekelte a politika, s azt sem akarták kideríteni, hogy vajon mit forgat a fejében Sztálin. „Az orosz emberekhez akarunk eljutni, ha lehet, megtudni, miről beszélgetnek, hogyan öltözködnek, milyen ételeik vannak, szoktak-e mulatni, és ha igen, akkor hogyan.”²

Steinbeck könyvét olvasva számtalanszor véltem párhuzamot felfedezni az ő és a saját meglátásaim között, főként, amikor az embereknek a politikai rendszerhez vagy Sztálinhoz fűződő hozzáállásáról és érzelmeiről írt, vagy éppen a helyiek múzeumok iránt érzett tiszteletét mutatta be. Az amerikai író szerint az általuk (néha kötelezően) meglátogatott múzeumok javarészt ugyanúgy épültek fel: az egyik részleg Oroszország történelmét mutatta be 1918-ig, a másik a forradalom utáni vívmányokról, a forradalom résztvevőiről és hőseiről szólt, a harmadik rész, a háború után újjáépülő város gipszmakettje pedig egy fehér márványból épült mesés világ ígéretét vetítette előre. A helyiek büszkén

¹ Steinbeck, 2009: 6

² Uo.

dagadó mellkasa láttán Robert Capa csupán annyit jegyzett meg: “az oroszok szemében templom a múzeum”, ahol a reményteljes jövő megjelenítése (a gipszváros) ad hitet a háborút elszenvedett embereknek.

Steinbeck könyvét Nagy Zoltán adta kezembe évekkkel ezelőtt azzal a bátorítással, hogy érdemes lenne elolvasnom, mert ismerős hangulatokat idéz az amerikai utazók története. Azaz az ajánlás célja nem pusztán egy, akkor még csupán szakdolgozati téma tágabb kontextusba való helyezése volt, hanem közös oroszországi múzeumi élményeink előhívása és más szemszögből való megértése. 2008 augusztusában vele és még három kutatótársunkkal együtt utaztuk be Északnyugat-Baskortosztán udmurtlakta járásait, a múzeumlátogatások pedig nekünk is kötelezők voltak mindenhol. A legtöbb helyen elvittek bennünket megtekinteni a helyi iskolamúzeumot, a falu egyetlen olyan nevezetességét vagy kulturális színhelyét, amit a hirtelen felbukkant, nem várt külföldieknek meg lehet mutatni. A múzeumpedagógusok részletes vezetést adtak nekünk a kiállításokban, mi pedig igyekeztünk minél részletesebben rögzíteni a hallottakat és látottakat. Steinbeck és Capa utazása és a mi utazásunk között ötven év telt egy rendszerváltással együtt, földrajzilag más helyen jártunk, más léptékű múzeumokat tekintettünk meg, és mégis úgy éreztük, hogy – közhelyesen szólva – vannak dolgok, amik nem változnak.

Az iskolamúzeum mint műfaj izgalmas és szimpatikus volt számomra, azonban bizonyos tartalmi, főként a háborús hősök emlékezete különösen letaglózott. Olyannyira, hogy szisztematikusabb kutatásaim megkezdésekor szinte csak erre a témára fókuszáltam. Konzulensem jóval tapasztaltabb kutatóként már akkor felhívta a figyelmemet az iskolamúzeumok komplexitására, s óvatosan figyelmeztetett, hogy nem szerencsés egyetlen témát kidesztillálni azokból. Eltelt egy kis idő, mire ezt én is megértettem és beláttam, s bár szakdolgozatom még csupán a háborús hősök emlékezetével foglalkozott, későbbi terepmunkáim során figyelmemet kiterjesztettem a kiállítások összességére, s így a jelen disszertáció már a maga összetettségében igyekszik megragadni az iskolamúzeumok valóságát. Mindeközben bízva abban, hogy ha Steinbeck olvashatná korántsem irodalmi szövegemet, Capa pedig láthatná több mint amatőr fotóimat, olyasfajta nosztalgia kerítené őket hatalmába, amit én is éreztem ez Orosz napló olvasásakor.

Terepmunkák, tér- és időkeretek

2008 augusztusában négy hetet töltöttünk el Északnyugat-Baskortosztánban egy kutatócsoporttal, Tatyjana Minnijakhmetova udmurt származású kutató meghívásának és a Marie Curie Host Fellowship Transfer of Knowledge című pályázat finanszírozásának köszönhetően. A kutatócsoport tagjai voltak rajtam kívül Nagy Zoltán kulturális antropológus, Dobó Attila nyelvész és Szamonek Vera néprajz és történelem szakos egyetemi hallgató. Elsősorban udmurtok által lakott falvakba látogattunk el: a nyolc, udmurtlakta járásból négy járás tizenöt falujában jártunk. Azonban mivel sok helyen több etnikum is együtt él, így tatárookra, marikra és baskírokra is kiterjedt valamelyest kutatásunk látóköre.

Tatyjana Minnijahmetova baskortosztáni udmurtként a saját kultúrájában kutató terepmunkás szerepét töltötte be, aki hatalmas terepismerettel, kapcsolathálóval és kulturális tudással rendelkezik. Ez a tudás előnyt és korlátozottságot egyaránt jelentett. Az oroszországi terepmunka-ideál – és így akkori vezetőnké is – hasonlatos a magyar néprajztudomány „kiszálló” terepmunkáihoz, melyek lényege a sokszor, de kevés ideig eltöltött idő az adott helyen. Közelsége lévén a kutató minden évben elmehet terepmunkára, mely általában a nyári időszakra koncentrálódik – ezért is nevezik gúnyosan az oroszországi néprajzot „nyári” néprajznak, vagy a nyarat terepszezonnak.³ Ebből kifolyólag vezetőnk számára természetes volt az intenzív, faluról falura járó expedíció, melynek menetét ő alakította ki, míg mi inkább egy lassúbb, „egy-helyen-ülős” terepmunkára számítottunk. Személye nagymértékben meghatározta azt is, hogy hova és kikhez látogattunk el. Az egyes helyeken eltöltött idő (amely jelenthetett kilenc, de csupán egy napot is) nem engedett olyan mértékű betekintést a társadalom életébe, melyet egy több hónapos vagy akár egy éves terepmunka biztosít. Nem állt rendelkezésre kellő mennyiségű idő, hogy elegendő interjút készíthessünk, nem volt mód mindezek megismétlésére, visszakérdezésre, és a spontán adódó (sokszor „legárulkodóbb”) szituációk kiváráására sem adott lehetőséget egy ilyen rövidtávú terepszemle. A teljes

³ Tyiskov, 1991: 374

aklimatizálódás és csoportba való beilleszkedés híján csupán a társadalmi élet felszínét érinthették meg.

Ugyanakkor éppen ennek a tagoltságnak és sűrűségnek köszönhetően szereztünk olyan átfogó képet a baskortosztáni udмурtok életéről, amely megóvhat bennünket az általánosítás veszélyétől, vagy éppen felhatalmazhat arra. Ennek az útnak köszönhető, hogy későbbi terepmunkám során könnyebben találtam falut és befogadó családot, illetve maga a téma is ekkor fogalmazódott meg bennem, amivel elkezdtem foglalkozni. A 2008-as út során szerzett ismeretek pedig alkalmasnak bizonyultak arra, hogy jelen dolgozat etnográfiját olyan más területekről származó anyagokkal tudjam kiegészíteni, amelyek közelebb visznek bennünket például az oroszországi nemzetépítés logikájához, a hazafiasság politikai fogalmához és azok múzeumi leképeződéséhez.

Baskortosztán az Oroszországi Föderációban.

Tatisli járás Baskortosztánban

2012 tavaszán, majd 2013 őszén jutottam el újra Baskortosztánba az ОТКА 57093 számú „Szimbolikus tájak és etnikus kapcsolatok az posztszovjet Oroszországban” című, Nagy Zoltán vezette projekt keretei között.⁴ Összesen hat hónapot töltöttem el a helyi udmurtok központjának tekintett ötszázötven lelkes faluban, Novije Tatisliben, Tatisli járásban. Ez a két út a korábbi terepszemlénél egyértelműen hosszabb és elmélyültebb kutatásnak biztosított lehetőséget, mindazonáltal mégsem közelítette meg azt az időtartamot és mélységet, amit nem csupán az antropológia módszertana, de jó magam is ideálisnak tartok. Ennek személyes, pénzügyi és bürokratikus okai egyaránt voltak. Természetesen én is követtem és alkalmaztam a résztvevő megfigyelés és az interjúkészítés módszereit, azonban kevés lehetőségem nyílt ismétlésekre vagy olyan helyzetek kiváráására, amelyek néha többet mondanak minden szónál – ennek szükségességére lentebb konkrét példával is szolgállok. Egy megszakítás nélküli féléves kutatás talán több lehetőséget biztosított volna mindezekre. Mégis szerencsés megoldásnak tartom, hogy egy év különbséggel, két

⁴ A kutatás személyi támogatásához hozzájárult a ТÁМОР-4.2.4.А/2-11/1-2012-0001 azonosító számú Nemzeti Kiválóság Program – Hazai hallgatói, illetve kutatói személyi támogatást biztosító rendszer kidolgozása és működtetése konvergenciaprogram című kiemelt projektje is.

részletben került sor a terepmunkákra, ugyanis visszatérésem olyan tanúságtétel volt a helyiek számára, aminek köszönhetően még közelebb engedtek magukhoz és világukhoz. A kutató visszatérése a helyi társadalom számára egyfajta bizonyíték arra nézve, hogy életük valóban érdeklődést váltott ki, a barátságok tényleg megkötöttek, s hogy a korábbi terepmunka során nyújtott segítőkészségüknek és vendégszeretetüknek tudományos és emberi értéke és eredménye egyaránt van. Az első terepmunkára való megérkezés során tanúsított tartózkodóan kedves és gyanúval átitatott kíváncsisága helyett engem is – ahogyan azt sok más kutató megtapasztalhatta saját terepén – régi ismerősként, messziről hazatért családtagként üdvözöltek a helyiek. Mindez pedig a kapcsolatokban minőségi változást eredményezett, hiszen a bizalom is megnövekedett személyem felé.

2014-ben egy hónapot tartózkodtam Ufában a Baskír Állami Egyetem Történelem – Régészet – Etnológia Tanszékén. Ez idő alatt a Turizmusért, Krajevegyenyijéért és Kirándulásért Felelős Köztársasági Gyermekjóléti és Oktatási Központ munkájával is megismerkedtem, amely központ az iskolamúzeumok munkáját koordinálja föderális szinten.

Baskortosztánba orosz és alapfokú udmurt nyelvtudással érkeztem. Alapvetően oroszul kommunikáltam, ami a múzeumok esetében azért is volt indokolt, mert a szövegek nagy része orosz nyelvű, illetve maga az iskolai oktatás is oroszul zajlik. Udmurt tudásom alkalmas volt arra, hogy a múzeumi feliratokat és szövegeket megérthessem, s ezt hozzátegyem az elemzéshez. Tatár és baskír nyelvtudás híján bizonyos múzeumok elemzésének teljessége csorbul, hiszen az ezeken a nyelveken írt szövegeket nem tudtam értelmezni. Ám ezeknek nagy része orosz fordításban is olvasható volt, továbbá ezeknek a múzeumoknak a kihagyásával fontos aspektusok és kérdések sikkadtak volna el.

Tatisli járás egyik kivételessége ugyanis lakosságának etnikai összetételében ragadható meg. Egyrészt itt él az északnyugati baskír és/vagy tatár identitású lakosság jelentős része⁵, másrészt a legtöbb baskortosztáni udmurt is. Novije Tatisli falu nemcsak a

⁵ Az Északnyugat-Baskortosztánban élő, törökös nyelvet beszélő csoportok nagy része tatárnak, esetleg tatár-baskírnak/baskír-tatárnak aposztrofálja magát, azonban a baskortosztáni politikai elit baskírként tekint rájuk. Dolgozatomban a helyiek szóhasználatát követve a 'tatár' etnonimet használom erre a közösségre, amely megnevezés mindig egyenlő az 'északnyugati baskír' kifejezéssel is. Az északnyugati baskír és/vagy tatár identitás kérdéséről a IV. fejezetben esik részletesebben szó.

faluköztség és a helyi kolhoz központi telephelye, de az udmurt Történeti-Kulturális illetve a Nemzeti-Kulturális Központok bázisa is, ahol a baskortosztáni udmurtok kulturális programjait koordinálják. Kapcsolathálóm elsősorban az intézmények munkatársainak ismeretségei, valamint háziasszonyom rokonsági és szomszédsági kapcsolatai mentén alakult. Bár Novije Tatisliben is igyekeztem felvenni a kapcsolatot az ott élő tatár és baskír családokkal, ezeknek az ismereteségeimnek a zömét a falutól mindössze tíz kilométerre fekvő járásközpont, Verhnyije Tatisli adta. A velük való kapcsolattartás, a terep általuk megtapasztalt világa és arca fontosnak bizonyult számomra, és később ez szerves részét képezte a kutatásomnak, meggátolva így, hogy annak fókusza egyetlen falura vagy etnikai csoportra korlátozódjon.

Ezen a ponton felmerül a kérdés, hogy mit is tekintek az általam vizsgált földrajzi és társadalmi terepnek. Nyilvánvalóan szükséges meghúzni egy bizonyos határt, ami erre a kérdésre hozzátéveleges választ, az elemzéshez pedig kiindulópontot és kereteket ad. Az etnográfiai anyagomból kiindulva ezt a határt egy közigazgatási egység, a *járás* mentén húztam meg, mert tapasztalataim és következtetéseim alapján ez a szigorú értelemben vett entitás ad a legtöbb lehetőséget arra, hogy egy jelenség minél több vonatkozását feltárhassam. Tatisli járás mint multietnikus terep lehetőséget ad arra, hogy az iskolamúzeumoknak mind közigazgatási, etnikai vagy éppen nemzeti vonatkozásait górcső alá vegyem. Az elemzett múzeumok mindegyike Tatisli járásból való, legyen az udmurt vagy tatár/baskír múzeum. Ugyanakkor túl is lépek ennek a terepnek a határain: egyrészt helyenként indokoltnak láttam az elemzett anyagot más járás múzeumainak anyagaival kiegészíteni, másrészt a múzeumi tartalmak szükségessé tették a Baskortosztánban élő etnikai csoportok vagy akár az egész oroszországi nemzet tárgyalását és akár terepközösségként való értelmezését is. Természetesen nem tekinthetem egész Oroszországot, de még Baskortosztán egészét sem a szoros értelemben vett terepnek, mindazonáltal az oroszországi haza kulturális logikájából fakadóan – ahogy ezt majd a disszertáció során kifejtem – azt sem állíthatom, hogy az elemzés hatósugara csupán egy kisléptékű közigazgatási egységre vagy etnikai csoportra terjedne ki. Éppen ezért a terep részletes bemutatását sem külön fejezetben teszem meg, hanem integrálom és szerves részévé teszem azt a vonatkozó fejezeteknek és tematikáknak. Így Baskortosztán közigazgatási

felépítéséről és Tatisli járásról a harmadik, a baskortosztáni udmurtokról, baskírokról és tatárokról a negyedik, az oroszországi politikai nemzetről pedig az ötödik fejezetben írok részletesebben.

Az időkereteket egyrészt terepmunkáim ideje, másrészt az a politikai kontextus jelöli ki, amely az iskolamúzeumok munkáját meghatározza. A Szovjetunió szétesésével (1991) jöttek létre azok a feltételek, amelyek az iskolamúzeumok tematikáiban is változást hoztak. Egyrészt 1993-ban Baskortosztánban elnöki posztra került Murtaza Rahimov, akinek nacionalista politikájához fűződő rendeletei lokális szinten alakították a múzeumi tartalmakat is. Noha 2010-ben Rahimov leköszönt, az általa is generált új tematikák állandósulni látszanak a kiállításokban. Másrészt a 2000-től datálható putyini éra nagyszabású programtervezete, „*Az Oroszországi Föderáció állampolgárainak hazafias nevelése*” című projekt évtizedekre programot és ideológiai háttérrel adott és ad a helyi múzeumpedagógiai szakköröknek. A programot ötéves tervekben kivitelezte az állam 2001-2005, 2006-2010, 2011-2015 és 2016-2020 között, terepmunkáimat pedig a harmadik periódus során végeztem. Így a disszertációban megfogalmazott tézisek relevanciáját a Szovjetunió szétesése és a hazafias nevelés harmadik etapjának végéig tekintem érvényesnek.

Az etnográfiai anyag lehetőségei és korlátai

A szoros értelemben vett terep, amelynek etnográfiáját elemzem, nem földrajzi terület vagy közösség, hanem maguk a múzeumok és kiállításaik, illetve azok kisebbség- és nemzetpolitikai kontextusai. A disszertáció fókuszában nyolc, Tatisli járásbeli iskolamúzeum kiállításainak elemzése áll. Elsősorban a múzeumi szövegeket és koncepciókat elemzem, amelyek megértéséhez számtalan kiegészítő anyagot használtam fel: a múzeumvezetők által írt beszámolókat, jelentéseket és velük készített interjúkat, a múzeumokról szóló helyi újságcikkeket, nem mellesleg pedig két további múzeum háborús hősookról szóló kiállításait.

Terveim között szerepelt a múzeumi szakkörök intenzív látogatása is, azonban ez rajtam kívül álló okok miatt nem valósulhatott meg olyan mértékben, ahogyan azt

elképztem. Első terepmunkám alatt hamar kifutottam az időből, s mire körvonalazódott számomra, hogy az iskolamúzeumokban milyen munka folyik, a tanév lezárult. A második terepmunkát – többek között – ezért is szerveztem az őszi időszakra. Miután megkerestem a múzeumokat azzal a kéréssel, hogy részt vehessek ezeken az alkalmakon, komoly szervezés vette kezdetét az órák előkészítését illetően. A tatár múzeumok óráinak látogatásához a járásközponti Oktatási Osztály külön engedélyére volt szükségem, aminek folytán összesen kettő múzeum egy-egy foglalkozását tekinthettem meg: egy a II. világháborúról szóló múzeumi történelem órát Sztarij Kurdimban, és egy úgynevezett Bátorság óráját, egy beszélgetéssel egybekötött háborús megemlékezést Akszaitovban. Mondanom sem kell, hogy ezek az esetek nem az általam preferált spontán, minden napos szakörök világát tárták elém, hanem a kutató felé mutatni kívánt, helyiek által idealizált óramodellt betanult énekekkel, helyzetekkel, kérdésekkel és válaszokkal. Az akszaitovoi alkalom azért is különleges volt, mert múzeumukban akkoriban semmilyen munka nem folyt, s magát az órát is az egyik tanteremben tartották meg.

Az udmurt iskolamúzeumok óráira a járásközponti szerv megkerülésével, az udmurt kulturális centrumok közvetítésével jutottam el, azonban szervezési problémák miatt ezek közül is csupán kettő valósulhatott meg. Mindkettőre Urazgildiben került sor, a járás legelismertebb és a köztársasági múzeumi versenyeket tekintve legsikeresebb múzeumban. Itt a Termés ünnepeire szervezett, szülők számára is nyílt foglalkozáson, illetve egy zártkörű Bátorság óráján vehettem részt. A múzeumvezető gyakorlottsága és profizmusa egyértelmű volt: az órák egy jól bevált sémát és tartalmat követtek, ugyanakkor a közvetlenséget és spontaneitást sem mellőzték. A részt vevő tanulók a tanárnő állandó szakköri diákjai voltak, kellő határozottsággal és magabiztosággal „szerepeltek” előttem is. Mégis, ez a kevés alkalom nem teremtett megfelelő bázist ahhoz, hogy a múzeumi szakköri munka szisztematikus elemzését a disszertáció tárgyává tegyem. Így elestem annak a lehetőségétől, hogy a múzeumi tartalmak helyi használatát komolyabban górcső alá vehessem, és cizellált képét adjam a lokális társadalmak múzeumokról alkotott értelmezéseinek.

A múzeumi tematikákról való beszélgetés sem tűnt egyszerűnek. Hogy csak a legfontosabb példát említsem, a haza és hazafiasság kérdéseiről való közvetlen diskurálásához megfelelő körülményeket teremteni igazi kihívás lett volna, noha őszintén

érdekelt a helyiek elképzelése ezekről a kérdésekről. Így meg kellett elégednem azon kevés alkalommal, amelyek időnként teljesen spontán és meglepetésszerűen adódtak egy-egy beszélgetés során.

Ilyen feltételek között célravezetőnek, a tágabban értelmezett terep szempontjából relevánsnak, s kutatói érdeklődésem számára is messzemenően kielégítőnek találtam az iskolamúzeumok politikai meghatározottságának vizsgálatát. Nem csupán helyi, de köztársasági és föderális programtervezetek kontextusában kezdtem el gondolkodni a múzeumok által betöltött szerepekről, az etnográfiai anyagot – a múzeumok kiállítási anyagait – pedig ennek a látószögnek megfelelően kiszélesíttem a központok által kiadott módszertani brosúrák és szakirodalom tanulmányozásával, valamint a baskortosztáni és oroszországi politikai törekvések bevonásával. Vagyis kutatásom célja lett válaszokat adni arra a kérdésre, hogy az oroszországi és baskortosztáni *történelempolitikák* mit és hogyan engednek kommunikálni a helyi múltból, és ezek milyen mintákat kínálnak az emberek számára identitásaik megélésére. Az, hogy ezt mennyiben fogadja el az adott társadalom, s hogy a múzeumtól függetlenül milyen identitásokat élnek meg illetve hogyan gondolkodnak és alakítják a lokális múlt képét, nem témája a dolgozatnak.

Elméleti hátterek

Történelempolitikák

A kelet-európai szocialista államok rezsimjei az élet minden területére kiterjedő kontrollt gyakoroltak, nem csupán politikai, gazdasági vagy társadalmi kérdések, de a legkisebb, legtriviálisabb ügyek tekintetében is. Viktor Jerofejev orosz író A jó Sztálin című önéletrajzi ihletésű könyvében nem kis iróniával számol be erről a mindenütt jelenlétéről: Sztálin és Molotov „megkövetelték, hogy eljusson hozzájuk a végletekig centralizált állam minden kérdése, a globálisaktól kezdve egészen a női pulóverek szabásáig vagy a moszkvai

nyilvános vécéig, amelyek hiánya miatt Sztálin a nagy a terror kellős közepén jól leteremtette Hruscsovot. Sztálin még a polgárai kisdolgaért is felelőséggel tartozott.”⁶

A tudomány sem képezett kivételt ez alól, sőt, a szocialista ideológiák egyik legfontosabb legitimizációs eszközévé vált. A bölcsészettudományok zöme különösen szigorú cenzúra és ideológiai monopólium alá került. A 80-90-es évek politikai átalakulásai után az új államok alapvető változásokon mentek keresztül, és egy demokratikus értékekkel telített új politikai kultúrában próbáltak kiteljesedni. Ennek része volt a tudomány látszólagos felszabadítása is, amelynek eredménye valójában a tudomány egy újfajta politikai értékrendek mentén meghatározott praxisa lett. Alexei Miller oroszországi történész a történelemnek és a politikának ezt a fajta a kapcsolatát nevezi *történelempolitikáknak* (*historical politics*), amelyek a rendszerváltó országokban kitüntetett szerephez jutottak.⁷

A terminus eredeti kifejezését – *Geschichtspolitik* – a híres *Historikerstreit*, a 80-as években kibontakozó német történészi vita során fogalmazták meg először. A vitaindító Helmut Kohl a 60-70-es évek nyugatnémet múltjának felülvizsgálatát szorgalmazta mind történeti mind morális értelemben. A párbeszédbe számtalan német történész involválódott, azonban Kohl indítványa nem volt képes tisztán akadémiai maradni. A résztvevők többsége politikai ágendával is bírt, amely a vitában elfoglalt álláspontjukat is nagy mértékben befolyásolta.⁸ A német történészi vita a történettudományba új perspektívákat hozott: kutatási témává vált, hogy „a történelempolitikák hogyan használják a tudományt olyan politikai pozíciók és célok legitimálására vagy delegitimálására, amelyek szélesebb társadalmi érintettségükből kifolyólag akár vitatottak is lehetnek.”⁹

A történelempolitikák gombamód szaporodtak el a kelet-európai államokban, amelyekről hiteles körképet ad az Alexei Miller és Maria Lipman irányításával zajló kutatásokat bemutató *The Convolutions of Historical Politics* című könyv.¹⁰ A kötet erénye az a szélesspektrumú megközelítés, amely rálátást ad a kelet-európai történelempolitikákra a rendszerváltások utáni két évtizedben az orosz példától kezdve a lengyelen keresztül a

⁶ Jerofejev, 2005: 121

⁷ Miller, 2012

⁸ Berger, 2012: 30-36

⁹ Uo.

¹⁰ Miller-Lipman, 2012

magyar és számtalan más ország esetéig. Ugyanakkor – ahogy ezt a könyv szerkesztői is elismerik – kevés tanulmány akad a történelempolitikák egyéni vagy lokális szintű elemzéséről, azaz hogy a történelempolitikák milyen formákban jelennek meg a helyi szinteken.

Az iskolamúzeumok kiállításaira hatással bíró történelempolitikák felgöngyölítése megvilágítja e különböző szintek – úgy mint lokális, etnikai, regionális, állami – viszonyrendszerét is. Tudomány és politika kapcsolata több ponton is meghatározó a múzeumok esetében. Az iskolamúzeumok szakmai és tudományos hátterét meghatározó *krajevgyenyije*¹¹ történetét és érdeklődését hosszú ideig szigorú korlátok közé szorította a szovjet ideológia, amelynek hatásai mind a mai napig érezhetők a múzeumi terekben. Ám ebben az esetben a néprajztudomány politikai felhasználása legalább annyira releváns, mint a történetírásé. Míg az egyes háborúk múzeumi interpretációi a szovjet és oroszországi történelempolitikák irányvonalait követik, addig az etnikus múltat bemutató kiállítások és családfák a szovjet, oroszországi és baskír etnográfiai kutatások illetve politikai célok kontextusában formálódnak.

Új muzeológiai megközelítések

A múzeum és hatalom viszonyainak feltérképezésében megkerülhetetlen a nemzeti illetve a kolonialista múzeum intézményének, illetve annak kritikájaként jelentkező új muzeológiának és közösségi mozgalmaknak a tárgyalása. Az 1970-es évektől kezdve a hagyományos nemzeti múzeumok gyakorlatai gyökeresen átalakultak, ezzel párhuzamosan pedig világszerte elterjedtek a közösségi múzeumok, hogy az őslakos és forrásközösségek részére több lehetőséget biztosítsanak a kulturális örökségükhöz való *hozzáféréshez* illetve annak *reprezentációjához*. A nyugati típusú közösségi múzeumok működése hasonló

¹¹ A krajevgyenyije a szűkebb értelemben vett szülőföld, lokalitás tanulmányozását célul kitűző oroszországi tudományág. Részletes ismertetése a II. fejezetben olvasható.

A cirill betűs szavak és kifejezések latin betűs átírásában a Hadrovics László és Zoltán András által szerkesztett *A cirill betűs szláv nyelvek neveinek magyar helyesírása/Az újjörög nevek magyar helyesírása* című könyv által megfogalmazott átírási szabályok szerint járok el.

kérdéseket és problémákat vet fel, mint az oroszországi iskolamúzeumok működése, ezeknek pedig egyik legsarkalatosabb pontja a hatalmi viszonyok alakulása.

Több olyan mű is született már, amely az oroszországi állami intézmények, úgy mint iskolák, múzeumok, kultúrházak lokális, helyi társadalmi beágyazottságát tette antropológiai vizsgálat tárgyává.¹² Muzeológiai megközelítésű munka azonban, amely a kiállítások és módszertani útmutatók tanulmányozásán keresztül kísérelné meg az államhatalmi keretek és befolyások felvázolását, nem igen akad. Dolgozatom célja éppen ezért az iskolamúzeumok kisebbség- és történelempolitikai kontextusait a kiállítási tartalmak elemzése mentén megragadni, ezáltal pedig rámutatni azok egyedülállóságára a közösségi múzeumok világában.

A kutató helye és etikája

A kutató számára a kulturális relativizmus alapelvei és a kultúrák saját belső logikája szerinti megismerése alapvető törekvés, még ha ez nem is tud feltételen teljes mértékben megvalósulni. Ez mondhatni evidencia – számomra mindenképpen. Mégis az évek során azt tapasztaltam, hogy az iskolamúzeumok II. világháborús hősookról szóló kiállítása kapcsán ez a fajta kutatói attitűd és hozzáállás gyakorlása több magyarázatot és diszkussziót igényel, mint általában.

A szovjet hatalom II. világháborúban betöltött szerepe más-más értelmezés és értékelés alá kerül Oroszországban, Kelet- és Nyugat-Európában. Mindenesetre ami a kelet-európai történeti diskurzusban és emlékezetben a szovjet elnyomás és több évtizedes diktatúra kezdeteként aposztrofálódik, azt a szovjet és oroszországi hivatalos történetírás győzelemnek és felszabadításnak tekinti. Ez egy merőben más nézőpont, amiből időnként mind a terepen mind az itthoni kutatótársadalomban kényelmetlen helyzetek és kérdések fakadtak.

¹² Ld. pl.: Bloch, 2004; Bloch-Kendall, 2004; Donahoe-Habeck, 2011

Oroszországban a II. világháború elnevezése Nagy Honvédő Háború, a német seregeket megállító és visszaverő szovjet katonák pedig honvédők. Május 9-e, Németország feltétel nélküli megadását rögzítő dokumentum aláírásának dátuma, Oroszországban a Győzelem napja, a legnagyobb nemzeti ünnep, amikor nem csupán Moszkvában de Oroszországban mindenhol megemlékezéseket, felvonulásokat és katonai parádákat tartanak. Ahogyan azzal majd az ötödik fejezetben részletesebben foglalkozom, a háborúban elesett katonák emléke oroszországi és helyi szinten is hősi halálként értelmeződik, háborúban való részvételük és áldozatuk a hazafias cselekedetek non plus ultrája, a diákok számára pedig elsajátítandó magatartásminta. A Nagy Honvédő Háború a szovjet, illetve az oroszországi nemzetépítés megrendíthetetlen alapja, a hazafias értékrend és viselkedés alfája és omegája.

Ennek a történelmi eseménynek, előzményeinek és következményeinek egészen más olvasata van az e sorokat író kutató országában és az általa kutatott társadalomban. Életem első május 9-i ünnepén vendéglátó falum előjárói kicsit feszengve olvasták fel a Szovjetuniót megtámadó országok listáját, amelyen Magyarország is szerepelt. Később egy másik faluban egy háborús hősi megemlékezés után kialakult beszélgetésben az iskola tanárai meglepődve hallgatták, hogy Magyarországon nem ünnep május 9-e. A kérésükre felsorolt magyar nemzeti ünnepek sorában október 23-át, amely Oroszországban „magyar tragédiaként” van számontartva, inkább meg sem említettem. (Bár utólag belegondolva, talán egy beszédes és izgalmas vitát is generálhattam volna vele.) A szovjetek Magyarországon töltött negyven éve is boldog nosztalgiába hajlik: az ott szolgált sorkatonák életük legszebb időszakáról számoltak be nekem magyar emlékeik kapcsán, mások pedig a Balatonon vagy Budapesten töltött nyaralásaik szép napjait idézték fel.

Míndeközben az itthoni kutatótársadalom is időnként vegyes reakciókkal fogadta a háborús hősök emlékezetének témáját. Egyesek csak bölcsen annyit jegyeztek meg, hogy viszonylagos érintettségük folytán képtelenek lennének a témával objektíven és érzelmentesen foglalkozni. Mások – saját kulturális vagy morális indíttatásukból fakadóan – azt a kérdést fogalmazták meg, hogy valóban lehet-e hősöknek tekinteni ezeket a katonákat. Mivel kutatóként az a feladatom, hogy megértsem, ne pedig értékeljem vagy megítéljem az adott kultúrát, ezt a kérdést se akkor, se a jelen dolgozatban nem kívánom megválaszolni.

Ehelyett arra a kérdésre (is) keresem a választ, hogy miért és hogyan tekintik hősöknek őket, mindez pedig milyen szerepet tölt be az oroszországi nemzetépítésben.

A disszertáció felépítése

A következő fejezetben (Az iskolák kincsesládái – iskolamúzeumok és krajevegyenyije) az iskolamúzeumok és az azokhoz kapcsolódó úgynevezett krajevegyenyije tudományágának történeti, oktatási és muzeológiai kontextualizálásával foglalkozom. A disszertáció további felépítése azt a logikát követi, amit az oroszországi nemzetépítés és annak térbeli leképeződése diktál: a kicsinek a nagyban való foglalatát. Mint azt már fentebb említettem a terep és különböző csoportjainak bemutatására is a vonatkozó fejezetek és témák kapcsán kerül sor, nem pedig önálló egységként. A harmadik fejezet (Mi, tatisliek – lokalitások Tatisli járásban) a kiállítások lokalitás-fogalmait igyekszik megragadni földrajzi, társadalmi és etnikai szempontok alapján. A negyedik fejezetben (A hétszirmú virág – etnicitás Baskortosztánban) arra törekszem, hogy felfejtsem a kiállítások etnikai identitáshoz és etnicitáshoz fűződő szálait, illetve azok politikai környezetét, amelyben létrejöttek. Az ötödik fejezet (A hősök nem halnak meg – nemzetépítés Oroszországban) tárgya az oroszországi háborúk és hősök múzeumi emlékezetében és nemzetépítésben betöltött szerepének elemzése. A hatodik fejezet (A kis haza – haza és hazafiasság Oroszországban) a haza és hazafiasság fogalmainak történeti és társadalomtudományi tárgyalásának tükrében azok oroszországi politikai koncepcióival foglalkozik. A hetedik, zárófejezet (Oroszország kincsesládái – A posztszovjet iskolamúzeum mint önálló típus) a múzeumok posztkolonialista kritikáiból kiindulva a közösségi múzeumok típusainak körképét adja, amelyekkel összevetve az iskolamúzeumokat új múzeumtípusként definiálja.

II. AZ ISKOLÁK KINCSESLÁDÁI

Iskolamúzeumok és krajevegyenyije

*„A múzeum kincsesláda az egész iskola számára;
megtanít saját néped, hazád történelmére,
a falu lakói számára pedig világító fény.”*
(Huzijahmetova, 2012)¹³

Az iskolamúzeumok

Tatisli járás majdnem minden, azaz huszonnyolc iskolájában található kisebb vagy nagyobb iskolamúzeum.¹⁴ Bár alapításra vonatkozó kötelező érvényű előírás nem létezik az oktatási intézmények számára, minden iskola törekszik létrehozni legalább egy egy-termes gyűjteményt. Az óvodák szintén elkülönítenek egy sarkot, ahol többnyire etnográfiai anyagot mutatnak be játékos formában. Tizenöt jelentősebb, gazdag kiállításokkal és szakkörökkel működő iskolamúzeumot tartanak számon a járásban, melyek közül nyolc büszkélkedhet az állam által kibocsátott, a múzeumot hivatalos intézményként is elismerő tanúsítvánnyal. A híres és elismert iskolamúzeum hatalmas presztízzsel bír, ahova más iskolák is látogatást szerveznek diákjaik számára. Nem véletlenül jellemzik őket világító gyertyaként, melegét adó sarokként vagy, ahogyan a mottóban is idézett helyi újságíró fogalmaz: kincsesládaként. Az iskolamúzeumok fontosságát a múzeumvezetők is megfogalmazzák:

Nézd, manapság van televízió, számítógép stb., minden! De azokban az időkben! A gyerekeinknek tudnia kell, hogyan éltek az emberek televízió nélkül vagy bármi más nélkül. És a múzeum a kultúránk őrzésére is szolgál, hogy azt átadhassuk a diákoknak.¹⁵

Miért olyan fontos a múzeum? Mert az embernek, aki nem ismeri múltját, nincs jövője.¹⁶

¹³ Huzijahmetova 2012

¹⁴ Forrás: https://tatyshlinski.bashkortostan.ru/activity/13092/?filter_d_section=16, letöltés ideje: 2020-09-28
Ebből a huszonnyolc iskolából tizenegy iskola az oroszországi általános és középfokú oktatási rendszernek megfelelően tizenegy osztályos intézmény, ezenkívül pedig tizenegy iskola alsó tagozatként (1-4. osztályig) és három iskola felső tagozatként (5-9. osztályig) működik a járásban.

¹⁵ Interjú, 2012-07-03, Nyizsnyebaltacsevo.

¹⁶ Interjú, 2012-05-12, Urazgildi

A mondás úgy tartja: Az embernek, aki nem ismeri múltját, nincs jövője. Teljes meggyőződéssel mondhatjuk, hogy ismerjük nagyapáink és nagyanyáink múltját. És őrizzük emléküket.¹⁷

Az embernek nemcsak új dolgokat, de a régi időköt is ismernie kell, és emlékeznie szülei és nagyszülei múltjára. Ebben pedig nagy segítséget nyújt a múzeum.¹⁸

A járásból nyolc múzeum anyaga alkotja a dolgozat etnográfiai korpuszát, ezek alapítási sorrendben: Urazgildi, Akszaitovo, Verhnyije Tatisli, Novije Tatisli, Nyizsnyebaltacsevo, Sztarij Kurdim, Sztarocsukorovo és Biginyejevo falvak iskolamúzeumai.

Tatisli járás térképe, benne zöld karikával jelölve az egyes iskolamúzeumok falvai.¹⁹

¹⁷ Jelentés a nyizsnyebaltacsevoi múzeum éves munkájáról

¹⁸ Jelentés a novije tatisli múzeum éves munkájáról

¹⁹ Forrás: Baskirija Turisztisztikaja; <http://bashturist.ru>; letöltve: 2013-05-21

A múzeumok kiválasztása során a helyi társadalom véleményét tartottam szem előtt, vagyis azokat a kiállításokat kerestem fel és tettem elsősorban az elemzés tárgyává, amelyeket a helyiek fontosnak és kiemelkedően jónak tartottak. Kivételt képez ez alól egyetlen múzeum, amelynek létezéséről csupán terepmunkám végén szereztem tudomást, mert az iskolát, amelyhez az tartozik, éppen akkor zárták be iskolaösszevonások miatt. Ennek a múzeumnak az anyaga azért került be végül az elemzésbe, mert több okból is kivételesnek mondható, s mivel a befogadó iskola múzeumában kerül majd elhelyezésére, továbbra is része marad a helyi oktatásnak és krajevegyenyijének. A nyolc tatisli múzeum mellett két másik járásbeli falu, Makszimovo és Bolsoj Kacsak iskoláinak kiállítási anyagait, legfőképpen a háborús emlékezettel foglalkozó tárlataikat is beépítettem az elemzés alapjául szolgáló korpuszba. Ezek a múzeumok kiegészítő anyagként olyan további aspektusait világítják meg a krajevegyenyijének, melyeket a tatisli múzeumok helyi sajátosságaikból kifolyólag csupán csekély mértékben, vagy egyáltalán nem képesek feltárni. Így a disszertáció etnográfiai anyagának bázisát e nyolc plusz kettő múzeum tárlatai jelentik, kiegészítve azokat a Baskortosztáni Nemzeti Múzeum „Baskortosztán iskolamúzeumai” c. archívuma számára írott beszámolókkal és a helyi médiában megjelent újságcikkekkel. Ahogyan azt korábban említettem, a múzeumokban több délutáni foglalkozáson is részt vettem, interjút készítettem a tanárokkal, s a múzeumi versenyekre készült projektjeiket is áttekintettem, valamint az általuk használt módszertani kiadványokat is beépítettem az elemzésbe.

Az iskolamúzeumok nagyon sok helyi sajátossággal rendelkeznek, amit nemcsak a helyi *krajevegyenyije*, de a lokális résztvevők, főként a múzeumvezetők különböző attitűdje és habitusa is meghatároz. A múzeumok kiválasztása során több szempontot is igyekeztem szem előtt tartani, hogy az általam megismert valamennyi tulajdonság teret kapjon a dolgozatban. Így az etnikai, az alapítási és a múzeum használatára vonatkozó jellegzetességek is meghatározták a nyolc múzeum kijelölését.

Az egyik legfontosabb szempont, az etnikai, a múzeumok néprajzi tárlatában és a hozzá kapcsolódó foglalkozásokban nyeri el relevanciáját. A vizsgált múzeumok mindegyike valamelyik baskortosztáni kisebbséghez, udmurtokhoz vagy tatárokhoz tartozik. A lakosság ezeket többnyire udmurt vagy tatár múzeumként tartja számon még abban az esetben is, ha

a faluban más kisebbségek is élnek. Az etnikai megjelölés azt jelenti, hogy a múzeum létrehozói az adott etnikumhoz tartozónak vallják magukat, illetve a tárgyi néprajzot bemutató tárlat is ennek az etnikumnak az anyagait mutatja be. A múzeumok közül négy udmurt többségű iskolához tartozik, ezek: Urazgildi, Novije Tatisli, Nyizsnyebaltacsevo és Biginyejevo, három pedig tatár múzeumként aposztrofált: Akszaitovo, Sztarocsukorovo és Sztarij Kurdim. A járásközponti kiállítás Verhnyije Tatisliben a járás történetének egészét felöleli, így státuszából fakadóan a járás valamennyi etnikumára reflektál kisebb vagy nagyobb mértékben. A kiegészítő anyagot képező makszimovoi és bolsoj kacsaki iskolamúzeumok udmurt többségű közösségekhez tartoznak.

Másodsorban az alapítási év tekintetében is igyekeztem lefedni azt a széles skálát, ami az iskolamúzeumok elterjedésének történetében látható. Az első múzeumot a járásban 1976-ban adták át Urazgildiben²⁰, amit 1981-ben követett az akszaitovoi. Ezt az időszakot a szovjet iskolamúzeumok második fénykorának tekintik, amikor is az iskolamúzeumok intézményesítésének köszönhetően egyre több módszertani kiadvány és fórum alakult, illetve megkezdődött a múzeumok számozott tanúsítvánnyal való ellátása. Pezsgett a múzeumi élet, hiszen a különböző évfordulók úgy mint Lenin századik születésnapja (1970), a Szovjetunió alapításának ötvenedik évfordulója (1972) vagy később a Nagy Honvédő Háború megnyerésének negyvenedik évfordulója (1985) markánsan alakították a múzeumi tematikát és gyűjtőexpedíciókat.²¹ Olyannyira, hogy az akszaitovoi múzeum atmoszféráját egyértelműen a szocialista szimbolika és Lenin tisztelete határozza meg, akinek mindenütt jelenlévő idézetei fonják össze a kiállítások összességét.

A 90-es években hárommal bővült a járási iskolamúzeumok száma, ezek Novije Tatisliben, Nyizsnyebaltacsevoban és Verhnyije Tatisliben találhatók. A 90-es évek az új politikai éra kezdete volt, amely során a múzeumi szervezetek is átalakultak valamelyest. A politikai átalakulást a tárlatok is tükrözik kis mértékben, hiszen olyan etnikai tartalmak megjelenítése is lehetővé vált, amely a Szovjetunió ideje alatt nem volt lehetséges. Így

²⁰ Novije Tatisli egyik nyugdíjas oktatója szerint Urazgildi hivatalos elsőbbsége egy tisztességtelen eljárásnak volt köszönhető. Elmondása szerint Novije Tatisli iskolamúzeumának jelentős tárgyanagát az Urazgildiből származó történelem tanár vitte magával, amikor Urazgildiben iskolát alapították, s ott állást kapott. Interjú, 2012. június 28.

²¹ Perszin, 2006: 42

például a nyizsnyebaltacevoi múzeumban a rendszerváltás után újraszervezett udmurt vallásgyakorlatokról is olvashatunk. Ebben az időszakban vezették be a múzeumok közötti versenyeket, amelyek megnyerése komoly presztízst jelenthet egy-egy múzeum számára mind a mai napig.

Ahogy egész Oroszországban, úgy Tatisliben is 2000 után kezdtek el gombamód szaporodni az új tárlatok, ezek közül három került be az elemzésbe: a sztarocsukorovoi, a sztarij kurdimi és a biginyejevoi. A 2000-es évek során több olyan állami projekt is elindult, amely egyszerre célozta meg az összorosországi illetve lokális identitás megerősítését, illetve annak szerves összekapcsolását. Legfontosabbként az „Oroszországi Föderáció állampolgárainak hazafias nevelése” című állami programot kell megemlíteni, amely erősen támaszkodik az iskolamúzeumi munkára, vagy a Zemljaki (Földieink) című projektet, amely múzeumi fúziója szintén nem elhanyagolható. De a későbbiek során tárgyalt Sezsere Bajrami, azaz a Családfa ünnepe újfent további tartalmakkal gazdagította a baskortosztáni múzeumok tárlatait, s több helyen is kiállították a program keretei között gyűjtött helyi családfákat.

Végül pedig a múzeumok használatát tekintve is igen sokrétű a kép. Noha a múzeumpedagógia államilag erősen támogatott és szorgalmazott területnek számít, az iskolamúzeumok használatának gyakorisága eltérő Tatisliben. Vannak múzeumok, ahol az ott folyó munka teljesen megszűnt. Így például Verhnyije Tatisli 1-es számú iskolájában költözés és renováció miatt teljesen lebontották a kiállításokat 2011-ben, ezért az semmilyen szinten nem tudott az elemzett anyag részévé válni. Ehhez hasonlóan szintén használaton kívüli az akszaitovói múzeum, ahol az igazgató támogatásának hiánya miatt porosodnak a kiállítások, vagy a biginyejevói, amely az iskolaösszevonások áldozata lett. Léteznek passzívan működő múzeumok, ahol a kiállításokat rendben tartják, de valamilyen okból kifolyólag az ott zajló munka időszakos, vagy esetleges. Erre jó példa a rendkívül nehezen megközelíthető és kis lakosú Sztarocsukorovo, vagy Novije Tatisli, ahol a múzeumvezetőnek nincs ideje foglalkozásokat szervezni.²² Ilyen esetekben a múzeumot csak célzott ismeretelsajátítás, főként tematikusan kapcsolódó történelemórák során vagy alkalmi

²² Terepmunkám után pár évvel a Novije Tatisli múzeum vezetője nyugdíjba ment, helyét pedig egy rendkívül agilis hölgy vette át, akinek köszönhetően a múzeumi élet is fellendült.

látogatók idején használják. Tatisli járásban a legaktívabb múzeumoknak Verhnyije Tatisli, Urazgildi, Sztarij Kurdim és Nyizsnyebaltacsevo számít, ahol rendszeresen tartanak kutatószakköröket, új módszereket fejlesztenek, egyre többet dolgoznak számítógépes programokkal is, a múzeumoknak rendezett versenyek állandó résztvevői.

	Alapítás (tanúsítvány megszerzése)	Alapterület (n.méter)	Tárgyak száma	A falu többségi etnikuma	Aktivitás
Urazgildi, krajevegyenyije múzeum	1976 (1978)	56	1857	udmurt	szakkörök versenyek állandó gondozás látogatók fogadása
Akszaitovo, történeti- krajevegyenyije múzeum	1983 (2003)	40	1100	tatár	használaton kívüli
Verhnyije Tatisli, irodalmi- krajevegyenyije múzeum	1992 (2003)		185	járás egésze	szakkörök versenyek állandó gondozás látogatók fogadása
Novije Tatisli, történeti múzeum	1996 (2003)	111,5	755	udmurt	állandó gondozás látogatók fogadása
Nyizsnyebaltacsevo, krajevegyenyije múzeum	1998 (2003)	16,56	900	udmurt	szakkörök versenyek állandó gondozás látogatók fogadása
Sztarij Kurdim, történeti-irodalmi múzeum	2001 (2003)	96	1384	tatár	szakkörök versenyek állandó gondozás látogatók fogadása
Sztarocsukorovo, irodalmi múzeum	2001 (-)	36,6	238	tatár	szakkörök versenyek

					állandó gondozás látogatók fogadása
Biginyejevo, történeti- krajevegyenyije múzeum	2001 (-)	40	500	udmurt	(a terepmunka idején megszűnés alatt)

2011-es adatok alapján, forrás: Centr Detszkogo Tvorcsesztva, Verhnyije Tatisli, 2012.07.02.

Urazgildi

Urazgildi lakossága 2010-ben 471 fő volt, többnyire udmurtok. A falu a Novotatisli faluközséghez tartozik, azonban a járásközponthoz, Verhnyije Tatislihez közelebb fekszik (3 km), mint a faluközség központjához, Novije Tatislihez (7 km). Ez utóbbihoz tartozik közigazgatásilag, gazdaságilag és kulturális értelemben is, azonban a Novije Tatisliben lévő központi iskola fiáláléként külön iskolát működtett Urazgildiben az ottani gyerekek számára. Négy osztályban átlagosan hatvan gyerek tanul, az oktatásért kilenc tanár felel.²³

Az iskolamúzeum elsőként jött létre a járásban. A legtöbb forrás 1976-ot jelöli alapítási évnek, de valójában sokkal korábban, már a 60-as években megkezdődött a gyűjtőmunka és azok kiállítási installálása. Tanúsítványt is nagyon hamar, 1978-ban kapott a múzeum. A régi iskolaépületben sokáig a folyosón voltak láthatók a kiállítások, majd hosszabb időre önálló épületet is kapott a múzeum. Az 1989-ben átadott új iskolaépületben külön helyet terveztek a múzeumnak, s azóta is ott működik.

Urazgildi múzeuma a legjobb példa arra, hogyan válik intenzív pedagógiai helyszínné és módszerré az iskolamúzeum a vezető tanár által. A helyi újságban megjelent múzeumról szóló cikk is sokkal inkább róla, elismeréseiről és módszereiről szól, mintsem magáról a múzeumról.²⁴ A tanárnő 2001 óta szívvel-lélekkel vezeti a múzeumot és az iskolai

²³ A tanár- és diáklétszámokra vonatkozó adatok az iskolák honlapjain nem mindig frissülnek, esetenként nem is elérhetők. Az utolsó frissítések 2015, 2016 vagy 2017-es adatokat tartalmaznak, az azóta bevezetett új, központilag egységesített iskolai honlapok pedig egyáltalán nem térnek ki a tanulók létszámára. Ennek okán és az elérhető információk alapján egy körülbelüli átlagszámra tudok csupán hivatkozni, ami ugyan nem a legpontosabb, de az iskolai közösség nagyságrendjét kitűnően érzékelteti.

²⁴ Vö: Tyimirsina 2012

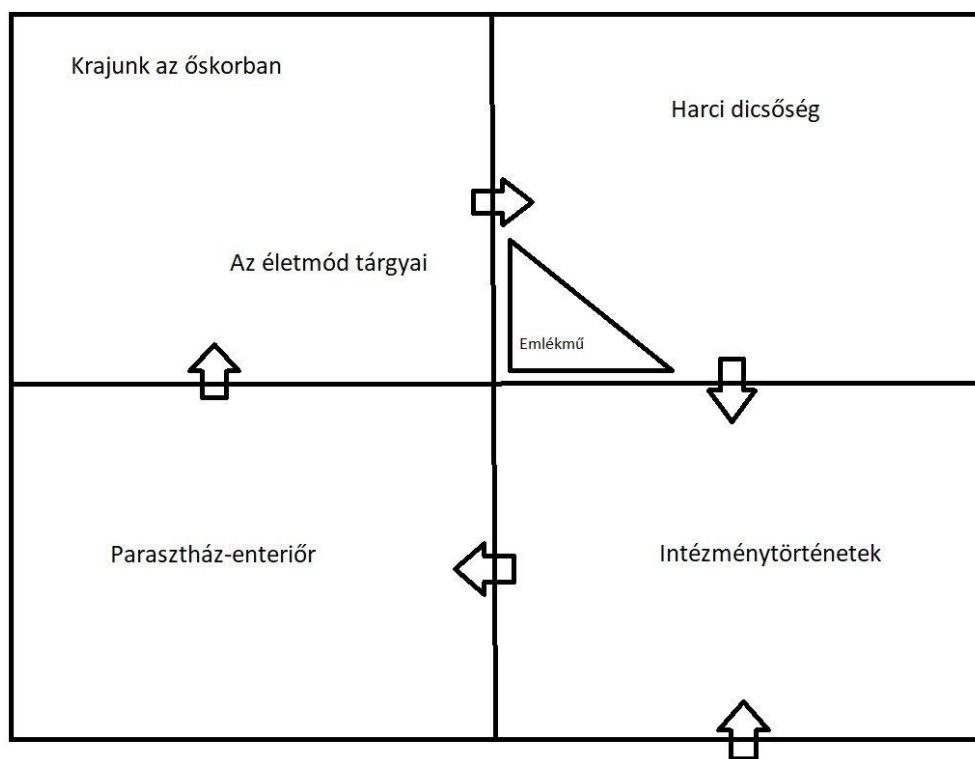
krajevgyenyije-szakkört, amely lelkesedésnek számtalan kézzel fogható eredménye is volt az évek során. 2004-ben és 2008-ban az Év tanárjának választották föderális szinten, 2011-ben pedig Baskortosztánban nyerte el ugyanezt a címet. 2004-ben és 2009-ben a múzeum elnyerte 'A legjobb iskolamúzeum Baskortosztánban' díjat, illetve díjazott volt olyan köztársasági versenyeken, mint a „Kis Haza” vagy „Az én hazám – Oroszország”. Tanítványai szintén számos versenyt megnyertek: A Haza útján – második hely, A kis hazám – harmadik hely, Baskortosztán védett ország – második hely és még lehetne sorolni.

Az Urazgildi múzeum vezetője és a szakkör diákjai a múzeumban, 2013

A múzeumvezető elsőként használt új múzeumpedagógiai módszereket a járásban: nyomon követte a recens szakirodalmat, prezentációkat és kisfilmeket készített a múzeumi munkáról, a gyerekeket pedig kutatómunkára ösztönözte. 2013-ban fiatal kolléganőjét, utódját is bemutatta nekem, aki 2014-ben hasonló lelkesedéssel vette át és folytatja a múzeumi munkát.

A múzeum négy kisebb, egymásba nyíló teremből áll, a múzeumi tér egésze pedig lényegében egy kört képez. A fogadó térben az intézménytörténetekkel, azaz az iskola, a kolhoz és múzeum történetével lehet megismerkedni. Mivel ez a rész a falutörténetre is kitér, így az utólag bekerült két darab családfa tablóját is ebben a teremben helyezték el. A következő terem a parasztházak egykori belső enteriőrjét idézi kemencével, étkezőasztallal és a hozzá tartozó használati tárgyakkal. Ez az egyetlen egység, ahol udmurt nyelvű tárgyfeliratok is olvashatók – a múzeum többi részét gyakorlatilag az orosz nyelvű szövegek uralják. A harmadik terem a paraszti életmódhoz, főként a mezőgazdasághoz és állattartáshoz kötődő tárgyvilágokat mutatja be, továbbá a falu területének őskortörténetét tárgyalja. Az utolsó kiállítás a Harci dicsőség terme, ahol a fentebb említett háborúk emlékezte kap szerepet. Kiemelt helyen áll a Nagy Honvédő Háború elesettjeinek emlékhelye, ahova ünnepeken virágot tesznek és gyertyát gyújtanak.

A múzeum alaprajza – Urazgildi

Akszaitovo

Akszaitovo 794 fős faluját a hivatalos adatok szerint (északnyugati) baskírok lakják, az Akszaitovoi faluközség székhelye. Hét falu adminisztrációs és gazdasági központja, ahol az önkormányzat, a helyi mezőgazdasági vállalat, azaz a helyi kolhoz működik,²⁵ továbbá a faluközség mecsete is itt található. A többi faluközségi központhoz hasonlóan itt állították fel a II. világháborús emlékművet is, amely a faluközség elesett katonáinak állít emléket, s ahol a megemlékezéseket és koszorúzásokat tartják. Az iskolában százötven diák tanul átlagosan huszonhárom tanár felügyelete alatt.

Az iskolamúzeumot 1983-ban alapították, majd 2003-ban kapott tanúsítványt. A múzeum egy teljesen különálló épületben kapott helyet az iskola területén, ezzel is hangsúlyozva a múzeum jelentőségét. Ugyanis az akszaitovoi múzeum Urazgildi múzeumával együtt évtizedekig az élvonalba tartozott, személyes véleményem szerint pedig az egyik legeredetibb koncepcióval rendelkező kiállításegyüttes, amely igen aktív múzeumpedagógiai és szakköri életnek biztosított egykor megfelelő helyet. Kivételesnek mondható tematikai, térszervezési és installálási megoldások tekintetében, de egyedülállónak számít minimális szöveghasználata és erős képi világa is. Terepmunkám ideje alatt azonban már évek óta nem használták: nem volt megfelelő tanár a gondozására, s a külön épület fűtését sem tudták biztosítani télen. Egyes múzeumvezetők elmondása szerint a múzeumi élet hanyatlásáért az akkori iskolaigazgató is felelőséggel tartozott, aki informatikus és testnevelés tanár lévén nem tartotta prioritásnak az intézmény működtetését. Mindenesetre a hely egyedülálló atmoszférája még a poros és elhanyagolt tablókön és installációkon keresztül is átsugárzott.

²⁵ A helyi mezőgazdasági központokat oroszul hivatalosan szelszkohozajsztvennoje predpriyatije-nek, azaz mezőgazdasági vállalatnak nevezik. Ezek az egykori szovjet kolhozok utódintézményei, melyek számos jogi és működési változáson mentek keresztül a Szovjetunió szétesése óta. Azonban a helyiek mind a mai napig kolhozoknak nevezik őket, így dolgozatomban én is ezt a kifejezést használom.

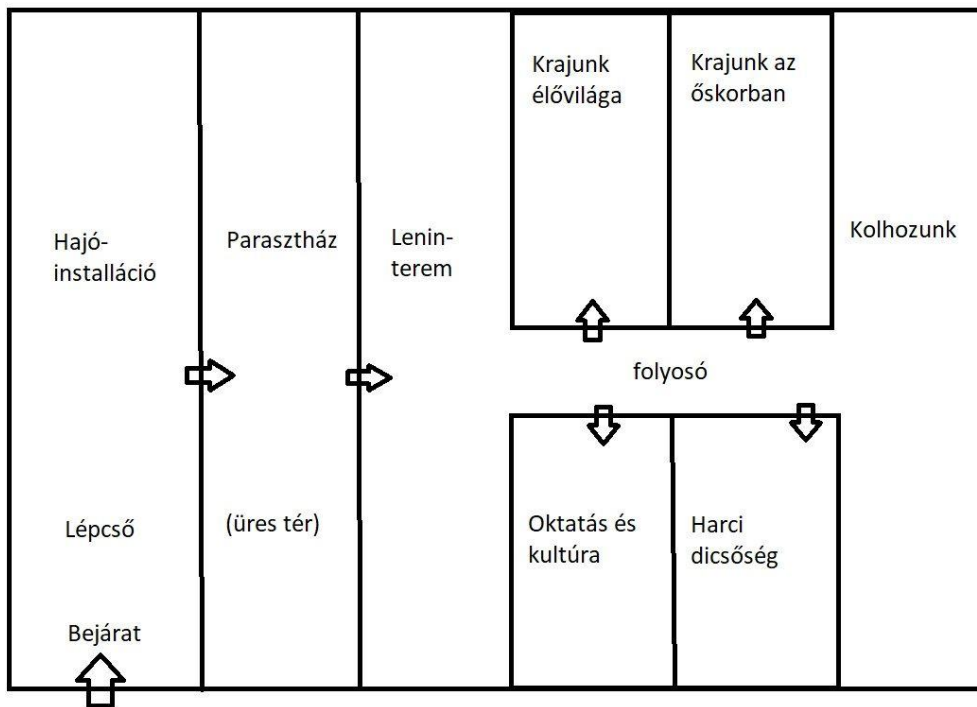
Az akszaitovoi múzeum épülete az iskola udvarán, 2012

A múzeum kettő egyosztatú és egy sűrűn fragmentált harmadik teremből áll. A bejárati lépcsőn felsétálva a fogadó térbe érkeznek a látogatók, ahol egy ember-nagyságú kartonhajó fogadja őket. A hajó a 2007-ben ünnepelt 450-es évfordulóra készült, amely során a baskírok 1557. évi oroszokhoz való csatlakozásáról emlékeztek meg. A hajó vitorláját a tanulók által készített krajevegyenyije-dolgozatok illetve múzeumi ünnepek forgatókönyvei díszítik. Kajütjének egyik fele az orosz zászló, másik fele a baskír zászló színeire festve, közepén pedig az ufai Barátság Emlékmű plakettjének rajza és a 2007-es évfordulóra emlékeztető 450-es szám. Innen tovább haladva a parasztház enteriőrjéül szolgáló második terembe vezet az út. A többi múzeum hasonló kiállításával összehasonlítva ez rész elnagyolt és szegényes, mindössze egy ágy, egy vakablak, egy stilizált kemence és egy bölcső alkotja, melyet csupán egy-két eszköz és textil díszít.

A harmadik terem hat, furnérlemezekkel elválasztott kis teremből áll, melyeket középen egy szűk folyosó választ el. A látogató először a Lenin-terembe lép be, amely Leninnek illetve a szocializmus vívmányainak állít emléket. Ennek a kiállításnak a tematikája

egyedülállóan számít az általam ismert múzeumok között, ámbar tudomásom szerint nem kirívó példa oroszországi viszonylatban. Ezt követik a 'Krajunk élővilága' illetve a 'Krajunk az őskorban' című kiállítások az egyik oldalon, míg a másikon az 'Oktatás és kultúra' valamint a 'Harci dicsőség' termei. A folyosó végén áll a 'Kolhozunk' című rész, amely szintén alkalmaz egyedülálló megoldásokat. A teret a falu egykori végrehajtó bizottságának (*voliszpolkom*) első elnökének méretes mellszobra uralja, körben pedig olajfestmények díszítik a falat. A festmények elkészítésére egy fővárosi festőművészt kértek fel, aki egyrészt a paraszti élet küzdelmeit, másrészt a kolhozban dolgozó traktoristák és fejőnők elégedett portréit örökítette meg.

A szövegek és feliratok mindegyike kivétel nélkül orosz nyelvűek. A múzeumi eszköztár azonban nagyon minimális szöveges reprezentációt alkalmaz, elsődleges eszközei a tér és a képi világ. Két domináns szöveges műfaja az idézet és a nagyon rövid, tényszerű életrajz. Az előbbi bázisa legfőképpen a Lenin-idézetek, melyek hatból négy kiállítás megnyitó-szövegei is egyben. Az utóbbiak a háborús hősök és a helyi hírességek tablóin olvashatók. Ezenfelül tárgyfeliratok, különböző diagramok és gazdasági mutatók láthatók még.

A múzeum alaprajza - Akszaitovo

Verhnyije Tatisli

Verhnyije Tatisli faluja Tatislinszkij járás központja. A legnagyobb lélekszámmal, 6645 fős lakossággal bíró település a járásban, ahol baskírok, tatárok és udmurtok egyaránt laknak. Értelemszerűen minden fontos központ itt található: az állami hivatalok, kulturális központok, a központi könyvtár, a kórház, a bankok, a helyi sajtó és média hivatalai, a legfontosabb szolgáltatók, bevásárlóközpontok és a piac stb. Nem véletlen, hogy Verhnyije Tatislit városként értelmezik a falusiak. A megkülönböztetés lényege a fent leírt státuszban és az életmódban rejlik: az ott lakóknak korlátozottabban van, vagy egyáltalán nincs lehetősége veteményest művelni és állatot tartani. Mindezek olyan alapvető különbségeknek számítanak a falu-város oppozíció tengelyén, amelyek egyértelműen elhatárolják Verhnyije Tatislit még a nagyobb területű és lélekszámú központi falvaktól is, és városi rangra emelik a helyiek interpretálásában.

A járásközpontban kettő tizenegy osztályos iskola és három óvoda működik. A továbbképzések, tehetséggondozó és fejlesztő foglalkozások, szakkörök jelentős részét a Gyermek Kreatív Központ szervezi. Ennek az épületében kapott helyet az 1992-ben megalapított irodalmi-krajevegyenyije múzeum, amely 2003-ban szerezte meg hivatalos tanúsítványát. Nem kifejezetten iskolamúzeum, hiszen nem kötődik konkrét iskolához, ugyanakkor mivel a járásközponti iskoláknak nincsen saját múzeumuk, az intézmény pedagógiai funkciókat is ellát. Mindemellett nem csupán a járásközponti iskolák tanulóit, de a járás többi falujának, olykor-olykor a szomszédos járások diákjait is elhozzák megtekinteni a múzeumot. A múzeum vezetője a járásbeli krajevedek egyesületének elnöke, illetve a tatisli múzeumok összességének koordinátora, a helyi múzeumi versenyek szervezője.

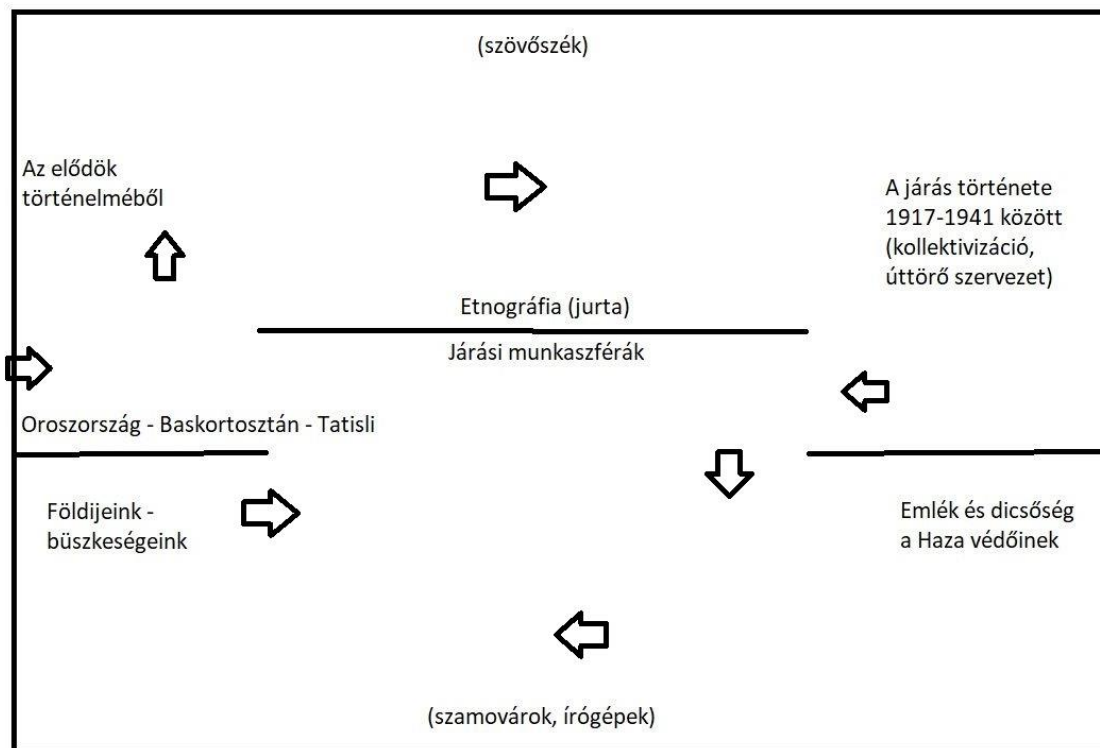

A járásközponti múzeum vezetője a múzeumi világnapon, Verhnyije Tatisli, 2012

A múzeumot egyetlen terem alkotja, melyet középen egy mennyezetig érő paraván oszt ketté. Hét nagyobb egység különíthető el. A látogatót az 'Oroszország – Baskortosztán – Tatisli' elnevezésű tabló fogadja, mely az állami szimbolikát, tehát a zászlókat, címereket, vezetőket mutatja be. Innen elindulva 'Az elődök történelméből' című első kiállítási egységben a környéken talált régészeti leletekkel, illetve Gali Csokrij 19. századi helyi költő életútjával lehet megismerkedni. Terepmunkám ideje alatt Csokrij családfája nem került be még a kiállításba állandó utaztatása és versenyeken való részvétele miatt. Ezt követi az 'Etnográfia' című rész, amelyben a paraván előtt félbevágott, stilizált jurta-t installáltak, ezzel szemben a másik oldalon pedig egy szövőszéket állítottak ki. Ezt követően a járás 1917-1941 közötti történetét a kollektivizáció és az úttörő szervezet történetének keretei között mondja el a kiállítás. A terem másik fele az 'Emlék és dicsőség a Haza védőinek' című tablósorozattal kezdődik, ahol a legnagyobb szerepet az a négy, járásból származó II. világháborús hős kapja, akik legnagyobb kitüntetésként megkapták a Szovjetunió Hőse érdemrendet. Az ezt követő szamovárok és írógépek kiállítása egyik egységhez sem köthető

szorosan, címet nem visel, és a magyarázó szövegeknek is híján van. A 'Földjeink – büszkeségeink' című tematika az összes járásbeli hírességet bemutatja, akik országos hírnévre is szert tettek. A kört a paraván másik oldala előtt bemutatott 'Járási munkaszférák', vagyis a kultúra, a sajtó, a kórház – rendőrség – tűzoltóság, a sportélet, az oktatás, a jogi szervezetek, mezőgazdaság, erdőgazdálkodás, olajkitermelés stb. szöveges bemutatása zárja.

A kiállítások tablócímei baskírul és oroszul olvashatók, azonban a szövegek mindegyike kizárólagosan orosz nyelvűek. Természetesen előfordulnak olyan kiadványok, kiállított újságcikkek, amelyek a helyi kisebbségi nyelveket használják, alapvetően az oroszot preferálják minden kiállítási egységben.

A múzeum alaprajza – Verhnyije Tatisli

Novije Tatisli

Novije Tatisli kétutcás faluját a 2010-es népszámláláskor 550 fő lakta, körülbelül 80%-ban udmurtok, 20%-ban tatárok. A kétetnikumúság a falu térbeli szerkezetében is

leképeződött: a falu egyik végén a tatárok muszlim mecsete áll, míg a másik a végén az udmurt etnikai vallásgyakorlat szent ligete egy imaházzal kiegészítve.

A település gazdasági és kulturális értelemben is fontos központ. A Novotatisli faluközség adminisztrációs központjaként vezetői négy falu életét koordinálják, s ugyanennek a területnek a kolhoza is itt székel. A kultúrház, a „klub” fogja össze ugyanezeknek a falvaknak a kulturális programjait is, s ugyanitt található a könyvtár is. A faluközség óvodája és iskolája szintén Novije Tatisliben van, s fiáléként a szomszédos Urazgildi négy osztályos iskolája is hozzátartozik. Az iskolában húsz tanár oktat körülbelül százötven tanulót.

Másfelől a kis falu a baskortosztáni udmurtok „fővárosának” számít, ahol a kisebbségi Nemzeti-Kulturális (alapítási év: 1996, továbbá NKK) illetve Történeti-Kulturális Központ (alapítási év: 2003, továbbá TKK) működik. Az intézmények célja „az udmurtok kulturális örökségének, nemzeti hagyományaiknak és szertartásaiknak megőrzése és fejlesztése.”²⁶ A központok több más nemzetiségi központtal együtt a köztársasági Népek Barátsága Háza égisze alatt működnek, amely intézményes kereteket biztosít a kisebbségek kultúrájának ápolására.

A TKK munkatársai, Novije Tatisli, 2008

A szertartások, kézműves foglalkozások, táborok szervezése mellett a múzeum működtetése is a központok feladata. Az NKK-t és a múzeumot ugyanabban az évben, 1996-ban alapították, ám a múzeum ekkor még az iskola hatáskörébe tartozott, iskolamúzeumként funkcionált.²⁷ 2003-ban, az TKK létrejöttével került az új központ irányítása alá, amely

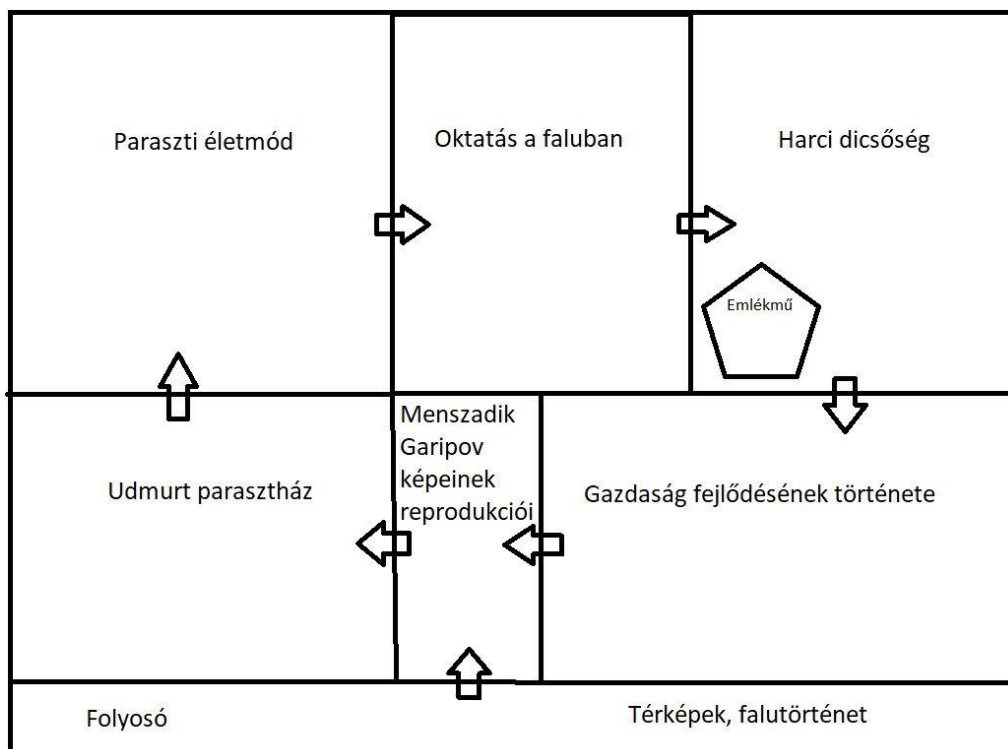
²⁶ Forrás: <http://addnr.ru/istoriko-kulturnye-centry/udmurtskij-istoriko-kulturnyj-centr/>, 2019-11-18

²⁷ Egy nyugdíjas tanárnő elmondása szerint az iskola már a 60-as években jelentős gyűjteménnyel rendelkezett, ám az akkori történelemtanár, aki a szomszédos Urazgildiből való volt, átvitte a gyűjtemény jelentős részét szülőfaluja múzeumába. Így nem véletlen, hogy Urazgildi múzeuma különösen gazdag tárgyállománnyal

hamar a múzeum hivatalos intézményesítését is maga után vonta. Az TKK vezetése terepmunkáim ideje alatt kevés időt és energiát fordított a múzeum karbantartására, a faluban pedig elterjedt a pletyka, miszerint az iskola visszavenné a múzeum igazgatását. Tény, hogy ekkor a múzeumban semmilyen szakkör vagy kiegészítő foglalkozás nem működött, azokat teljes mértékben a könyvtár szervezte meg, csupán az iskolai tanórák keretei között nyílt mód a múzeum célirányos pedagógiai használatára. A múzeum így inkább elszenvedője volt, mintsem élvezője a gazdag helyi intézményi hálózatnak, amelyben senki sem érezte igazán magáénak a feladatot, hogy foglalkozzon vele.

A múzeum nem az iskolában, hanem a kultúrházban kapott helyett, ahol a többi kulturális központ is. A faluban készült három családfa sem a múzeumban kapott helyet, hanem a kultúrház előterében, ahonnan hosszú folyosó vezet el a látogatót a múzeumig. A falu illetve a faluközség történeteit néhány orosz nyelvű szöveg tárgyalja a folyosón, ahonnan a múzeum bejárata nyílik. A múzeum öt, egymásba nyíló teremből áll, melyek kört alkotnak. Az első terem Menszadik Garipov helyi származású udmurt grafikusművész kilenc képének reprodukciójával indít, amely egyfajta előszobája a szintén ebben a teremben berendezett parasztház-enteriőrnek. Ennek tematikáját a második terem gazdálkodási eszközei egészítik ki. Itt érhető leginkább tetten a múzeum többnyelvűsége: a tárgyak nevei oroszul, baskírul és udmurtul egyaránt olvashatók. Ezt követi az iskola orosz nyelvű története. A Harci dicsőség termében a fotók és szövegek mellett kiállításra került egy külön felépített emlékhely, melynek felépítéséről az V. fejezetben lesz bővebben szó. A sort az ötödik terem zárja, ahol a helyi kolhoz történetével, dolgozóival és sikereikkel ismerkedhetnek meg a látogatók. Ebben a kiállításban több udmurt nyelvű szöveg is előfordul, de a helyi nyelv használata inkább esetleges. A terem egyfajta archívumként is működik, hiszen számtalan tematikusan rendezett mappa sorakozik a polcokon, amelyek a falu és a kolhoz történetéről szóló orosz, udmurt és baskír nyelvű újságcikkeket, dokumentumokat őrzik.

büszkélkedhet. Interjú, Novije Tatisli, 2012. június 28. Ezt az információt nem sikerült kielégítő módon ellenőriznem.

A múzeum alaprajza – Novije Tatisli

Nyizsnyebaltacsevo

Nyizsnyebaltacsevo 739 lelkes udmurt faluja a Nyizsnyebaltacsevi faluközség központja. Tizenegy település adminisztrációs, gazdasági és kulturális életét koordinálja. Iskolalétszámra vonatkozó pontos adatok nem elérhetők az iskola honlapján, mindenesetre ebben a faluközségi iskolában is nagyjából százötven fős nagyságrenddel lehet számolni, amire körülbelül húsz tanár jut.

A tárgygyűjtés már az 1980-as években elkezdődött, s már ekkor igen komoly gyűjtemény jött létre. Azonban az akkori iskolaépületben már nem volt hely múzeum számára, s a gyerekek által gyűjtött tárgyaknak hosszú ideig kellett várniuk, mire méltó helyükre kerültek. A 90-es években épült új iskolaépületbe a helyi kolhozelnök ötletének és buzdításának eredményeképpen külön helyet szenteltek az iskolamúzeumnak is, amely 1998-ban nyitotta meg kapuit. 2003-ban megszerezte a hivatalos tanúsítványt is, s az ezt követő

évben pedig múzeumi tanács alakult. A tanács a „Szakértők” múzeumi program keretében három lépcsős folyamatban modellezte a múzeum soron következő feladatait:

1. Kutatómunka – információgyűjtés, amely elsősorban a helyiekkel (idősekkel és veteránokkal) való interjúzást, családi fotók gyűjtését jelenti
2. Formába öntés – albumok, poszterek és tablók készítése
3. Felvilágosító munka – a látogatók körbevezetése, előadások tartása

A hangsúly tehát nem a tárgygyűjtésen volt már ekkor, hanem a helyi társadalom emlékezetének múzeumi megszólaltatásán.

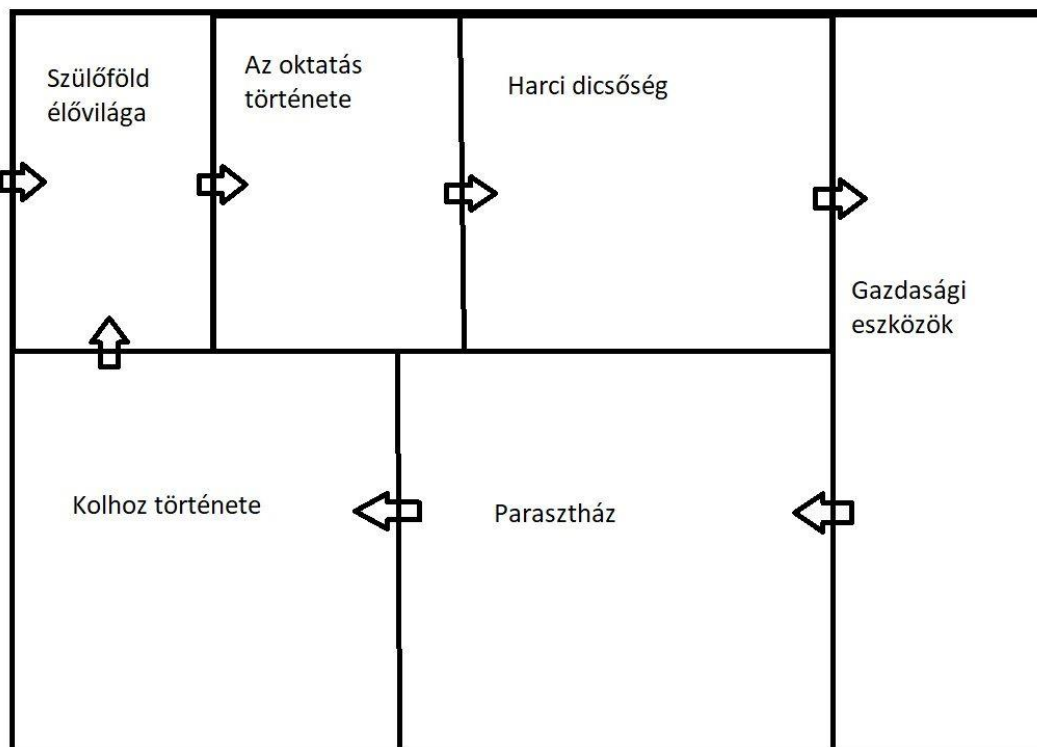
Urazgildihez hasonlóan az aktív múzeumi élet, a gazdag tárlatok, s a múzeum járhatóarokon is átívelő híre a múzeumot vezető pedagógus elhivatottságának köszönhető. A tanárnő a krajevegyenyije-szakkörön és eredményes versenyeken túl minden nyáron múzeumi táborot szervez, ahol a gyerekek intenzívebben folytathatják a kutatómunkát, s kirándulásokat tehetnek a szomszédos falvak múzeumaiba. Terepmunkám ideje alatt az iskola honlapján virtuális múzeumlátogatást is lehetett tenni, ma már ez a platform nem elérhető.

A múzeum vezetője, Nyizsnyebaltacsevo, 2008

A múzeum hat részből áll. A látogatót 'A szülőföld élővilága' című installáció fogadja, amelynek háttérben a diákok által festett erdei tájkép, előtte általuk készített makettek, madáretetőik tekinthetők meg. Ezt követi 'Az oktatás története a faluban', amely elsősorban az iskola és a helyi úttörőszervezet történetét és attribútumait mutatja fel. A 'Harci dicsőség' terme a honvédőkről hosszú névsorokban emlékezik meg, mellettük pedig helyet kapnak a faluközségből származó Afganisztánban harcoló katonák fotói, illetve a Csecsenföldön elesett katonák rövid életrajzai is. A 'Gazdasági eszközök' című részben a század eleji földművelés, állattartás, méhészet és vadászat eszközeit vonultatja fel a kiállítás. Ezt a részt zárja két olyan tabló, amelyek később kerültek a kiállításba, s kronologikusan semmiképp nem illenek sem a gazdasági eszközök tárába, sem az azt követő parasztház enteriőrjébe. Az egyetlen udmurt nyelvű szöveg a múzeumban, és annak orosz fordítása, amely az udmurt etnikai vallásgyakorlat 1990-es évekbeli újjáéledésének folyamatát beszéli el. Ez az általam ismert múzeumok között egyedülálló jelenségnek számít, ugyanis a paraszti illetve a helyi művészeti tematikákon kívül az etnikai tartalmak megjelenítésére nincs más bevett forma vagy műfaj. A másik tablón kiállított orosz nyelvű diákfogalmazás pedig a tanuló többgenerációs családtörténete, aminek ismertetésére a harmadik fejezetben bővebben is kitérek. A 'Parasztház' után végül 'A kolhoz történetével' ér véget a múzeum. Ebben a részben kapott helyet 'Az udmurtok büszkesége' című tabló, amely rendhagyó módon nem helyi udmurt művészt mutat be, hanem Galjamsin Renat Biktimirovicsot, akit a baskortosztáni udmurtok „atyuskájának” tekintenek. A 80-90-es évek politikai olvadásában ő volt, aki megragadta a politikai és pénzügyi lehetőségeket, hogy udmurt kulturális központokat szervezzen, lendületet adott az udmurt vallásgyakorlat feltámasztásának, meglátogatott és számon tartott minden egyes udmurt települést a köztársaság egészében.

A múzeum feliratai az orosz-baskír kétnyelvű mintát követik, azonban a szövegek egytől egyig orosz nyelvűek – leszámítva a fentebb említett udmurt nyelvű kivételt.

A múzeum alaprajza – Nyizsnyebaltacsevo

Sztarij Kurdim

Az 1095 fős lakossággal rendelkező tatár falu a Kurdimi faluközség központja, nyolc települést fog össze. Vagyis a fentebbi faluközségi központokhoz hasonlóan több területen is koordinálja a hozzá tartozó falvak életét. Az iskola Angam Atnabajev (1928-1999) baskír költőről lett elnevezve, aki nem csupán a falu, de a járás és Baskortosztán egyik leghíresebb és legelismertebb művésze. Az iskolai létszámra vonatkozóan itt sem érhetők el pontos adatok, azonban szintén körülbelül százötven fős tanulószámmal érdemes számolni, amelyre huszonöt tanár jut.

Angam Atnabajev emlékműve a sztarij kurdimi iskola udvarán, 2012

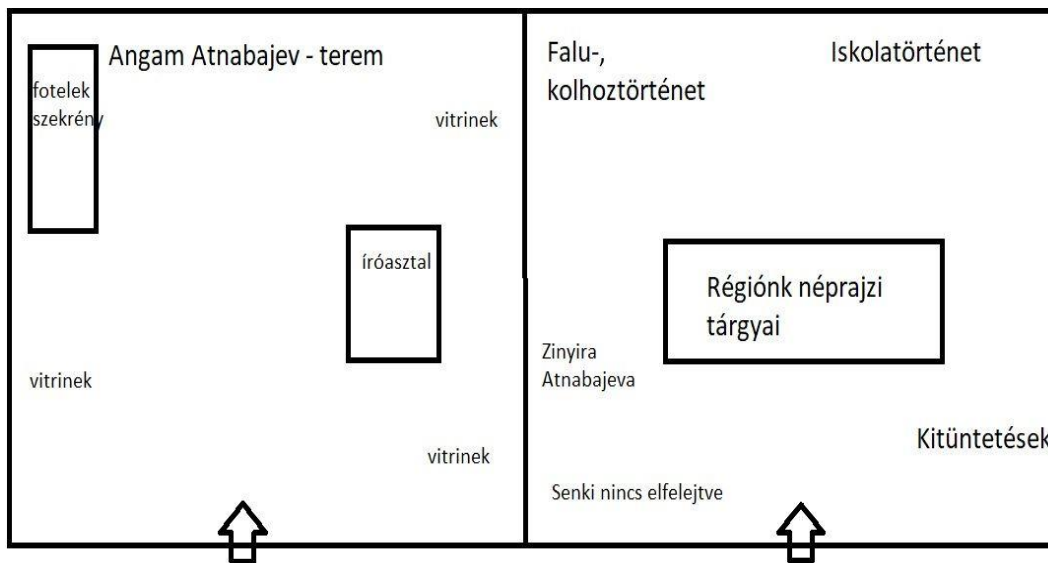
Az iskola történeti-irodalmi múzeuma hivatalosan 2001-ben nyílt, s két évvel később, a 2003-as tömeges intézményesítés során tanúsítványt is kapott. Besorolása híven tükrözi a múzeum két fő profilját: az irodalmi és a történeti irányultságot. A múzeum két teljesen különálló, külön bejáratral rendelkező terme egymás mellett helyezkedik el, azonban sem fizikai, sem tematikus átjárás, összekapcsolódás nincsen közöttük. Mindez az alapítási körülményeknek is köszönhető, hiszen bár a múzeum irodalmi része 2001-ben nyílt meg, a történeti kiállítások már 1997 óta álltak. A kis teremben nehezen lett volna elhelyezhető és integrálható az a terjedelmes kiállítás, amit a falu leghíresebb szülöttjének, Angam Atnabajevnek szenteltek.

A múzeumokban krajevegyenyije-szakkör működik helyi nyelven, a diákok pedig rendszeres résztvevői a járási és köztársasági versenyeknek. Az intézmény megkapta a MIRASZ Nemzeti Klub „Gali Csokroj” aranymedálját, amellyel a klub a helyi tatár kulturális örökség ápolóit és védelmezőit tünteti ki. A múzeumvezető pedagógus nagyon nagy hangsúlyt fektet a múzeumban zajló háborús-hazafias nevelésre: tematikus bemutatókat tart,

veteránokkal illetve a háborús idők alatt végzett egykori tanulókkal szervez nyilvános beszélgetéseket, a témabó vágó cikkeket publikál a helyi és a köztársasági újságban, a diákokat folyamatos kutatómunkára ösztönzi, melynek köszönhetően új és új installációk, tablók kerülnek be a múzeum háborús kiállításába. Együttműködik más járasi múzeumokkal, archívumokkal és a helyi krajevedekkel is.

Az iskolamúzeum korábban megnyílt része alapvetően azokat a tematikákat követi, mint az eddig ismertett múzeumok. Mindezek a terem falán körben futnak végig, a terem közepén pedig a régió néprajzi tárgyai található vitrines elrendezésben. A falu és a kolhoz történetét a kurdimi olaj kitermelésének története egészíti ki, amit az iskola története követ. A 'Senki nincs elfelejtve, semmi nincs elfelejtve' kiállítási egység a 20. századi háború eseményeiről és elesettjeiről emlékezik meg. 'A munka nemesíti az embert' táblófelirat alatt érdemrendeket, kitüntetések tekinthet meg a látogató. A Zinyira Atnabajeva (1934-2013) színésznőről szóló tablók és vitrinek, a falu másik híres szülöttjéről, Angam Atnabajev hűgáról emlékeznek meg. Ebben a múzeumi részben a feliratok, a szövegek, gyakorlatilag minden orosz nyelvű, kivéve a színésznőről szóló tablókat, ahol helyenként baskír fordítások is fellelhetők.

Az Angam Atnabajevnek szentelt múzeumi rész a költő halála után két évvel később nyílt meg. A kiállítás különállósága a jelentőségét is növeli, hiszen valóban az egyik leghíresebb baskortosztáni költőnek állít emléket, az iskola elnevezésével illetve az udvaron található emlékművel együtt. A terem Atnabajev dolgozószobájának enteriőrje, amelynek közepén egy íróasztal áll jegyzetekkel, személyes tárgyakkal. Ezzel szemben áll egy szekrény, mellette egy kisasztal fotelekkel. A termet a padlóra leterített szőnyegek teszik még otthonosabbá. A falakon körben fotók, szövegek, versidézetek olvashatók, melyek kizárólagosan baskír nyelvűek. Ebben a kiállításban semmilyen orosz vagy más nyelvű szöveggel nem találkozik a látogató.

A múzeumok alaprajzai – Sztarij Kurdim

Sztarocsukorovo

Az összesen százegy fős kis zsákfalu sajátos helyzetben van. Mindössze tizenkét kilométerre fekszik faluközsége központjától, s tizenhét kilométerre a járásközponttól, mégis a hol poros, hol sáros földutakon nehezen megközelíthető, menetrendszerinti buszjárat nem is jár arrafelé. A falunak önálló iskolája, kultúrháza, kolhoza nincsen, a lakosság száma pedig egyre csökken.

A sztarcukorovoi Gali Csokrij Múzeum azonban mégis kivételesnek mondható, ugyanis a baskortosztáni Nemzeti Irodalmi Múzeum helyi részlegeként nyílt meg 2001-ben, így tulajdonképpen azonnal bekerült az Oroszországi Föderáció múzeumi alapjába. Noha 2006-ban a Nemzeti Irodalmi Múzeum leépítette fiáláléjainak számát, a sztarcukorovoi múzeum anyaga (múzeumi ernyőszervezet és tanúsítvány híján is) a múzeumi alap része maradt.

A múzeum különleges helyre került, a helyi mecset épületébe, melyet szintén Gali Csokrijról neveztek el. Csokrij/Szokoroj²⁸ (1828–1889), a felvilágosodás eszméit követő baskír-tatár költő a faluban született, de nem csak a falu, hanem a járás egésze legfőbb

²⁸ Tatárul Csokrij, baskírul Szokoroj a költő neve. Tatisli járásban inkább az előbbi használata az elterjedt, ellenben Baskortosztánban a baskír név, a Szokoroj számát hivatalosnak.

hősének és büszkeségének tekinti a költőt. A mecset helyén a 19. században *medresze*, vallási iskola állt, ahova a medresze szomszédságában lakó Csokrij is járt.

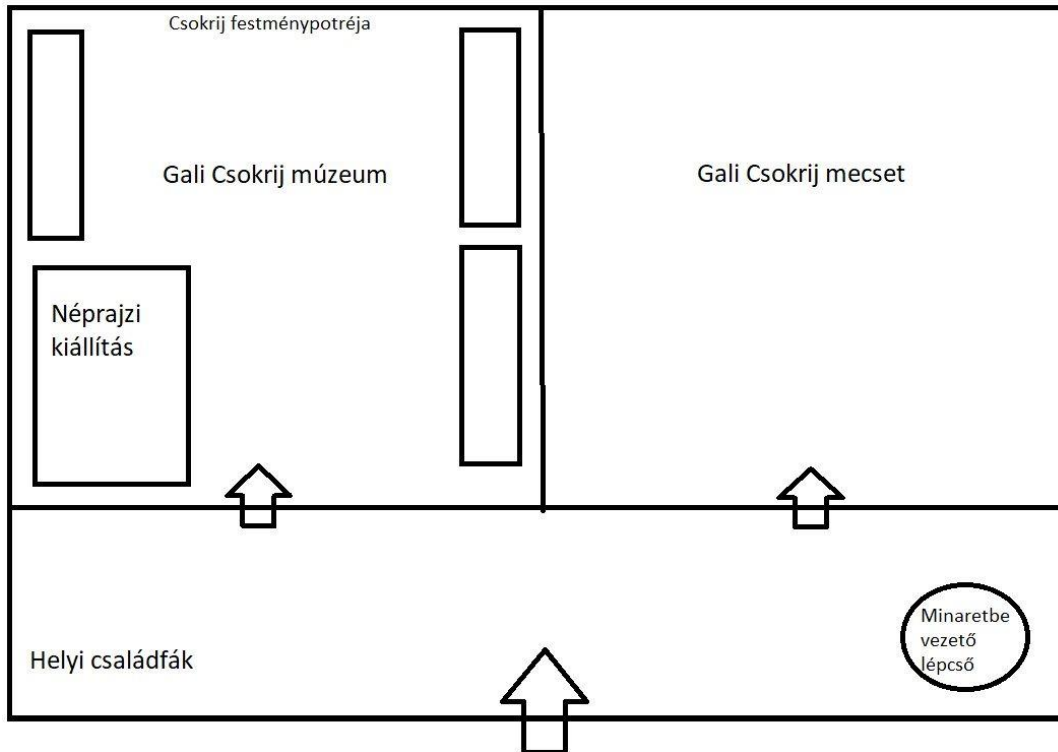

Sztarocsukorovo mecsete és múzeuma, 2012

A múzeumot egy idősebb házaspár gondozza, a férj pedig folyamatos helytörténeti kutatómunkát végez. Vezetéseket szerveznek a következő témákban: Sztarocsukorovo története és fejlődése; Gali Csokrij élete és életműve; A kraj szellemi öröksége, Isan-kán szerepe a történelemben. A látogatókat nemcsak Csokrij, de Csokrij fiának illetve Isan-kánnak feltételezett sírjához és emlékművéhez is elviszik. A múzeumot évente körülbelül százhatvanan látogatják, ami a fentebb ismertetett földrajzi és infrastrukturális feltételek fényében jelentősnek tekinthető. A múzeum szintén részesült a Gali Csokrij aranymedál kitüntetésben.

A kiállítás gerincét Gali Csokrij emlékezete adja, az ő életművét és életének különböző szakaszait mutatják be a tablók és a vitrinek. Főként baskír és tatár nyelvű írásos források vagy azok másolatai kerültek kiállításra. A legunikálisabb tárgy a Kijekov

nemzetség Koránja és családfája, melyet Csokrij állított össze. A terem egyik sarkában installáltak egy etnográfiai kiállítást kemencével, lakástextilekkel és használati eszközökkel. Azonban ez a néprajzi kiállítás is Csokrij relációjában értelmeződik, hiszen az ő idejéből való tárgyairól és életmódról lehet tájékozódni.

A mecset és benne a múzeum alaprajza - Sztarocsukorovo

Biginyejevo

Biginyejevo 205 fős faluja a Nyizsnyebaltacsevoi faluközség része, azaz a fentebb már tárgyalt Nyizsnyebaltacsevo központhoz tartozó település, amelytől hat kilométerre fekszik. Iskolája is a nyiznyebaltacsevoi központi iskola fiiláléjaként működött, 2013-as terepmunkám során már a bezárás előtt állt, mivel az állam intézményoptimalizálás céljából több kis létszámú iskolát beolvasztott a nagyobb iskolákba.

A biginyejevoi iskola egyediségét az a két helyi művész adta, akik itt kezdték meg első tanuló éveiket. Az iskola névadójául is szolgáló Menszadik Garipov grafikus a

leghíresebb baskíriai udmurt, sőt, a leghíresebb udmurt művészként tartják számon, a Biginyejevo mellett fekvő Balzjugában született. Másikuk Fjodor Pukrokov költő, dramaturg és újságíró, aki a szomszédos Vjazovka falujában látta meg a napvilágot, Izsevszkben tanult filozófiát, s ugyanott élte le életét is.

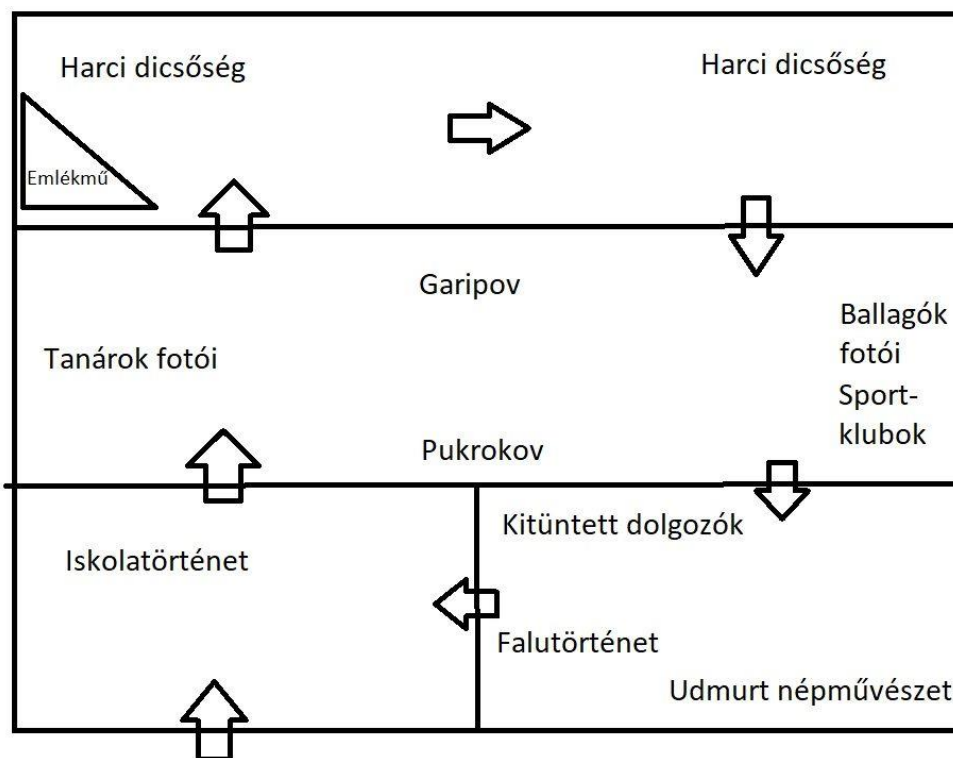
Menszadik Garipov emlékműve a biginyejevoi iskola udvarán

Az iskolamúzeumot 2001-ben alapították, de tanúsítványt nem szerzett. Az iskola bezárása miatt a múzeum anyagát a novije tatisli iskolamúzeum gyűjteményébe tervezték beolvasztani. Novije Tatisli mint a baskortosztáni udmurtok „fővárosa”, az NKC és TKC székhelyei méltó helyéül szolgált egy olyan anyagnak, amiben különös nagy hangsúlyt fektettek a két művész emlékezetére.

A kiállítások gerincét az iskolatörténet és a háborús emlékezet adja. Az iskolatörténet gyakorlatilag a múzeum felét teszi ki, hiszen Garipov és Pukrokov életműve mélyen beágyazódik ebbe a tematikába: egyik oldalról a tanárok, másik oldalról a ballagók, míg a művészek tablói felett az egykori igazgatók fotói sorakoznak. Ezeket a részeket az udmurt

nyelv használata uralja a kiállítási szövegekben és az idézett Pukrokov-versekben és -cikkekben egyaránt.

A Harci dicsőség terme a Nagy Honvédó Háború és két Csecsenföldön elesett katonáról emlékezik meg. Három téma, a falu- és kolhoz történet, valamint az udmurt népművészet csak nagyon érintőlegesen, más múzeumokéhoz képest igen szegényes anyaggal van megjelenítve.

A múzeum alaprajza - Biginyejevo

Múzeumi tematikák

A bemutatott múzeumok tematikái egyszerre tűnnek heterogénnek és homogénnek egyaránt. Heterogének lokális történelmük, összegyűjtött anyaguk, a kiállítási módszerek és hangsúlyok, valamint a múzeumvezetők képzettsége és aktivitása tekintetében. Homogének a választható témák és azok értelmezési kereteit tekintve. A kronológiai sorrend elve mondhatni általános: a 19-20. századi gazdálkodási eszközöket a szovjet időszak történetei követik, amit a jelenkor tárgyalása zár. A falvak történetei az 1930-as évektől kezdődnek, azt

megelőző korszakokból csupán az Orosz Birodalom előtti időkben játszódó ősi legendákat citálják – vagyis a falu birodalmi múltjának jelentős részét ignorálják a kiállítások. Kivételek ez alól az iskolatörténetek, melyek egyrészt a 19. századi muszlim medreszék, másrészt a szintén 19. századi zemsztvo-iskolák megszervezését is tárgyalják. A periodizáció legfőbb viszonyítási pontjai a Nagy Októberi Forradalom (1917) és a Nagy Honvédő Háború (1941–1945), melyek forradalom előtti (*dorevoljucionnij period*) és szovjet (*szovjet period*), azon belül pedig háborús és háború utáni korszakokra bontják a történelmet.

A bevezető tablók általában Baskortosztán és Oroszország kapcsolatát és a falu történetét beszélik el. Ez helyenként régészeti leletekkel vagy éppen helyi családok genealógiáival egészül ki. Az első részben a faluban élő többségi etnikum tárgyi néprajzát ismertetik ma már használatban nem lévő gazdálkodási eszközökön, viseleteken keresztül, illetve az idealizált, sztereotipizált 19. századi parasztház enteriőrjének képében. Elengedhetetlen téma az iskola intézményesült története, ahol az igazgatók, tanárok, végzősök és kitűnő tanulók névsorán kívül az úttörő szervezet múltját és jelenét is megtaláljuk. Ez a rész gyakran előkészíti a következő kiállítás, a 20. századi háborúk tematikáját az egyes háborúkban elesett vagy éppen onnan hazatért, egykoron oda járt tanulók és tanárok rövid életrajzaival. A háborúkról szóló kiállítás elsősorban a II. világháború, vagy ahogyan Oroszországban nevezik, a Nagy Honvédő Háború katonáinak állít emléket. Ez az emlékezet egyes falvakban kiegészül az 1978 és 1989 között Afganisztánt megszálló szovjet csapatok és a csecsenföldi konfliktusok azon elesett katonáival, akik a faluban születtek és éltek. Az iskolamúzeum fontos részét képezi a helyi gazdaság, azaz az egykori kolhoz története is, melyet a kolhoz elnökök és a legkiválóbb dolgozók életútjainak tükrében ismerhetünk meg. A sort legtöbbször a faluból elszármazó híres énekesek, festők és írók, valamint a társadalomért munkálkodó értelmiségiek tiszteletére és emlékére állított kiállítás zárja.

Ez a struktúra jellemzi az első, 70-80-as években alapított múzeumokat és az újonnan alapítottakat is, ám kisebb nagyobb eltérések előfordulnak. Az általam bemutatott felépítés a helyi körülményekhez és sajátosságokhoz igazodva módosulhat, a kiállítások sorrendje variálódhat, egyes témák néhol egybefolynak, néhol pedig markánsabban szétválnak. A múzeumi repertoár más helyi tartalmakkal is kibővíülhet, így jellemző a regionális földrajz és

élővilág, a falu határában talált régészeti és numizmatikai leletek kiállítása vagy a környékbeli nyersanyaglelőhelyek tárgyalása is.

Múzeum	Kiállítások	Megjelenítés jellege és tartalma
Urazgildi		körbejárható, egymásba nyíló termek
	Iskola- és múzeumtörténet	kronologikus felsorolásszerű szövegek
	A falu és a kolhoz története	fényképtabló rövid életrajzokkal
	Parasztház-enteriőr	enteriőr
	Az életmód tárgyai	tárgyhangsúlyos, sorozatokba rendezve földművelés, állattartás, méhészet, vadászat eszközei orosz és udmurt tárgyfeliratokkal
	Krajunk az őskorban	numizmatikai és régészeti leletek
	Harci dicsőség	rövid életrajzok fotókkal, emlékhely
Akszaitovo		többszörösen fragmentált tér: 1. előtér 2. parasztház-enteriőr 3. hatosztatú tér körben, melynek termeit közepén folyosó köti össze
	előtér (elnevezés nem ismert)	hajó-installáció
	Parasztház	enteriőr
	Lenin-terem	a szocialista fejlődés és vívmányok, Lenin-portrék
	Krajunk élővilága	képek, ábrák a helyi állat- és növényvilágról
	Krajunk az őskorban	régészeti leletek, 19. századi gazdálkodás eszközök (sic!), festmények a kő-, bronz- és vaskorban élt emberek életmódjáról
	Oktatás és kultúra	helyi hírességek tablói, iskola tanárai és kitűnő tanulói, katonábrázolások
	Harci dicsőség	névsorok, kitüntetések
	Kolhozunk	központi helyen a falu végrehajtó bizottságának első elnökének mellszobra diagramok

		művészi festmények
Verhnyije Tatisli		fallal kettéosztott tér, körbejárható
	Oroszország – Baskortosztán – Tatisli	állami szimbolika: zászlók, címerek, elnökök, közös fotók
	Az elődök történelméből	tablók és vitrines elrendezés régészeti leletek Gali Csokroj emlékezete
	Etnográfia	berendezett jurta-enteriőr, két oldalt textíliák és gazdálkodási eszközök, szemben szövőszék háttérben falra festett dombos tájkép lovas nomádokkal
	A járás története 1917-1941 között (kollektivizáció, úttörő szervezet)	szövegcentrikus fotókkal, ruhadarabok
	Emlék és dicsőség a Haza védőinek	központi helyen a járás négy kitüntetett hőséne festett portréja személyes tárgyak újságcikkek és korabeli plakátok életrajzok
	Egyéb használati eszközök (cím nem ismert)	szamovárok, „Baskíria” márkájú írógépek
	Földijeink - büszkeségeink	fotók és életrajzok
	Járási munkaszférák	tablók szövegekkel és fotókkal
Novije Tatisli		egymásba nyíló, körbejárható termek
	Menszadik Garipov alkotásai	kilenc kép reprodukciója
	Udmurt parasztház	enteriőr
	Paraszti életmód	tárgyhangsúlyos, sorozatokba rendezve földművelés, állattartás, méhészet, vadászat eszközei orosz és baskír tárgyfeliratokkal
	Oktatás a faluban	szövegcentrikus személyes tárgyak, dokumentumok, kitüntetések
	Harci dicsőség	NHH: Művészi installáció, életrajzok portréképekkel, szövegek kitüntetések, dokumentumok, frontról írt levelek nők szerepe a hátorszáiban

		Afganisztánban harcoltak rövid életrajzai fotókkal
	Gazdaság fejlődésének története	szövegcentrikus – a helyi kolhoz történetét, vezetőit és dolgozóit mutatja be
Nyizsnyebaltacsevo	Szülőföld élővilága	installáció: háttérben a diákok által festett erdei tájkép, előtte általuk készített makettek (etetők, madarak stb)
	Az oktatás története a faluban	tárgyhangsúlyos – az úttörő szervezet attribútumai, uniformisai, fotóalbumok
	Harci dicsőség	névsorok, tablók – NH háborúban elesettekről, veteránokról csecsenföldi halottak
	Gazdasági eszközök	tárgyhangsúlyos, sorozatokba rendezve földművelés, állattartás, méhészet, vadászat eszközei orosz tárgyfeliratokkal tabló az udmurt vallásról tabló egy családtörténetről
	Parasztház	enteriőr
	Kolhoz története	szövegcentrikus
Sztarij Kurdim		két külön bejáratú teremből álló: 1. önálló terem Angam Atnabajev baskír költőnek szentelve 2. krajevedcseszkij múzeum
	Angam Atnabajev költő múzeuma	önálló terem, mely dolgozószoba hangulatát kelti központi helyen a költő hatalmas arcképével körben vitrines elrendezésben személyes tárgyak, megjelent kötetek
	A falu és a kolhoz története	szövegcentrikus fotókkal kiegészítve
	Iskolatörténet Büszkeségeink (kitűnő tanulók)	szövegcentrikus fotókkal kiegészítve névsorok

	A kurdími olaj története	szövegcentrikus, olajgazdasággal foglalkozó kiadványok
	“Senki nincs elfelejtve, semmi nincs elfelejtve”	NHH és az Afganisztánban szolgálók életrajzai, fotói, névsorok
	“A munka nemesíti az embert”	kitüntetések
	Zinyira Atnabajeva színésznő	fotók, életrajz, személyes tárgyak vitrinben
	Régióink néprajzi tárgyai	a terem közepén felállított vitrinrendszer viseletekkel, háztartási eszközökkel
Sztarocsukorovo		a helyi mecsetben berendezett múzeum, a mecset három részből áll <ul style="list-style-type: none"> 1. előtér: helyi családok családfáival 2. egyterű múzeum 3. imahely
	Gali Csokroj	bejárattal szemben festett Csokroj portréja tablók és vitrinek eredeti 19. századi írásos emlékekkel vagy másolatokkal Csokrojról szóló kiadványok
	Parasztház	enteriőr és egyéb gazdálkodási eszközök a terem egyik sarkában
Biginyejevo		
	Iskolatörténet	névsorok, fotók, szövegek
	Falutörténet	szövegcentrikus
	Harci dicsőség	NHH, Afganisztán, Csecsenföld névsorok, életrajzok
	A termelés kitüntetett dolgozói	névsor
	A baskortosztáni udmurtok népművészete	viseletek, népi motívumok, eszközök
	Iskolai sportklubok	fotók, kitüntetések
	Menszadik Garipov	fotók, életrajz, részletek az iskolai életéből
	Fjodor Pukrokov	fotók a családi archívumból, publikációk

Részletes táblázat az elemzett múzeumok kiállításairól a beszámolómban és a múzeumokban olvasható kiállítás címeikkel

Múzeumi kanonizáció

A módszertani ajánló a következő dilemmákat fogalmazza meg a múzeum tematikáira vonatkozóan:

Úgy tűnik, korábban mindent tanulmányoztak, ami az adott hely közelebbi környékén található. Ez is része a jelenkori krajevegyenyijének. De a nehézség abban rejlik, hogy a környezet olyan sokoldalú és sokarcú, hogy vagy beleragadunk, vagy kiválasztunk egy kellően szűk témát, kihagyva más témákat, amelyek nem kevésbé érdekesek vagy fontosak. Ennek a következménye egy nagyon szűk tematikájú iskolamúzeum lesz, eltávolodva a valóságtól. Az ilyen múzeum olyan, mint egy fa mélyre hatoló gyökerek nélkül.

Ennek a problémának az áthidalására kialakított stratégia szerint limitált számú és meghatározott témájú kiállítások szerepelnek a múzeumokban. Vagyis a kiállítások felépítése és tartalma hasonló logika mentén halad, noha erre nincsen szigorúan követendő szabály. Gyáni Gábor szerint „a helyi identitás megteremtéséhez és ápolásához elengedhetetlen valamilyen szintű „helyi tudás”, amely annak a lokális történelmi tudatnak az alapja, amely specifikus vonásokat mutat a múlt nagytörténetbe foglalt elbeszéléséhez képest”,²⁹ a helyi múzeumok pedig eszközök arra, hogy az adott hely megkülönböztető jegyeit és más lokalitásokképest megfogalmazott sajátosságait kommunikálja.³⁰ Az itt tárgyalt iskolamúzeumok tartalmilag különbözőek, hiszen az adott falu kultúrájáról és társadalmáról beszélnek, mégis kereteiket tekintve egyformák: a tematikák és a reprezentáció hasonló paradigmái, amik összeköti őket.

A múzeumok alapvető tematikája egyrészt nagyon határozott keretek közé van szorítva, másrészt e keretek között nagyfokú szabadságot biztosít a múzeumpedagógusok részére. Mivel nincs kifejezetten szabály arra vonatkozólag, hogy milyen témákat és hogyan kell feldolgoznia egy iskolamúzeumnak, felmerül a kérdés, hogy hol és hogyan jön létre ezeknek az intézményeknek a tárgyi illetve strukturális kanonizációja.

Az egyik ilyen múzeumformáló erővel bíró gyakorlat az intézményesítés, amelyért regionális és föderális állami szervezetek a felelősek. A baskortosztáni iskolamúzeumok összessége a Turizmusért, Krajevegyenyijéért és Kirándulásért Felelős Köztársasági

²⁹ Gyáni, 2010: 108

³⁰ Anico – Peralta, 2009: 195

Gyermekjóléti és Oktatási Központ (*Reszpublikanszkij Detszkij Ozdorovityelno-Obrazovatyelnij Centr Turizma, Krajevegyenyija i Ekszkurszija* – továbbiakban KGyOK)³¹ irányítása alá tartozik, amely a Gyermek és Ifjúsági Turizmus és Krajevegyenyije Föderális Központjához (*Fegyeralnij Centr Detszko-Junoseszkogo Turizma i Krajevegyenyija* – továbbiakban GyITKFK)³² kapcsolódik szervesen. A föderáció más szubjektumainak központjai is ez utóbbi szervhez tartoznak, melynek közvetlen felettese az Oroszországi Föderáció Oktatási Minisztériuma. Mind a köztársasági mind a föderális központ számtalan feladatot ellát, lényegében az iskolamúzeumok teljes hálózatát ő működteti. A helyi tanárok részére muzeológiai és múzeumpedagógiai továbbképzéseket tart, találkozókat szervez, illetve versenyeket rendez a köztársaság múzeumi számára. A központok felelőssége alá tartozik az iskolamúzeumok intézményesítése, azaz tanúsítvánnyal való ellátása, melynek megszerzése minden iskolamúzeum számára elsődleges cél.

Az intézményesítés (*paszportizacija*) lényege, hogy a múzeum gyűjteménye az Oroszországi Föderáció Múzeumi Alapjának (*Muzejnij fond Rosszjiszkoj Fegyeracii*) részévé válik. A múzeumi alap két részből, állami (*goszudarsztvennij*) és nem-állami (*nyegoszudarsztvennij*) részekből áll.³³ Az előbbibe a föderáció és szubjektumainak tulajdonában álló múzeumok állományai tartoznak, az utóbbiba pedig minden további, így például az oktatási szervezetek múzeumi gyűjteményei is.³⁴ A múzeumi alaphoz való tartozás folyamatos állami kontrollt jelent: a múzeumok beszámolóikban adnak számot éves munkájukról, amit a felügyelők év közben is ellenőrizhetnek.³⁵ Ugyanakkor ezek a múzeumok állandó szakmai támogatást kapnak, s állományuk védettebb is egy esetleges múzeummegszűnés során.³⁶

Az iskolamúzeumi intézményesítést 1974-ben vezették be a Szovjetunióban, de folytonossága megmaradt a föderációban is. Legfőbb céljai között a következőket tartják

³¹ A KGyOK honlapja: <http://detiturizm.ru>

³² A GyITKFK honlapja: <http://turcentrf.ru>

³³ Föderális törvény az Oroszországi Föderáció múzeumi alapjáról és az Oroszországi Föderáció múzeumairól. Forrás: <https://www.zakonrf.info/doc-15092498/>, letöltés ideje: 2019.02.14.

³⁴ http://turcentrf.ru/f/shk_muzey_polozeniye_projekt2018.pdf

³⁵ Ilyen jellegű ellenőrzés terepmunkáim során 2012-ben volt, amelynek dokumentumait elérhetővé tették számomra a KGyOK munkatársai.

³⁶ Karimova Ljudmila Petrovna, a KGyOK munkatársa, interjú 2014.05.14.

számon: a múzeumok regisztrációja és az iskolamúzeumi státusz odaítélése, a múzeumok nevelési és oktatási tevékenységeinek megerősítése, a múzeumi tárgyak tudományos, történeti és más értékeinek megállapítása, illetve az iskolamúzeumok kapcsolatainak megerősítése az állami múzeumokkal, archívumokkal, könyvtárakkal és más intézetekkel.³⁷

Természetesen az iskolamúzeumi státusz nem jár automatikusan, bizonyos feltételeknek meg kell felelni ahhoz, hogy intézményesülhessenek. A gyűjtemények szakszerű gondozása, bővítése és kiállítása (1) mellett az iskolamúzeumok elengedhetetlen feladata az oktatási-nevelési tevékenység (2), azaz „felvilágosító munkát végezni a diákok és a helyi lakosság körében.”³⁸ Az aktív és regisztrált múzeumok szakköröket és tanulmányi kirándulásokat szerveznek a diákok részére, a múzeumban a kiállítások témájához kapcsolódó tanórákat tartanak, találkozókát és tematikus esteket rendeznek, valamint a diákok tárlatvezetéseket tartanak a látogatók számára. Mindezeket a tevékenységeknek és magának a múzeumnak a folytonosságát a szülőföld folyamatos tanulmányozása (3) biztosítja, amely szintén a leglényegesebb feladatok és kritériumok közé tartozik. E három feladatkör részletes bemutatásával illetve a járási múzeumi bizottság írásba foglalt véleményének csatolásával lehet tanúsítványért folyamodni.

A sikeres tanúsítványszerzés az iskolamúzeumok regisztrálásakor ér véget, amely során a gyűjtemény darabjait egyenként felveszik a múzeumi alapba, annak katalógusában pedig kereshetővé válnak. Az Oroszországi Föderáció Múzeumi alapjának online katalógusában azonban csupán két általam is vizsgált múzeum anyaga tekinthető meg: a járásközponti (Verhnyije Tatisli) irodalmi-krajevegyenyije³⁹ és a sztarocsukorovoi irodalmi múzeumé.⁴⁰ Érdeemes pontosítani, hogy az online katalógusban valójában csupán a járásközponti múzeumok anyaga tekinthető át, az azok alá tartozó iskolamúzeumok gyűjteménye már nem elérhető más járások esetében sem. A sztarocsukorovoi anyag azonban kivételesnek mondható, ugyanis a baskortosztáni Nemzeti Irodalmi Múzeum helyi részlegeként nyílt meg 2001-ben, így tulajdonképpen azonnal bekerült a múzeumi alapba. Noha 2006-ban a Nemzeti Irodalmi Múzeum leépítette fiáléijainak számát, a

³⁷ http://turcentrf.ru/f/shk_muzey_polozheniye_proyekt2018.pdf

³⁸ Uo

³⁹ <https://goskatalog.ru/portal/#/museums?id=1063>, letöltés ideje: 2019.02.14.

⁴⁰ <https://goskatalog.ru/portal/#/museums?id=1065>, letöltés ideje: 2019.02.14.

sztarocsukorovoi múzeum anyaga (múzeumi ernyőszervezet és tanúsítvány híján is) a múzeumi alap része maradt.

A múzeumok hasonlóságában jelentős szerepet játszik a múzeumvezetők közös munkája is. Ahogy többen is beszámoltak arról, a tanárok figyelemmel kísérik a többi intézmény munkáját is, főként a legelismertebb múzeumokét – elmondásuk szerint innen a hasonlóság.⁴¹ Nem elhanyagolható a tanárok és igazgatók ízlésének jelentősége sem, amely sokat formálhat egy-egy múzeum arculatán. Nem szabad figyelmen kívül hagyni az iskolamúzeumokat összefogó és kontrolláló regionális és föderális szervezetek és központok metodológiai kiadványait, konferenciáit és egyéb fórumait, valamint az általuk szervezett versenyek és azok elbírálási szempontjait sem.⁴² Azonban talán a legfontosabb aspektus az a körülbelül ötven, szélesebb kontextusban értelmezve száz éves folyamat, amelyen az iskolamúzeumi kanonizáció keresztülment a krajevegyenyije intézményesülésétől kezdve (20. század eleje) a múzeumi intézményesítésen keresztül (1974-től) napjainkig. A krajevegyenyije és az iskolamúzeumok története gyakorlatilag karöltve alakult a 20. század folyamán, hiszen az utóbbi mondhatni az előbbi elsődleges műfajává avanzsálódott az idők folyamán.⁴³ Ebben a folyamatban az államhatalom, a lokális mozgalmak és a történelem szele egyaránt erősen alakították azt a kánont, amit ma láthatunk a múzeumokban, a krajevegyenyije pedig egyfajta ernyőként fedí el azok sokszínű lokális tartalmát. Éppen ezért elengedhetetlen a krajevegyenyije történetének részletesebb tárgyalása, amely feltárja a kánon alakulásának főbb pontjait is.

Krajevegyenyije

A helytörténeti kutatásokhoz képest pozícionálni a krajevegyenyije tudományát nyilvánvalónak tűnhet, mégsem lehet egyértelműen helytörténeti diszciplínaként értelmezni

⁴¹ Interjúk. Tatyjana Nyikolajevna Sajbakova, Novije Tatisli 2012.05.21; Anita Dilmuhametovna Zidimakova, Urazgildi 2013.12.04.; Gulfira Mukametgajanovna Samirzjanova, Nyiznyebaltacsevo, 2012.07.03.

⁴² Ez utóbbiakhoz sajnos nem engedtek hozzáférést számomra a KGyOK munkatársai az éppen zajló köztársasági verseny miatt.

⁴³ A krajevegyenyijéhez hasonló helytörténetnek szintén lehetnek műfaji preferenciái, így például Kínában a helységnevtárak (vö: Newby, 2012: 328)

azt. A krajevegyenyije tárgyköre sokkal szélesebb spektrumon mozog, mint általában a helytörténeti munkák témái, s a kutatások során létrejövő tudás illetve annak artikulációja sem pusztán a helyi résztvevők ágenciájának függvénye. Ugyanakkor több okból is érdemes foglalkozni azzal a kérdéssel, hogy mennyiben tekintethető illetve nem tekintethető helytörténetnek a krajevegyenyije. Egyrészt, mivel a tudományág érdeklődésénél fogva a helytörténethez áll a legközelebb, a vonatkozó antropológiai és történeti szakirodalom is javarészt helytörténeti kontextusban tárgyalja azt. Másrészt jelen dolgozat fókusza szintén megkívánja a krajevegyenyije helyihez illetve nemzetihez való viszonyának feltérképezését, ez a pedig a helytörténeti kutatásoknak szintén alapvető tematikája.

Maga a terminus lefordítása eleve problematikus. A krajevegyenyije szó a *kraj* és a *vegyenyije* szavakból áll össze – utóbbi tudást, ismeretet jelent. Azonban a *kraj* már több jelentéssel bír. Egyrészt egy viszonylag kisebb földrajzi területet jelöl úgymint táj, vidék vagy tájegység természetes határokkal. A *rodnoj kraj*, azaz a szülőföld kifejezés is ehhez a jelentéshez kapcsolódik leginkább. Másrészt utalhat egy meghatározott terület periférikus részeire is, mint például *kraj goroda*, azaz külváros, *kraj szveta*, azaz a világ vége, vagy *Ukrajna*, amely a Lengyel-Litván Nemzetközösség déli határvidékeként kapta a „Végeknél” elnevezést. Végül pedig a *kraj* hivatalos vagy félig hivatalos közigazgatási területre is vonatkozik illetve vonatkozott a 18. század végétől a 20. század elejéig, melyek az Orosz Birodalom tartományait foglalták magukba, mint például a Kaukázusi Kraj. Ma ez a szó kisebb adminisztratív egységeket jelöl az Oroszországi Föderációban, így például Altaji Kraj, Permi Kraj vagy Kamcsatkai Kraj.⁴⁴

Ennek a jelentésnek sem a nemzetközi sem a magyar szakirodalomban használatos helytörténetet jelölő szavak sem feleltethetők meg egyértelműen. Angol nyelven a *local*

⁴⁴Az Oroszországi Föderációt összesen 85 szubjektum alkotja: 46 terület (*oblaszty*), 22 köztársaság (*reszpublika*), 9 határterület (*kraj*), 4 autonóm körzet (*avtonomnij okrug*), 1 autonóm terület (*avtonomnaja oblaszty*) és 3 szövetségi jelentőségű város (*gorod federalnogo znacsenyija*). Ezek a szubjektumok közigazgatási státuszuktól függően más és más jogkörökkel, alkotmányos szuverenitással vagy az adminisztráció koordinálására és ellenőrzésére vonatkozó hatáskörrel rendelkeznek. A legkisebb határterület a Sztravlopoli Kraj (66.500 km), a legnagyobb pedig a Krasznojarszki Kraj (2.339.700 km).

Forrás:

https://hu.wikipedia.org/wiki/Oroszorsz%C3%A1g_k%C3%B6zigazgat%C3%A1si_beoszt%C3%A1sa,
letöltés ideje: 2019-03-16.

history vagy pontosabb fordításban a *local studies* elnevezés az elterjedt, azonban sok esetben megtartva az eredeti terminust *kraevedenie*-ként utalnak az oroszországi tudományágra.⁴⁵ Az angol szókapcsolathoz hasonlóan francia nyelven a *histoire locale* a bevett szóhasználat, németül pedig *Heimatkunde*-nak szokás fordítani. Magyarul a helytörténet kifejezéssel szemben a honismeret elnevezés pontosabban fedi a *krajevegyenyije* szó szerinti jelentését. Ám a honismeret kifejezés sokkal inkább a *rogyinovegyenyije*-nek feleltethető meg (*rogyina* jelentése haza, vagyis a *rogyinovegyenyije* szó szerint honismeretet jelöl), ami a német *Heimatkunde*-mozgalomból merítette gyökereit és elnevezését is, s amitől az 1917-es forradalom utáni intézményesült *krajevegyenyije* határozottan elhatárolódni kívánt.⁴⁶ Így az eredeti, orosz nyelvű terminus használata nem pusztán a fordítási nehézségek kiküszöbölése miatt indokolt, hanem a tárgy kulturális és társadalmi beágyazottsága miatt is. Mivel a *krajevegyenyijét* olyan kulturális konstrukciónak tekintem, amely a mindenkori Oroszország társadalmi és politikai feltételeihez igazodva alakult ki és létezik, megtévesztőnek tartanám az első pillanatra kézenfekvőnek és familiárisabbnak tűnő fordítás vagy megfeleltetés használatát.⁴⁷

Nemcsak a *krajevegyenyije* lefordítása, de annak definiálása is nehézségekbe ütközik. A 30-as évek elején egy *krajeved* összesen 150 különböző definíciót számolt össze,⁴⁸ azóta pedig ez a szám gyakorlatilag exponenciálisan növekedett, hiszen az összes vonatkozó szakirodalom és témával foglalkozó disszertáció⁴⁹ igyekszik pontos meghatározását adni annak. Története során művelői sokáig abban sem tudtak megegyezni, hogy miként tekintsenek az új jelenségre: tudományágként, módszerként vagy népszerű mozgalomként, így gyakorlatilag mindenféle interdiszciplináris kutatást idesoroltak, amely oroszországi területtel foglalkozott. A legtöbb definíció is erre rímelt: a „*krajevegyenyije* az ország egy bizonyos részének úgy mint adminisztratív, természeti terület vagy település természetes

⁴⁵ Vö: Jacquesson – Bellér-Hahn, 2012; Johnson, 2006; Kelly, 2014

⁴⁶ Johnson, 2006: 157-159

⁴⁷ A *krajevegyenyije* udмурт megfelelője a *sajertodon* (шаертодон), amely a *sajer* – föld, ország és a *todini* – tudni szavakból áll össze. Tatárul *tugan jakni äjräni* (туган якны әйрәни) a helyes fordítás, amelyben a *tugan* szülőt vagy rokont, a *jak* földet vagy *krajt*, az *äjräni* pedig tanulmányozást jelent.

⁴⁸ Johnson, 2006: 258

⁴⁹ Az oroszországi Disszertációk Elektronikus Könyvtára összesen 6223 doktori értekezést tárol *krajevegyenyije* címszó alatt. <http://www.dissercat.com>, letöltés ideje: 2018-03-14

környezetének, népességének, gazdaságának, történelmének vagy kultúrájának tanulmányozása”⁵⁰ – írja Szovjet Enciklopédia Szótára 1987-ben.

Ugyanakkor sokak szerint a krajevegyenyije lényege és szerepe ennél sokkal távolabbra mutat. Már a 20. század első felében megfogalmazódott az az alapvető elvárás és vágy, hogy az emberek a helyi tanulmányokon keresztül képesek legyenek „megismerni a hazát, hogy megértsék és szolgálják azt.” Éppen ezért Emily D. Johnson a krajevegyenyijét identitás-diszciplínaként értelmezi, vagyis olyan tudományterületként, amelynek „kutatói erősen azonosulnak kutatásuk tárgyával, melyet sokkal inkább sajátjuknak, mintsem másénak tekintenek. A specializálódás ilyen területein a kutató és kutatott közötti különbség legjobb esetben is elmosódik.”⁵¹ Ez a krajevegyenyije esetében a helyihez, a lokálishoz, de mindenképpen egy kisebb területi egységhez kapcsolódó helyi kutatói gyakorlat feltételezését jelenti, amely identitásformáló szereppel is bír. Ezzel az állítással rögtön felmerül két kérdés: mit tekinthetünk ez esetben lokálisnak és milyen identitásokra terjed ki a krajevegyenyije formáló szerepe. Az egyik válasz tulajdonképpen magában hordozza a másikat.

A *kraj* szó és jelentése már önmagában véve egy olyan kényes fogalom, melynek nincs kifejezetten mérete vagy formája, jellemzői pedig kontextustól és látószögtől függően folyamatosan változnak. Már a szó sokrétűsége is előrevetíti a különböző identitásrétegek azon egymásba ágyazottságát, amely a sok lokális és helyi etnikus identitást integrálja egy nagy nemzeti identitásba. A kis haza (*malaja rogyina*) kifejezés, amelyet a *kraj* kifinomultabb szinonimájaként szokás emlegetni, szintén megvilágítja ezt a beágyazottságot. A szókapcsolat rész-egész viszonyra utaló kifejezésként önmagában hordozza a nagyobb hazához (*rogyina*) való tartozást. Ugyanakkor, ahogy a kis haza is benne foglaltatik a nagyobb hazában, a lokális tartalmak sem értelmezhetőek a tágabb kontextusok ismerete nélkül. Ahogy az egyik iskolamúzeumról szóló újságcikk írja: „az életet nagyon nehéz megérteni a kis haza és nagy haza összekapcsolásának képessége nélkül.”⁵² Vagyis a krajevegyenyije a lokális ismeretekből kiindulva vezet végig az egyént a regionális

⁵⁰ Prohorov, 1987:643

⁵¹ Johnson, 2006: 5-6

⁵² Tyimirsina, 2012

ismereteken keresztül egészen Oroszország történelméig, amelyek elválaszthatatlanok egymástól.

Következésképpen a *krajevedek* által tanulmányozott témák folyamatos kontextualizációt igényelnek, amely az iskolamúzeumok számára is követendő: „a helyi történelmet a regionális és oroszországi háttérrel együtt kell bemutatni.”⁵³ Pontosán ez a beágyazottság az oka annak, hogy a krajevegyenyije története nem mentes a politikai befolyástól. Svetlana Jacquesson és Ildikó Bellér-Hann ezt a hatalmi kontrollt tekinti a krajevegyenyije azon tulajdonságának, ami megkülönbözteti azt a helytörténettől.⁵⁴ Az általuk ismert és ismertetett helytörténeti hagyományok közös jellemzője, hogy azok alulról építkező mozgalmak, melyek a hivatalos nemzeti történetírás helyi alternatívájaként értelmezik magukat még akkor is, ha a korábbi szovjet krajevegyenyijéből nőttek ki magukat.⁵⁵ Véleményem szerint nemcsak a helytörténethez, de a többi identitás-diszciplínához, úgy mint például a gender-kutatásokhoz képest is ez adja a krajevegyenyije másságát: nem alulról szerveződő mozgalom és önkifejezés, hanem több szintről irányított tevékenység, amelyek közül a „helyi” csak az egyik, és amelyben az egyes csoportok között húzódo hatalmi viszonyok is leképeződnek.

Mivel a krajevegyenyije fogalmához a lokális tudás gyűjtésével foglalkozó minden kezdeményezés és mozgalom gyakorlatilag hozzátapad, ezért története az intézményesülés előtti időszakra is kiterjeszthető: művelői szerint több évszázadra visszanyúlik. Fordulópontnak a 18. századot, pontosabban I. Péter cár uralkodását tekinthetjük, amely során a világ megismerésének és megismerhetőségének kérdései paradigmaváltáson mentek keresztül. Korábban az Orosz Birodalom által meghódított területekre pusztán gazdasági haszonként, profitot termelő részekként tekintettek, azok alaposabb megismerése és feltérképezése nem jelentett szoros értelemben vett hasznot a birodalom számára. Azonban I. Péter európai utazásai során, majd később udvarába meghívott európai mentorai által a világ felfedezését, érdekességeinek megismerését olyan alapvető haszonnak tekintette, ami a

⁵³Módszertani ajánlás az iskolamúzeumok eseményeinek szervezéséhez és a gyermekkrajevegyenyije szervezeteinek fejlődéséhez, forrás: KGyOK, 2014.05.14.

⁵⁴ Jacquesson – Bellér-Hann, 2012: 3

⁵⁵ Vö: Kamalov, 2012

művészetek, a tudományok és minden ember fejlődését szolgálja.⁵⁶ Ekkor honosodott meg a tudományos terepmunka módszere, amelynek köszönhetően sor került az I. és II. Kamcsatkai Expedíciók megszervezésére is. Ezek az expedíciók nem csupán térképészeti vagy az ásványlelőhelyek felkutatása szempontjából voltak indokoltak, de az őslakosoktól szerzett tárgyak, illetve a zoológiai és botanikai érdekességek a birodalom népeinek és élővilágának múzeumban való bemutatására is alkalmasak voltak. A szentpétervári Kunstkamera megalapítása is Nagy Péter nevéhez fűződik.

Perszin szerint II. Katalin és I. Sándor cárok is támogatták a helyi tudás és a nevezetességek számbavételét, mely elengedhetetlen volt a birodalmi kormányzóságok és városok címereinek megalkotása során.⁵⁷ A krajevogyenyije tudományos formája azonban az Orosz Birodalom földrajzának és ásványlelőhelyeinek 18. századi feltérképezéséből nőtte ki magát, amely a 19. században kapott intézményesült kereteket az Orosz Birodalmi Földrajzi Társaság 1845-ös megalakulásával.⁵⁸ A társaság új mozgalmat indított az *otyecsesztvovegyenyije* vagy más néven *rogyinovegyenyije*⁵⁹ oktatásának bevezetésével, melynek módszertani lényege az alapvető földrajzi fogalmak közvetlen megfigyelésen alapuló elsajátítása volt. A lokális ismeretek feltérképezéséhez több oroszországi társaság is csatlakozott, mint például a Szabad Gazdasági Társaság, a Moszkvai Egyetem antropológusainak és etnográfusainak társaságai vagy a Régészeti Társaság.⁶⁰

A közvetlen megtapasztalás mint pedagógiai módszer ettől fogva alapvetőnek tekinthető az orosz és szovjet oktatásban. Erre az alapélményre építenek a 20. század elején induló kiránduló mozgalmak is, melyek a német Heimatkunde és az angol cserkészmozgalmak nemzetközi példáiból táplálkozva tanulmányi utak segítségével igyekeztek megismertetni a tanulókat a helyi természeti és kulturális értékekkel.⁶¹ Ezek

⁵⁶ Slezkine, 1994: 171

⁵⁷ Perszin, 2006: 3

⁵⁸ Sztrojev 1974: 14

⁵⁹ A két kifejezés szótővét a haza orosz szó nőnemű és semleges nemű változata adja: *rogyina* (nőnemű) és *otyecsesztvo* (semleges nemű).

⁶⁰ Perszin, 2006: 4

⁶¹ Johnson, 2006: 107

eredményeképpen jöttek létre az első iskolamúzeumok is, ahol a gyűjtött anyagokat rendszerezhatték és tanulmányozhatták a diákok.⁶²

Az 1920-as éveket tekintik a krajevegyenyije arany évtizedének. 1921-ben az Orosz Tudományos Akadémia megrendezte a helyi *kraj*okat tanulmányozó tudományos társaságok első összoroszországi konferenciáját, majd ezt követően a Közoktatásügyi Népbiztosság (*Narodnij Komisszariat Proszvescsenyija*) égisze alatt 1922-ben megalakult a Krajevegyenyije Központi Hivatala (*Centralnoje Bjuro Krajevegyenyija*). Gyakorlatilag ettől kezdve számít hivatalosnak a krajevegyenyije kifejezés mint a tudományág megnevezése. Az intézményesülésnek köszönhetően a helyi szervezetek és az iskolamúzeumok száma gombamódra szaporodott – az évtized végére a helyi *krajeved* társaságok száma megtízszereződött (1923-ban 230, 1928-ban már több mint 2000 társaságot számlálnak). Számptalan publikáció született a témában, melyeket a Krajevegyenyije című folyóirat közölt.⁶³ A krajevegyenyije fellendülése a kirándulómozgalomnak és az iskolamúzeumoknak is kedvezett: a Közoktatásügyi Népbiztosság kiépítette a gyermek kirándulóállomások hálózatát, s elterjedt az iskolamúzeum mint „élő múzeum” eszméje, mely szerint a múzeum az iskolai élet fontos színtere, a történelemórák helyszíne.⁶⁴

Ez az időszak azért is számít aranykornak, mert a szervezetek gyakorlatilag függetlenek voltak. Noha minden anyagot le kellett adni Krajevegyenyije Központi Hivatalának, a *krajevedek* munkáját mégsem ellenőrizték szigorúan. Azonban a folyamatos terjeszkedéssel felhívták magukra a politika figyelmét, s egyre több problémát jelentettek a szovjet hatalom számára. A krajevegyenyije tulajdonképpen a kulturális és gazdasági diverzitás eszméjét testesítette meg, a sztálini kollektivizálásnak és intézményi egységesítésnek ellentmondó álláspont pedig a *krajevedek* üldözését és számos múzeum bezárását eredményezte.⁶⁵ 1927-ben a Közoktatásügyi Népbiztosság felügyelete alá helyezték az összes krajevegyenyijével kapcsolatos szervezetet, amely állami hatalmi szervezatként minden kultúrával és oktatással kapcsolatos szférát ellenőrzött.⁶⁶

⁶² Perszin, 2006: 11

⁶³ Johnson, 2006: 157-164

⁶⁴ Perszin, 2006: 12-16.

⁶⁵ *Szovjetszkoje krajevegyenyije*

⁶⁶ Johnson, 2006: 171

Megkezdődött a *krajevedek* üldözése, akiket burzsoá ellenforradalmának tekintett a hatalom, a meghagyott szervezeteket átszervezték, folyóiratukat cenzúra alá vonták, és átnevezték Szovjet Krajevegyenyijének, érdeklődési területüket pedig jelentős kontrol alá vonták. A történeti-kulturális irányultságú tudományág helyébe az ipari krajevegyenyije lépett, ami a helyi nyersanyagok feltárására fókuszált. Emellett olyan átpolitizált tartalmak kerültek be a diszciplína területei közé, mint a falu forradalmi tevékenysége és osztályrétegződése, új életmód a faluban és annak harca a régivel valamint az állattartás és mezőgazdaság fejlődése. A néprajztudomány különösen sokat szenvedett, hiszen érdeklődését az életmódkutatásra, a gazdaságra és különböző tulajdonlási formákra illetve a folklorisztikára redukálták.⁶⁷

Ebben a felsorolásban már egyértelműen visszatükröződik az az erős intézménytörténeti, gazdasági illetve szovjet szál, ami a 21. századi iskolamúzeumokat is jellemzi. A Közoktatásügyi Népbiztosság szigorú szabályokat határozott meg a múzeum struktúrájára, funkciójára és a múzeumi reprezentáció alapelveire vonatkozóan, célja pedig a szovjet élet egyöntetőségének bemutatása volt.⁶⁸ A múzeumi hálózat a szovjet ideológia terjesztésének hatékony eszközévé vált, később pedig a szovjet patriotizmus eszméjének hirdetésében is aktív szerepet játszott. Az iskolák és kolhozok történetei, a lenini szellemi örökséget hirdető tablók, a helyi olajkitermeléssel foglalkozó faliújságok mind erre az időszakra vezethetők vissza. A néprajzi kollekciók paraszti tematikája is értelmet nyer az új (munkás) és régi (paraszti) életmód harcának tükrében, amelyre a disszertáció negyedik fejezetében még részletesebben visszatérek.

Az átalakítás a hatalom szemszögéből nézve sikeresnek volt mondható, azonban a történelem közbelépett. 1941-ben a Szovjetunió belépett a II. világháborúba. Ezt követően a Közoktatásügyi Népbiztosság rögtön kiadott egy határozatot, amelyben elrendelte „népünk [*nas narod*] hősi jelenjéhez fűződő anyagok, úgy mint plakátok, fotók, levelek, szobrok, trófeák szisztematikus gyűjtését.”⁶⁹ A gyűjtött anyagok a harci dicsőség szobáiban kerültek bemutatásra, mivel az iskolamúzeumok nagy része tönkrement vagy más használatba került a háború éve alatt. A népbiztosság a gyerekek kiránduló állomásait lecsökkentette, helyette

⁶⁷ Perszin, 2006: 19-24

⁶⁸ Melnyikova, 2015: 112

⁶⁹ Perszin, 2006: 26

táborokat szervezett, ahol egyrészt a diákok védelmi felkészülést kaptak, valamint vadon termő növényeket és gyógynövényeket kellett gyűjteniük. A háború ideje alatt a Komszomol is szervezett háborús felkészítést háborús játékok, háborús sport versenyek és háborús szakkörök formájában.⁷⁰

A háború utáni években a krajevegyenyije csak lassan tudott regenerálódni, de a háborús hősök emlékezete mindenféle hatalmi direktíva nélkül állandósult az új tematikákban – gyakorlatilag minden harmadik múzeumot a háború emlékének szenteltek. A Nagy Honvédő Háború egyszerre volt túlságosan tragikus és dicsőséges ahhoz, hogy a társadalom feldolgozatlanul hagyja. A 60-as évektől kezdve az ún. „Vörös útkeresők” (*Kraszniye szledopiti*) nevű szervezet több mint harminc millió fiatal vonzott köreibbe, akik felkeresték a közelükben található egykori háborús helyszíneket, kutatómunkát végeztek a falu hőseiről, majd eredményeiket múzeumi kiállítások formájában örökítették meg. A „Katonai dicsőség estéi” keretein belül pedig lehetőség adódott a feldolgozott anyagokat együtt elemezni a veteránokkal, előadásokat hallgatni és dokumentumfilmeket nézni.⁷¹ A mai iskolamúzeumok hűen folytatják ezt a tradíciót, azonban a második világháborús emlékezet és az ahhoz kapcsolódó tevékenységek nem egyszerűen egy megkövesedett szovjet örökség részei, hanem a putyini emlékezetpolitika és az oroszországi állampolgári-hazafias nevelés sarokkövei is, amelyet az ötödik fejezetben fogok részletesen tárgyalni.

A hetvenes-nyolcvanas évek újfent jelentős időszakként vonult be a *krajevegyenyije* történetében, amely során ismét erőteljes mozgalmi jelleget kapott a tudományág. A kor vezető *krajevedjei* a szülőföld természeti sajátosságainak, a forradalom előtti és szovjet történelmének, ipar- illetve gazdaságtörténetének feltárását szorgalmazták továbbra is. Útjára indult két, a szülőföldet komplex keretek között tanulmányozó mozgalom is 'Az én hazám' címmel (*Moje Otyecsesztvo és a Moja Rogyina*), amelyek jelentősen befolyásolták a múzeumi tematikákat. 1974-től bevezették a múzeumok intézményesítését. Idővel azonban alapvető problémákkal szembesültek a muzeológiával foglalkozó szakemberek: az iskolamúzeumok nem rendelkeztek felszereléssel, nem ismerték a megfelelő tárgymegőrzés kritériumait, sokszor pedig még a gyűjtemények címkézése is hiányzott. A múzeumok

⁷⁰ Uo: 26-29

⁷¹ Lane 1981: 148-150, Melnyikova, 2015: 119

színvonala nagyon eltérő volt, ezért a moszkvai Állami Történeti Múzeum tudományos-módszertani osztályt alapított az iskolamúzeumok számára, ahol módszertani kiadványokat szerkesztettek, továbbképzéseket és szemináriumokat szerveztek.⁷²

A Szovjetunió szétesése és az új politikai berendezkedés szintén jelentősen formálta és formálja a *krajevedek* tevékenységét és az iskolamúzeumi életet. Egyfelől a 90-es években a múzeumok működtetése a föderális szervektől átkerült a regionális központokba. Ennek eredményeképpen a múzeumi tartalmakat illetően nagyobb szabadságot kaptak a kurátorok, azonban anyagi forrásaik korlátozódtak.⁷³ Új mozgalmak indultak, mint például a Földijeink (*Zemljaki*) vagy a Családfa (*Rodoszlovije*), utóbbinak erőteljes baskortosztáni vonatkozásaként pedig a Családfa ünnepe (*Sezsere Bajrami*). Mindezek a falu híres szülötteinek tablóiban illetve a családfák kiállításában tükröződnek vissza az iskolamúzeumokban. Másfelől 2001-ben Oroszország kormánya létrehozta az „Oroszországi Föderáció állampolgárainak hazafias nevelése” című állami programot, melynek negyedik ötéves terve jelenleg is folyamatban van. A programban az iskolamúzeumok az állampolgári-hazafias nevelés helyi központjaiként szerepelnek, ez pedig ismét komoly ideológiai háttérrel bővíti az iskolamúzeumok kulturális szerepét. Erről a hatodik fejezetben lesz bővebben szó.

Ez a rövid történeti áttekintés felvázolta azokat a fontosabb fordulópontokat a szovjet és oroszországi történelemben és politikában, amelyek alapvetően formálták a krajevegyenyije, ezáltal pedig a múzeumi kiállítások és gyűjtemények mindenkori kánonját. A 21. századi iskolamúzeumok jelentős része olyan szovjet múzeumi örökséget hordoz, amely látszólag reflektálatlanul határozza meg a múzeumi munka irányvonalait. Ám ez az örökség nem pusztán egy letűnt kor poros hagyatéka, hanem a jelenkori nemzetépítés szerves része is egyben.

⁷² Perszin, 2006: 42-54

⁷³ Melnyikova, 2015: 119

III. MI, TATISLIEK

Lokalitások Tatisli járásban

*„A legtöbb etnográfiai leírás
épp a dokumentálni kívánt lokalizáció bűvkörében tekinti területileg kötöttnek
és nem pedig alakzatnak a lokalitást,
így nem ismeri fel sem a törékenységét,
sem az éthoszát, mint a társadalmi élet sajátosságát.”*
(Appadurai, 2001: 7-8)

Az iskolamúzeumok tematikái az adott lokalitáshoz szorosan kötődő tartalmakat mutatnak be. A lokalitás megnevezései között szerepelnek a falu és a járás kifejezések, a helyi (*mesztnij*), a szülőföld (*rodnoj kraj*) és a kis haza (*malaja rogyina*) szókapcsolatok, azonban ezek használata között nincsen éles különbségtétel, mindegyik azt a területet és közösséget határozza meg valamiféleképpen, amelyekhez a kiállítás anyagai kapcsolódnak. Míg az előbbieket, a falu és a járás egyértelmű közigazgatási határokat jelölnek, addig az utóbbiak másfajta tartalmakra utalnak.

Ebben a fejezetben arra törekszem, hogy az iskolamúzeumok lokalitásról alkotott fogalmait értelmezzem, és körvonalazzam a fentebb felsorolt fogalmak, a múzeumi tartalmak illetve a módszertani iránymutatások mentén.

A lokalitás múzeumi értelmezéseit először területi szempontok szerint közelítem meg: elsőként a közigazgatási terminológiát és annak múzeumi használatát elemzem. Ezt követően a múzeumi lokalitás-fogalom társadalmi aspektusait járom körbe, pontosabban azt, hogy a különböző múzeumi módszertanok mit hangsúlyoznak, s ebből mi érhető tetten a helyi múzeumokban. A harmadik részben a falvak híres szülötteivel mint a 'helyi' fogalmának összes olvasatát magába sűrítő témával foglalkozom, végül pedig a releváns szakirodalom segítségével igyekszem egy viszonylagos definícióját adni annak, hogy mit is tekinthetünk lokálisnak az iskolamúzeumi diskurzusban.

A föderációtól a faluig

Annak érdekében, hogy a helyi közigazgatási terminológia és struktúra logikája követhető és érthető legyen, elengedhetetlen az Oroszországi Föderáció önkormányzati és államigazgatási felépítésének vázlatos tárgyalása. Ezt indokoltnak tartom azért is, mert az oroszországi kutatásokkal foglalkozó, magyar nyelvű antropológiai szakirodalom nem rendelkezik ezekre vonatkozó egységes szaknyelvvvel, ebből kifolyólag pedig olykor nehezen azonosítható egy-egy közigazgatási terület.⁷⁴ Jelen dolgozatban azonban nem célom a közigazgatási szakzsargon egészének tárgyalása, s az egységes terminológia kidolgozására sem teszek kísérletet, csupán a jelen témában releváns fogalmaknak kívánok adni egy következetes sorvezetőt.

Az Oroszországi Föderáció nyolcvanöt alanyt, vagy más néven szubjektumot tart számon.⁷⁵ Ebből huszonkettő köztársaság (*reszpublika*; a képen zöld színnel jelölve), kilenc határterület (*kraj*; narancssárga), negyvenhat terület (*oblaszty*; sárga), három föderális város (*gorod federalnogo znacsenyija*; piros), négy autonóm körzet (*avtonomnij okrug*; kék) és egy autonóm terület (*avtonomnaja oblaszty*; lila).

Az Oroszországi Föderáció szubjektumai⁷⁶

⁷⁴ Vö: Mácsai (2016): 19-20

⁷⁵ A 2014-es anektálás során a korábban Ukrajnához tartozó Krím mint köztársaság és Szevasztopol mint föderális város oroszországi szubjektummá vált, amit noha a nemzetközi közösség többsége elutasít, az oroszországi közigazgatás mégis – értelemszerűen – számon tart.

⁷⁶ Forrás: <https://ru.wikipedia.org>, szócikk: Szubjetti Rosszjiszkoj Fegyercii, 2019-09-17

A különböző alanyok más és más jogkörökkel, alkotmányos szuverenitással vagy az adminisztráció koordinálására és ellenőrzésére vonatkozó hatáskörrel rendelkeznek. Baskortosztán államformája szerint köztársaság, vagyis saját alkotmánnyal rendelkezik, az állam élén a köztársasági elnök áll, s az orosz nyelv mellett a baskír szintén hivatalos állami nyelv, azaz az állami intézményekben és a helyi önkormányzati szerveknél egyaránt választható ügyintézési nyelv.⁷⁷

Baskortosztán önkormányzati felépítése szerint ötvennégy önkormányzati járásból (*municipalnij rajon*) és kilenc városi körzetből (*gorodszkij okrug*) áll. A járás és a városi körzet olyan lakossági pontokból álló egységek, melyek önkormányzati szervei egyrészt a helyi lakossági problémák megoldását biztosítják, másrészt az Oroszországi Föderáció törvénykezésének helyi képviselői. E két terminust megkülönböztető kritérium a lakosság életmódjára vonatkozik: a városi körzetek lakosságának nem kevesebb, mint kétharmada él városokban. Baskortosztánban ezek tovább tagolódnak tizennégy város- (*gorodszkoje poszelenyije*) és nyolcszáztizennyolc faluközségre (*szelszkoje poszelenyije*), melyek definíciója megegyezik az előbbiekkal, csupán kisebb területre érvényes.⁷⁸ A faluközség gyakorlatilag teljes átfedésben áll a korábban kolhozoknak, később mezőgazdasági szövetkezetnek vagy kooperatívoknak nevezett gazdasági intézmények területi határaival. Ahogy később látható lesz, a múzeumokban olykor-olykor akár szinonimaként, egymásnak megfelelő fogalmakként is használják őket.

Baskortosztán teljes területén összesen négyezer-ötszázharmincyolc település (*szelszkij naszeljonnij punkt*) található, melyek típusaikat tekintve nagyon változatos képet mutatnak. Baskortosztán, pontosabban Tatisli járás esetében kettőt érdemes közülük kiemelni: a *szelo* és *gyerevnya* fogalmakat. Mindkettőt falunak szokás fordítani, de az előbbit az utóbbtól talán a 'templomos' vagy 'központi' jelzővel lehetne lényegre törően megkülönböztetni. A *szelo* több kisebb *gyerevnya* vallási központjaként működött a 20. század elején, mivel a helyi templom (Baskortosztán muszlim lakosságú falvainak esetében mecset) és a temető is ennek a területén feküdt. Következésképpen gazdasági, társadalmi,

⁷⁷ Forrás: <http://constitution.kremlin.ru/>, letöltés ideje: 2019-09-12

⁷⁸ Forrás: Föderális törvény 01.05.2019 N 87-F3 és 01.05.2019 N 87-F3, letöltés ideje: 2019-09-12

később pedig oktatási funkciókat is betöltött a kisebb falvak között.⁷⁹ A szovjet és jelenkori faluközségek központjai szinte kizárólagosan a *szelo* kategóriájába esnek, azonban ez fordítva már nem igaz, ugyanis nem minden *szelo* számít közigazgatási központnak.

Tatisli járás Baskortosztán legészakibb és területileg legkisebb járása. Területileg annak a három korábbi járásnak (*volosztynak*) a félbevágásával jött létre, ahol a baskír történeti források szerint a Girej, Irekti és Tanip baskír nemzetségek örökletes birtokai (*votcsinái*) terültek el.⁸⁰ A nemzetségi területek közigazgatási feldarabolása és újraszervezése a mindenkori orosz és szovjet kisebbségpolitika bevett stratégiájának számított, hiszen ezáltal az őslakosok társadalmi szervezeteit és potenciálját tudták hatékonyan gyengíteni.

Tatisli járás jelenleg tizenhárom faluközségből áll, amelyekben összesen hetvenöt település található, lakossága 2010-ben 25.159 fő volt.⁸¹ A települések lakossági száma a pár családos lakossági ponttól a néhány száz fős falvakon keresztül a többezres lélekszámú járásközpontig terjed. A disszertációban elemzett iskolamúzeumok településeinek közigazgatási besorolása a következőképpen alakult: Verhnyije Tatisli járásközpont – *szelo* (6645 fő), Akszaitovo – *szelo* (794 fő), Sztarocsukorovo – *szelo* (101 fő), Sztarij Kurdim – *szelo* (1095 fő), Nyizsnyebaltacsevo – *szelo* (739 fő), Biginyejevo – *gyerevnya* (205 fő), Novije Tatisli – *szelo* (550 fő), Urazgildi – *szelo* (471 fő).⁸²

A járásról való legfontosabb tudnivalókat a járásközponti múzeum anyagai mutatják be a legrészletesebben. Ezenkívül még Novije Tatisliben, a baskortosztáni udmurtok központi múzeumában olvasható komplex összefoglaló a járásról:

Közinformációk a járásról

Tatisli járás 1935 januárjában jött létre. Baskortosztán északi részén helyezkedik el. A járás az Aszkini, a Baltacsevi, a Burajevi és a Janauli járásokkal illetve a Permi Terület Kujedi és Csernusini járaisaival határos. Az összes földterület 137 616 hektár, ebből 75 707 hektár mezőgazdasági földterület, beleértve 51 345 hektár szántóföldet. Erdőterület 52 405 hektár.

⁷⁹ Forrás: <https://ru.wikipedia.org>, szócikk: Szelo, letöltés ideje: 2019-09-17

⁸⁰ Források: <http://bashkortlar.ru/tatyshly>, <http://www.ufagen.ru/places/tatyshlinskiy>, letöltés ideje: 2020. június 23.

⁸¹ Noha 2010 óta elérhető frissebb népszámlálási adatok, dolgozatomban mégis a 2010-es adatokat használom. Mivel terepmunkáim dátumaihoz ez a census áll időben a legközelebb, így ezek a népszámlálási adatok képesek a legpontosabban visszatükrözni az akkori állapotokat. Forrás: Csizlennoszty naszelenyija po naszelenim punktam Respubliki Baskortosztan po dannim Vszeroszjizskoj perepiszi naszelenyija 2010 goda. bashstat.gks.ru, letöltés ideje: 2019.03.11.

⁸² Adminisztrativno-tyerritorialnoje usztrjojsztvo Reszpubliki Baskortosztan. Ufa: Kitap, 2017: 303-308.

A járásban 14 faluközségi önkormányzat, 12 mezőgazdasági termelőszövetkezet és 1 agrár részvénytársaság van.

75 településen 26 200 ember él. Békében és egyetértésben él és dolgozik több mint 27 nemzetiség beleértve 70% baskírt, 21% udmurtot, 5% tatárt, 1,5% orosz, 1,2% marit és 1,3% más nemzetiséget.

A járásban a legbensőségesebb módon fonódnak össze a török, a szláv és a finnugor népek kultúrái. Baskír, tatár, orosz és udmurt nemzetiségi-kulturális központok működnek. Legfontosabb esemény a járás életében Baskortosztán udmurt Nemzeti-Kulturális Központjának (NKK) létrehozása volt 1996-ban, Novije Tatisliben. A centrumot folyamatosan vezeti a Demen kolhoz elnöke, az Oroszországi Föderáció mezőgazdaságának érdemes dolgozója, Galjamsin Renat Biktimirovics.

2004 decemberében az NKK nyitott egy történeti-kulturális központot. 22 600 udmurt számára, akik a köztársaságban élnek, a mi járásunkban jelenik meg a köztársasági újság udmurtul, az Osmesz.

A járás oktatási rendszerében 17 középiskola, 11 általános, 27 elemi iskola és 30 óvoda van. Az anyanyelv megőrzése és fejlődése számára minden feltétel adott. Udmurt nyelvvél 9 középiskolában, 3 általános iskolában, 5 elemiben és 8 óvodában foglalkoznak.

Járásunk mezőgazdasági profillal rendelkezik, ezért az meghatározza a járás arculatát és a település jólétét. A járás összes gazdasági szektora jövedelmezően működik:

A tejüzemi állattenyésztés tűnik a legelőnyösebb ágazatnak finansziális-gazdasági viszonylatban. A járásban 23 tejtermelő gazdaság van, ebből 4 foglalkozik a fekete-tarka fajta tenyésztésével. Az állattenyésztési termelés gyarapítására lényeges hozzájárulást biztosítanak az állattenyésztéssel foglalkozó udmurtok is. Ebben különösen kiemelkedik a Demen kolhoz. Az állattenyésztési termelés növekedéséhez hozzájárulnak a növénytermesztési ágazat sikerei. 2000-ben 29 160 tonna gabonát gyűjtöttek, 2004-ben 60 002 tonnát, a gabona átlagos terméshozama 10,3 mázsáról 27,5 mázsára nőtt hektáronként.

Az ipari összetermelés szerint a köztársaság községi járásai között az 1990-es 40. helyről 2004-re az 5. helyre került.

Az ipari termelésnek alapvető részét képezi az olajkitermelés (94,9%), a fakitermelés (1,6%), az élelmiszeripar (1,5%) és az építőipar (1,4%). Tizennégy év során a járásban 18 iskola épült 2800 hellyel, 16 óvoda 629 hellyel, 9 községi klub 1600 ülőhellyel, a járásközpontban kórházi komplexum 150 fekvőhellyel és rendelőintézet 200 látogató számára.

Ezekben az években 218 km új út épült és 44,7 km út lett felújítva és lefedve aszfalttal, 27,4 km pedig kavicsal. 54 km utca és járda van leaszfaltozva.

A gázellátás köztársasági programjának keretei között 1996-2004 között 360 km gázhálózat épült és került üzembe helyezésre, 2800 lakásnak lett gázzal ellátva.

2576 lakás épült 128 000 m² összterülettel.

Járásunk legfontosabb szociális politikája „Komplex program a községes szociális támogatására” c. program megvalósítása. Különös figyelmet fordítva a háborús veteránoknak és munkának. Tatisli járásból 7260 embert hívtak be és mozgósítottak a frontra, közülük 4759 maradt örökre a csatatéren. Példátlan bátorságáért és merészségért négy tatisli származású katona Minnulla Badretgyinov, Nyikolai Vegyernnikov, Gabdulhai Szajtov, Amir Haidarov a Szovjetunió Hőse kitüntetést kapta. Pillanatnyilag a járásban a Nagy Honvédő Háború 145 résztvevője és 1516 hátszági dolgozó él.

A szabadidő-szervezés 20 kultúrházat, 27 községi klubot, 26 könyvtárat és 5 könyvkiadót működtet a járásban.

A tatisli föld gazdag a népművészet és folklór gyöngyszemeiben. 2004-ben a „Barátság virágzása” című köztársasági fesztiválon a népi hangszereken játszó gyerekenekar „példás” címet kapott, a „Suldir Dzsit” folklór együttes pedig ismét elnyerte a „népi” címet. Egyik járási vagy köztársasági rendezvény sem kerül megrendezésre e nélkül az együttesek nélkül. A népművészet palettáján élénk színné vált a fiatalok számára szóló udmurt daléneklési verseny is.

Szép tradícióvá vált a népi ünnepek megszervezése, hiszen közöttük vannak évszázados hagyományok, szertartások, a nép kultúrája és életmódja, az alkotás eredetisége. Először a népi mesterség éledt újjá: a nyírfakéreg-termékek gyártása.

Különös figyelem illeti az elfelejtett hagyományok és szertartások újjáéledését. Például az imádkozási szertartás már majdnem feledésbe merült, most pedig minden évben megtartják mint közösségi ünnepet.

2003 óta megszervezik az „Usztocsikar” (Mesterek városa) nevű művészeti tábort a Baskortosztánban és Udmurtiában élő tehetséges gyerekek számára. Ebben a regionális táborban az ifjú tehetségek tanulnak és pihennek – festők, művészek, zenészek, mesterek.

A szöveg gyakorlatilag minden olyan témát érint és aktualizál, amivel illetve aminek a múltjával a látogató a múzeumban találkozni fog: iskola, gazdaság, háborús emlékezet, etnokulturális örökség. Mindezt kemény adatokkal, számokkal teszi, sokszor abban a szovjet teljesítményelvű szellemiségben, amely csupán a növekedésben, a termelés fokozásában képes gondolkodni. A közigazgatási terminológia használata meghatározó a szövegben, a járás kifejezés összesen huszonegyszer szerepel. Ez különösen fontos az állami intézmények további múzeumi szövegeiben. A központi falvak iskolái és kolhozai egy adott faluközség hatáskörében funkcionáló intézmények, ezért történetükben jelentőséggel bír a közigazgatási határ: egyrészt az iskola tanulói és a kolhoz dolgozói kizárólagosan annak a területnek a lakói, másrészt mind a közigazgatás újraszervezése, mind a kolhozrendszer és az iskolai hálózat kiépítése a szovjet hatalom meghatározó teljesítményeként volt számontartva.⁸³ Tulajdonképpen az iskola és a kolhoz volt az a két helyi intézmény, amely a lakosság életének nagy részét megszervezte és munkát adott nekik. A rendszerváltás után a kolhozok átalakultak, s szerepük ugyan még mindig meghatározó, de már nem kizárólagos.

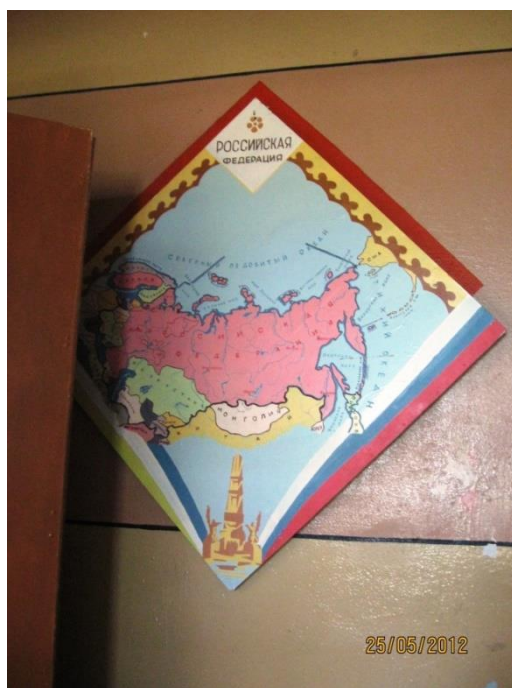
A közigazgatási struktúra más kiállítási témák kapcsán is szervezőelvvé válik, mint például a háborús hősök neveinek felsorolásánál. A neveket minden múzeumban a lakóhely szerint csoportosítják a tablókra, így a faluközség és falvainak közösségei a csoportosított nevek által újfent kirajzolódnak.

Az idézett szöveg nehezen egyensúlyoz a járás és az etnikai csoport egymásnak való megfeleltetése mentén. Egyrészt kitér a lakosság etnikai sokszínűségére, amelyben elhelyezi az udmurtokat. Mint említettem, Novije Tatisli múzeuma központi szerepet tölt a

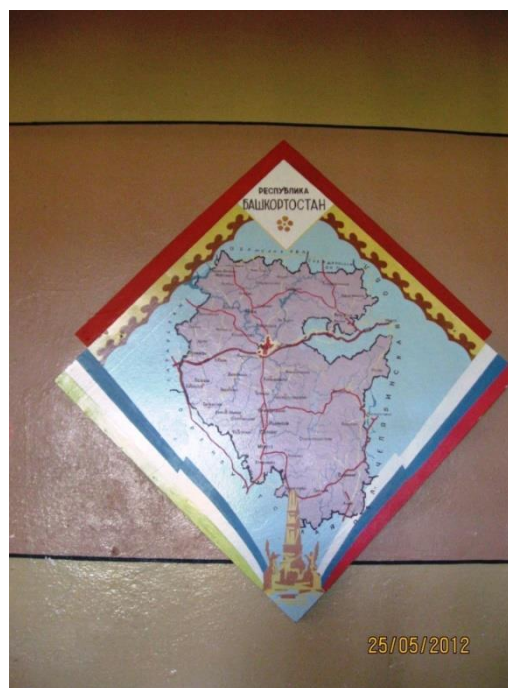
⁸³ Az intézménytörténetek a járásközponti múzeumban nemcsak sokkal részletesebbek, ahol a járás összes kolhozát és iskoláját bemutatják, hanem kiegészülnek a járásközpont, a járási kórház, a rendőrség stb. teljes történetével is.

baskortosztáni udmurtok életében, az alapító Történeti-Kulturális Központ a teljes etnikai csoport képviselőjében lép fel. A múzeum falaira mégsem született összefoglaló szöveg az udmurtok történetéről és néprajzáról, hanem a járással kapcsolatos információkba sűrítették bele a jelenkori legfontosabb adatokat. Az NKK megalapítását nem az udmurtok, hanem a járás legfontosabb eseményeként említi, az udmurt kulturális élet virágzását pedig „tatisli föld népművészeti és folklór gyöngyszemeinek” köszönheti. Ezzel párhuzamosan persze időnként kitekint a baskortosztáni udmurtok összességére, mindazonáltal a járás hangsúlyozása e tekintetben (is) vitathatatlan.

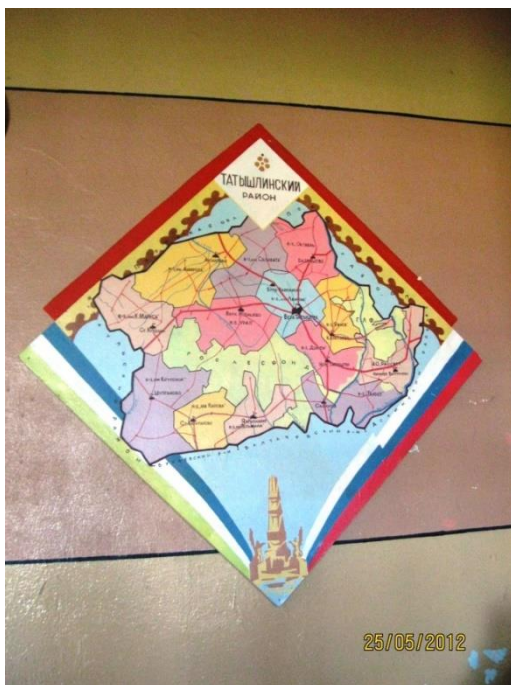
A közigazgatás fontos szerepe nemcsak a szövegekben, de a képi világokban is megjelenik. A legtöbb iskolamúzeum tárlata közigazgatási értelemben vett területi kontextualizációval indít. Sokszor a múzeumok bevezetőiben, de előfordul, hogy már a múzeumhoz vezető iskolafolyosókon találkozunk térképekkel, melyek a településeket közigazgatási egységekként pozícionálják. Olykor egyetlen járási térkép található falon, de az alábbi nyiznyebaltacevoi megoldás szintről szintre végigköveti a terület beágyazódását:

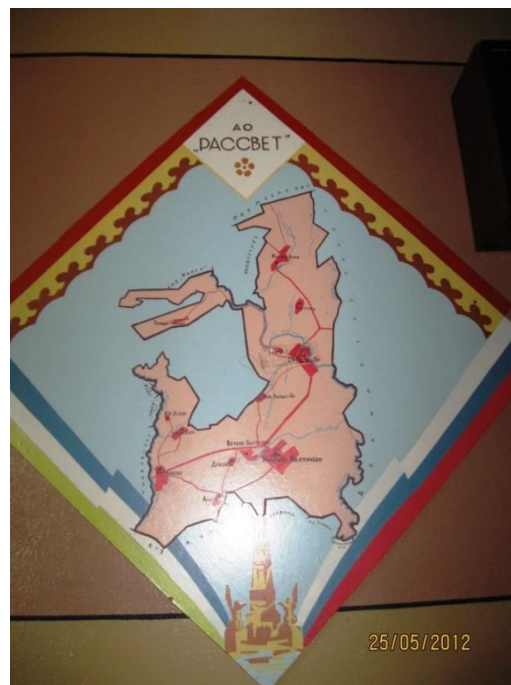
Oroszországi Föderáció

Baskortosztán Köztársasága

Tatisli járás

Raszvet mezőgazdasági szövetkezet

A képek Nyizsnyebaltacsevóban készültek, 2012.05.23.

Ezen a sorozaton jól látszik a faluközség és a gazdasági terület egymásnak való megfeleltetése, amit már fentebb is említettem. Közigazgatási felépítés szerint a negyedik képen a faluközség képe lenne várható, azonban a mezőgazdasági szövetkezet térképe került fel. Mivel a kettő területileg teljesen megegyezik, ezért a struktúra logikája gyakorlatilag nem csorbul.⁸⁴

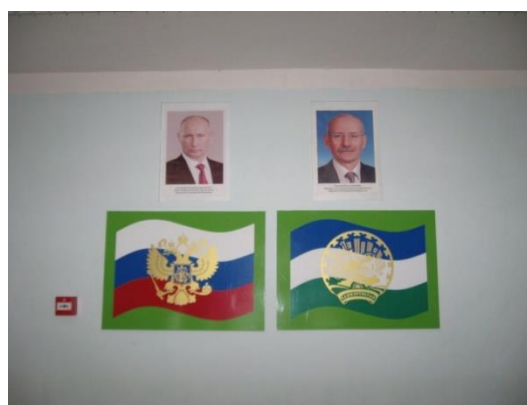
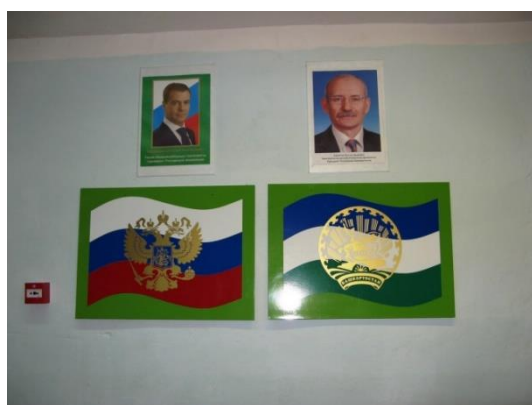
A területek beágyazottságát, ezzel együtt pedig annak politikai dimenzióját a köztársasági és föderális szimbolika ikonosztázszerű kiállításai is jelzik. A gazdagabb tablók, mint például a járásközponti múzeum tablói a teljes nemzeti szimbólummarzenált felvonultatják: Oroszország, Baskortosztán és Tatisli zászlóit, címereit, elnökeinek és azok találkozásainak fényképét, magyarázó szövegeket a föderális és köztársasági

⁸⁴ Ezeknek a térképeknek az alsó sarkában a Barátság Emlékmű rajza is látható, melyet a baskírok oroszokhoz való önkéntes csatlakozásának 400. évfordulója alkalmából avattak fel 1965-ben Ufában a Barátság Parkban. 2007-ben, a történelmi esemény 450. évfordulóján az emlékmű és plakettje már központi szimbólum volt, és az ünnepségsorozat elengedhetetlen jelképévé vált. Az iskolamúzeumokban is lépten-nyomon felbukkan valamilyen formában főként a területi és politikai kontextualizálás során. Az ünnep és a szobor jelentőségéről lásd bővebben: IV. fejezet.

szimbólumokról. Ahol nincs lehetőség a részletes bemutatásra, ott csupán a zászlók illetve az elnökök fotói hirdetik a falu hovatartozását.

Verhnyje Tatisli, 2012

Urazgildi, 2011 – D. Medvegyev elnök fotójával Urazgildi, 2013 – V. Putyin elnök fotójával

A beágyazottság folyamatos hangsúlyozása ezáltal olyan közigazgatási és egyben politikai integrációt igyekszik adni a legkisebb településeknek is, ami szimbolikusan is

szerves részévé teszi azokat a föderáció egészének. A beágyazottság elve azonban nemcsak a közigazgatási terminológiára jellemző, hanem a *kraj* kifejezéssel operáló szövegekre is. Sőt, mi több, a krajevegyenyije mint múzeumi háttértudomány fokozatosan tágítható keretezést nyújt a múzeumok földrajzi és társadalmi közösség- és területértelmezéseinek egészének, az integrációt pedig az egyén és a család szintjéről kezdi.

Család, iskola, szülőföld

Az iskolai krajevegyenyije jelenkori irányelveit az iskolamúzeumok részére készült „Módszertani ajánlás az iskolamúzeumok eseményeinek szervezéséhez és a gyermekkrajevegyenyije szervezeteinek fejlődéséhez”⁸⁵ című brosúra jelöli ki. A hivatalos metodológia szerint a *család*, az *iskola* illetve *szülőföld* az a három terület, amely az iskolai krajevegyenyije fókuszában kell, hogy álljon. Ahhoz, hogy az iskolamúzeumi foglalkozások ezekhez kapcsolódni tudjanak, elengedhetetlen ezeknek a témáknak a megjelenítése a múzeumi térben vagy feldolgozása a szakkörökön. Azonban a család – iskola – szülőföld hármasa nem feltétlen vagy nem csupán külön kiállításokként manifesztálódnak a múzeumi térben, hanem megjelenhetnek véletlenszerűen, kiállításokon átvezető ösvényekként vagy szituatív módon is. Esetenként maga a múzeumpedagógus az, aki a foglalkozások során kidomborítja ezeket a tartalmakat annak érdekében, hogy a tanulók megértsék és elsajátítsák ezeket a fogalmakat is. A következőkben ennek a három fogalomnak a múzeumi reprezentációján keresztül kívánom megvilágítani a lokalitás helyi értelmezéseinek társadalmi aspektusait.

⁸⁵ Forrás: KGyOK, Ufa, 2014.05.14

Család

A „Módszertani ajánlás az iskolamúzeumok eseményeinek szervezéséhez és a gyermek-*krajevegyenyije* szervezeteinek fejlődéséhez” című brosúra a következőket írja a család témája mint a *krajevegyenyije* egyik fő irányelve kapcsán:

Függetlenül a múzeum profiljától a család témájának mindig a legfontosabbak közt kell lennie az iskola *krajeved* munkájában, főként akkor, ha figyelembe vesszük, hogy a hosszú évek során a *krajevegyenyijének* ezt az irányát, ha nem is felejtették el teljesen, de folyamatosan elhanyagolták. Különböző okokból kifolyólag sok családi gyakorlatból kikapott a felmenők archívumának megőrzése (levelek, dokumentumok, személyes tárgyak, kitüntetések stb.), ha pedig mégis valahogyan megmaradtak, nem válnak láthatóvá. Ma különösképpen aktuális a múzeumi kultúra elemeit bevezetni a családi életbe, segítséget adni a családi kollektívák és házi archívumok létrehozásához, hogy ennek köszönhetően kialakulhasson a (széles értelemben vett) szülői ház felé érzett szeretet. Itt megnevezünk a legfőbb témákat, melyek keretet adnak a kutatás családi irányvonalának: családfa, családi relikviák és hagyományok, a család és az ország sorsa, családi archívum.

Az szöveg már a legelső mondatban felhívja a pedagógus figyelmét arra, hogy gyakorlatilag bármilyen múzeumi tartalmat tudnia kell értelmezni a család kontextusában. Ennek alapvető módszere a tárgyak eredetének és hovatartozásának a hangsúlyozása, vagyis, hogy melyik tárgy kitől, melyik családtól származik. A kiállítási tárgyfeliratok azonban ezt nem rögzítik, többnyire a múzeumpedagógusok tartják számon, s mondják el a tanulóknak. Ez az egyik legfontosabb adat, ami által valaki személyesen kapcsolódhat mindazokhoz a tartalmakhoz, amit a tárgy az adott kiállításban közvetít. Vagyis nem a család lokális működésének, dinamikájának a megjelenítése vagy megértése a cél, hanem a családi kapcsolatok relációjában való értelmezés és ismeretátadás. Ezért kerülhetnek ebbe a tematikába olyan tárgyak, amelyeknek első pillantásra talán semmi köze a család fogalmához: úttörő uniformisok, frontról írt levelek, háborús visszaemlékezések, vagy leszármazási genealógiák. Hiszen a többszólamúság a tárgyak alapvető tulajdonsága: az, hogy egy tárgy személyes vagy családi „relikvia”, háborús „trófea” vagy etnikailag van jelentősége, vagy esetleg mindez egyszerre, nem rögzített státusz, hanem szituatív.

A család, a családi relikviák és archívum jelentették az iskolamúzeumok alapjának egy alapvető bázisát a kezdetekkor, hiszen a múzeumok létrehozásában résztvevő diákok családjaik háztartásaiból gyűjtötték össze az első tárgyakat: a paraszti gazdaság eszközeit, viseleteket, régi korokat idéző tárgyakat. Később a háborúval foglalkozó kiállítások anyagait

is a katonák családjaitól szerezték be: a katonaruhák és felszerelések, kitüntetések, besorozási dokumentumok és a frontról írott levelek is családi archívumokból kerültek be a múzeumokba. Az intézménytörténetek is őriznek családoktól begyűjtött darabokat, mint például iskolai uniformisok vagy úttörőnyakkendők. A múzeumok létrejöttük ezek a tárgyak a személyes kapcsolódáson keresztül mindenféle további magyarázat nélkül is arról tanúskodtak az ott élőknek és a tanulóknak, hogy a múzeum a „mi történetünket” mondja el a „mi tárgyainkkal.” Különösen igaz ez a névvel ellátott levelekre és a konkrét személyekhez kapcsolódó tárgyra, amelyeknek éppen ezért ma is nagy jelentősége van. Ezek többnyire a háborús hősök emlékeztetőhöz kötődő tárgyak, így a családi kapcsolódás legekleatásabb példájává a háborús hősök emlékeztetővel foglalkozó órák lettek.

A háborús hősök emlékeztető több háborúra is fókuszál: Nagy Honvédő Háborúra, a szovjet-afgán háborúra illetve a csecsenföldi és kaukázusi konfliktusokra. A kiállítás jelentős részét a faluközségbe tartozó, a háborúban részt vett katonák fotói, rövid életrajzai, esetenként személyes tárgyai alkotják. A Nagy Honvédő Háború halottjainak és veteránjainak emlékeztető különösen jelentős szerepet játszik ezekben a terekben, egyrészt a háború oroszországi történelmében és szimbolikus politikájában betöltött szerepe miatt – amiről az V. fejezetben lesz szó részletesebben –, másrészt a lakosság nagymértékű mozgósítása miatt is. Ennek egyenes következménye, hogy gyakorlatilag minden családban van egy-egy veterán, hősi halott vagy háborús történet, akire vagy amire a család emlékezni tud, s ebből kifolyólag személyesen is tud kapcsolódni az „ország sorsához” és történelméhez. Ezt a lehetőséget az iskolamúzeumokban folyó iskolai munka konstruktívan, az órai foglalkozásokba beépítve igyekszik kihasználni. Így például a háborúról írt diákfoglalkozások többségében az esszéíró egy rokonáról, esetleg közeli ismerőséről szólnak, aki megélte a háborús időket:

„Ezekben a nehéz időkben nőtt fel a nagymamám. Elmesélte nekem, milyen nehéz volt az élet akkor. Tíz éves volt, amikor apukáját elvitték a háborúba, és ketten maradtak.” (H. A. esszéjéből)

„A szomszédságunkban él Marzija néni. Átmentem hozzá vendégségbe. Háza otthonos, zene szól. És egy tea mellett elkezdünk beszélgetni. Érdekes volt hallgatni őt gyerekkoráról és a háborúról.” (S. A. esszéjéből)

„A Nagy Honvédő Háború távol van már tőlünk. De nem felejtjük azokat a nehéz éveket. Ismerjük nagyanyáink és nagyapáink, dédnagyanyáink és dédnagyapáink történeteit a háborúról.

Van egy nagymamám. Gulfinának hívják. Ő már élt a háború éveiben. Most 72 éves. Gyerekkora alatt nehéz időket éltek. Íme, amit mesélt nekem gyerekkoráról” (G.E. esszéjéből)

„Nagypapám édesapjáról, S.S.ről mesélt nekem, aki a Nagy Honvédő Háborúban részt vett. Dédnagyapám bombázás során sérült meg. Sokáig kórházban feküdt, majd nem tudott tovább harcolni a háborúban. Éjjeli kettő órakor érkezett meg családjához a faluba hadi sérültként. Nagypapám akkor 8 éves volt, második osztályban tanult.” (S.R. esszéjéből)

A fogalmazások írói az időbeli távolság miatt sokszor már csak közvetve hallhatták a háborús történeteket. Sőt mi több, a múzeumokban archivált dolgozatok is korábbi generációk munkái, a terepmunkám idején iskolába járó gyerekek pedig ezeken a dolgozatokon keresztül alakíthatják ki a személyes kapcsolódásaikat. A múzeumokban megtartott történelemórákon, délutáni szakkörökön és a Bátorság óráin az esszék rendszeresen előkerülnek, s a szemléltető anyag részét képezik. Az oktatók a családi láncolatot ezeken az alkalmakon is igyekeznek továbbfűzni, s azokkal az írásokkal foglalkoznak elsősorban, amelyekhez a résztvevő tanulók közül valaki kapcsolódni tud. A felolvasások előtt vagy után erre külön felhívják a figyelmet:

- Ismered őt, Karina?
- Igen.
- Ki ez, Karina?
- Nagypapa.
- Így van, a nővéred írta róla ezt az esszét.
(Urazgildi, Bátorság órája, 2013.11.23.)

- Artyom, ismered a következőt?
- Nem.
- Talán nem találkoztatok még. Másodunokatestvéred írta nagypapájáról.
(Urazgildi, Bátorság órája, 2013.11.23.)

Így nem csupán a helyi történelem, de az ország történelme is közelebb kerül, megfoghatóbbá, megélhetőbbé válik akár a kisiskolások számára is, a személyes kapcsolódáson keresztül pedig bevonódnak az emlékezésbe, s mindazokba a kulturális tartalmakba, amiket az adott történelmi esemény képvisel.

A család mint a krajevegyenyije egyik fő tematikája azonban sokkal markánsabb módon érvényesül a családfakutatás területén. Noha az eredeti cél „a múzeumi kultúra

elemeinek bevezetése a családi életbe, és segítségadás a családi kollekciók és házi archívumok létrehozásához” volt, a családok számára elkészült családfák többsége bekerült a múzeumokba, visszacsatolva őket eredeti kiindulópontjukhoz. A családfakutatásban a családok és a diákok ismét már mikroszinten tudtak kapcsolódni a mind szélesebb szintekhez, múzeumi reprezentációjuk pedig további lehetőségeket biztosítottak a rokonságkutatáshoz.⁸⁶

A családfakutatás azonban nem múzeumi kezdeményezés hatására lendült fel, hanem államilag szervezett keretek biztosították hozzá a feltételeket. 2006-ban köztársasági elnöki rendelet tette kötelezővé a Családfa ünnepének évenkénti megszervezését Baskortosztán egész területén – erre a negyedik fejezetben még részletesen visszatérek. A tematika az óvodai foglalkozásokba is bekerült, melyek során a nukleáris családok modelljeit készíthették el a gyerekek. Az iskolákban tanulók számára versenyeket rendeztek, ahol nemcsak a feltüntetett generációk száma, de az egyes családtagokról őrzött tudás és információ mennyisége is számított. A községszintű versenyekre és megemlékezésekre a felnőttek készítették el saját családfájukat, s ezek voltak azok az alkotások, melyek végül a múzeumokban nyerték el végső helyüket, kiegészülve néhány diákmunkával. Ennek jelentősége a következőkben rejlett:

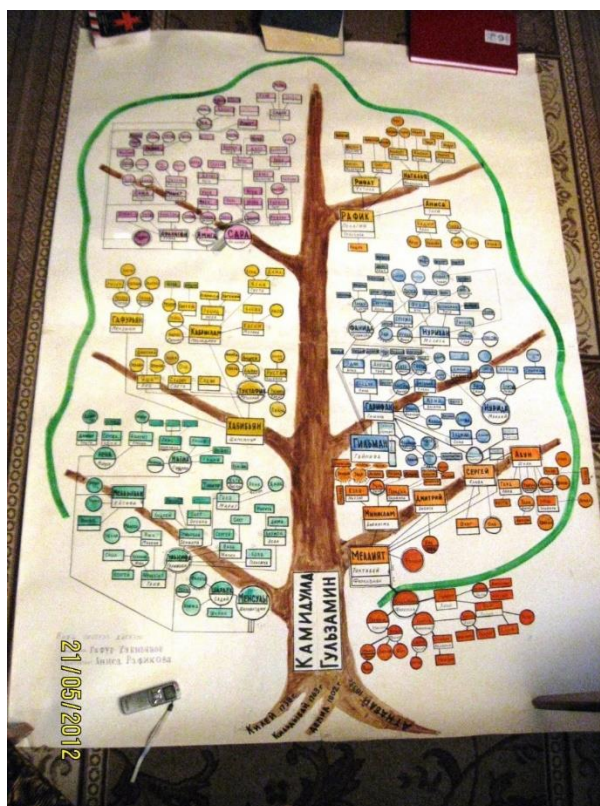
„Ezután kiállítottuk ezeket a családfákat. Mert ha otthon, saját maguknál függesztik ki a falra, azt senki nem látja. De itt, aki bejön, odamegy és megnézi, és vannak olyan emberek, akik felfedezik, hogy ők is ehhez a nemzetséghez tartoznak. (...) Nekem például nagyon érdekes volt, amikor láttam egy nyzs[nyije] baltacsevoi családfát. Amikor megláttam ezt a fát, felfedeztem – nekem ugye meghalt már a nagyapám, nagyanyám, anyám, apám és egyedül maradtam –, hogy még Nyizs[nyije] Baltacsevoban is sok rokonom van. Ez nagyon jó volt, mert ez azt jelenti, hogy nekem vannak ott rokonaim. Én magam [Verhnyije] Tatisliből való vagyok, de a rokonaim valahogy odakerültek, vagy Kalmijárba vagy ki hova.” (Z.F., Novije Tatisli, 2012.05.26.)

Ezzel együtt pedig a családfák újfent lehetőséget biztosítottak arra, hogy a diákok és a múzeum helyi látogatói rokoni, szomszédsági vagy baráti szálakon keresztül kapcsolódni tudjanak a múzeumi tartalmakhoz.

⁸⁶ A háborús hősök emlékezetéhez hasonlóan, a családfakutatásnak is vannak olyan főként politikai illetve a helyi etnicitást érintő oldalai, melyekkel később, a IV. fejezetben fogok foglalkozni – itt csupán a személyes involválódás tárgyalására szorítokozom.

Azonban nem minden családfa került be az állandó kiállításokba, akad olyan is, amit gazdája otthon őriz a családi archívum részeként. A.F. (nő) és másodunokatestvére G.H. (férfi) Novije Tatisli 2009-ben szervezett Családfa ünnepére készítette el családfáját és a hozzá tartozó fotóalbumot. A rajz érdekessége, hogy noha a baskír hagyományok és előírások szerint csak a férfi leszármazottakat kell feltüntetni, jelen genealógián a női családtagok is helyet kaptak. Történt mindez azért, mert G.H-nak lányai vannak, s így leszármazott nélkül maradt volna a rajzon.⁸⁷ Bár A.F. beszélgetésünk során nem említette, de a kiegészítés azért is lényeges volt, mert nőként ő maga sem lehetett volna része egy hagyományos családfának, a kutatómunka nagy részét pedig mégis csak ő végezte.

A Novije Tatisliben tartott ünnep után a más falvakban, járásokban, területeken élő rokonok is elkérték és bemutatták a családfát, így az hosszú ideig a távoli rokonság köreiben mozgott. Mikor visszaért a faluba, A.F. megtartotta magának, gondosan feltekerve elcsomagolta, s csak kérésre vett elő.

A.F. és G.H. által készített családfa. Novije Tatisli, 2012

A családfák nemcsak rajz formájában kerültek be a múzeumba, hanem elbeszélésként is, melyek még több személyes teret engednek íróknak és olvasóknak egyaránt. A Bajmijev család történetét elmesélő diák fogalmazását személyes indíttatásának elmesélésével kezdi: egyik osztálytársa példáját követve fogott bele a kutatásba. A családtörténetet a nagymamájával folytatott párbeszéddel vezeti fel, majd a dialógus szépen fokozatosan simul bele a családfa ismertetésébe. A 17. századtól induló történet érinti az összes egyenes ági

⁸⁷ Interjú, Novije Tatisli, 2012. május 21.

leszármazottat, mígnem eljut napjainkig, s visszatér a nagymamához és unokájához, akikről fotó is látható a tablón.

Amikor először hallottam a „szesere” szót, nagyon elcsodálkoztam, hogy miről is írnak az újságok ezzel kapcsolatban. Egyszer a Baskortosztán kultúrája tanóránkon egyik osztálytársam, Alina elmesélte, hogy összeállította saját családfáját. Megnéztem a munkáját, és nagyon érdekesnek tartottam. Furcsa volt számomra a kép, ahogyan az apa és az anya kinőnek, belőlük pedig a nagymama és a nagypapa. De a tanárnő elmagyarázta, hogy a szesere jelentése „fa”. Megfordítottam a fejfelé tartott képet, és már láttam a fát. Megértettem, hogy a családi gyökerekről van szó.

Hazamentem, és elkezdtem kérdezgetni a nagymamámat, aki 1925-ben született:

- Az első történetileg hitelesen visszavezetett genealógia a baskíriai udmurtokról a „Dokja” nemzetséghez vezet, akik a 17. században költöztek Baskíriába. Manapság úgy gondolják, ez a nemzetség Oroszország minden régiójában élt. A szesere Bajmet Szabanajevvel kezdődik. A mi nemzetségünk tatársztáni udmurtoktól való, akik 1670-ben költöztek át Baskíriába, s abban az évben falut alapítottak.

- Honnan származik a falum elnevezése?

- Többféle verzió létezik. Az első változat szerint az ideköltözők Tatársztánban a Baltaszini járásban éltek. A második szerint a letelepedők egy forrás vizénél alapították a falut, amelynek a vize olyan finom volt, mint a méz.⁸⁸

Nemzetségünk elődei a következők: Bajmet Szabanejev (1727-1798), Szabanaj fia Janmurza, Janmurza fia Ajdusz (1792), Ajdusz fia Szabanaj II (1824). Szabanaj fia Tuktagul Szabanajev (1855), Tuktagul fia Tuktagulov Bajmuhamet (1887-1952). Bajmuhamet gyerekei Mullajan, Habibjan, Menzada, Zarifjan, Nurligajan.

Szabanaj, Tuktagul, Bajmuhamet hosszú életet éltek. Kiziljar [falu] és Nyizsnyebaltacsevo között a földterületet, amit művelt, Szabanaj szajkosznak nevezték el. Itt egy gyöngyöző forrás van, ahonnan a falusiak a vizet hordják. Mullaj papa mesélte, hogy ezt a forrást Szabanaj találta.

Nemzetségünk tagjai nemzedékről nemzedékre adták át egymásnak a hagyományokat és családi relikviákat. Ezek közül a családi relikviák közül az egyik a fotóalbum, amiben a fotókat hosszú évek óta őrzik. Számomra legérdekesebbek a nagypapámról szóló történetek, aki a nemzetség nyolcadik leszármazotti ágának tagja.

Bajmijev Mullajan Bajmijevics 1917-ben született Bagida (Tatisli) és Bajmuhamet családjában. Részt vett a Nagy Honvédő Háborúban.

Rajta kívül még két lány volt a családban, Vadiga és Kadicsa. A lányok édesanyja tífuszban halt meg. Bajmuhamet másodszer is megházasodott, ebből a házasságból született Habibjan, Menzada, Zarifjan, Nurligajan. Habibjan 1942-ben halt meg a Nagy Honvédő Háborúban.

Bajmijev Mullajannak két fia és két lánya született. Az első fiú Hanif Mullajevics, ma igazgatóhelyettesként dolgozik a járási mezőgazdasági hivatalban, Baskortosztán kitüntetett dolgozója. Feleségével, aki korábban tanárnő volt, Baskortosztán kitüntetett tanárai. Három fiút neveltek fel.

⁸⁸ A ‘baltacsevo’ nevet a ‘bal’, méz jelentésű baskír szóból eredeztetni a helyi etimológia. A szomszédos Balzjuga faluban szintén a mézzel hozzák összefüggésbe a falu nevét.

Bajmuhamet Menzada lánya férjével, Ahun Adullinnal négy fiút és három lányt neveltek fel. A legidősebb fiú – Zakirjan Ahunovics – biológiatanár. Feleségével, Svetlana Mardokovna matematikatanárnővel három fiút neveltek fel.

A [Menzada] három lánya Amina, Raisza és Fidalija Tyumenyi és Szverdlovszki Területeken élnek.

Másik fia, Viktor közgazdász. Lánya, Jekatyerina részt vett a Volga-menti fiatal zongoristák versenyén, ahol olaszországi utazást nyert a zenei tehetségek találkozáján Lengyelországban. Menzada legkisebb fia, Geraszim Ahunovics, az izsevszki orvosi intézetben tanult. Fogorvosként dolgozik falunkban. Két fia van.

Harmadik fia, Zarifjan családjában két lány és egy fiú van. Zarifjan tragikus körülmények között meghalt, felesége Anfiszja egyedül neveli a gyerekeket. Gondoskodó háziasszony és ügyes kézműves. Szőnyegei messze földön ismertek, erről nem egyszer írt a járási újság. Fiuk, Rim Zarifjanovics Baskortosztán kultúrájának kitüntetett dolgozója, feleségével három gyermeket nevelnek, két lányt és egy fiút.

Büszke vagyok a rokonaimra. A családbomban jólelkű, okos emberek vannak, akik a népnek [narod] áldozzák magukat. Sok közülük tanár.

A Bajmijev család története, Nyizsnyebaltacsevo, 2012

A fogalmazás – eltekintve a személyes bevezetőtől – a megrajzolt családfa szöveges változata, a rokonok és foglalkozásaik listászerű, gazdagon adatolt felsorolása. Emellett a

háborúban való részvétel, s a kiemelkedő, kitüntetett munkavégzés kerül említésre, amely a záró sorokat, a család és a nemzetség kiválóságát hivatott igazolni.

Az esszéhez csatolt fotóknak külön jelentősége van a családi archívum szempontjából, ahogy a dolgozatban olvashatjuk:

„Nemzetségünk tagjai nemzedékről nemzedékre adták át egymásnak a hagyományokat és a családi relikviákat. Ezek közül a családi relikviák közül az egyik a fotóalbum, amiben a fotókat hosszú évek óta őrzik.”

Itt is visszaköszön a fejezetet indító idézet 'családi relikvia' kifejezése, amely megőrzése és ápolása kulcsfontosságú a családi identitás szempontjából, jelentőségét pedig múzeumi kiállítása is igazolja. A nagymama és unoka beszélgetésére felfűzött, és az unoka szemszögéből megvilágított családtörténet egészen személyessé és intimmé teszi a műfajt, amelyhez bármelyik tanuló tud kapcsolódni. Az elbeszélést indító „ragadós” példa pedig tulajdonképpen arra sarkallja az olvasót, hogy ő is kövesse az előtte álló mintát.

A család témája tehát több helyen is jelen van a kiállításokban, legkarakteresebben a háborús hősök emlékezetében és a családtörténetekben. A családokról szóló nagyobb terjedelmű szövegek legtöbbször kitérnek az éppen releváns történelmi háttérre is, így például a Nagy Honvédő Háborúban vagy bármely más háborúban harcolt családtagok emlékezete ebben a tematikában is visszatérő elem. A család bevonása a *rokonsági csoport* által igyekszik közelíteni a múzeumi tartalmakat, ami ugyanakkor nem zárja ki a szomszédi illetve baráti szálakat sem. Ezek ugyanolyan kapcsolódási szálak lehetnek, mint a család, azonban a hivatalos módszertan a vérségi kötelékekre helyezi a hangsúlyt. A következő irányelv, az iskola pedig egy másik oldalát fedi le a lokalitásban szerepet játszó a társadalmi kapcsolatoknak.

Iskola

Az iskola intézményének *krajevegyenyijében* betöltött jelentősége vitathatatlan, amit mi sem bizonyít jobban, mint a múzeumok iskolákban való elhelyezése. A korábban említett módszertani ajánló is fontos szerepet tulajdonít neki:

Minden ember jár iskolába, amely tárháza lehet azoknak az embereknek, akik ott tanultak, vagy máshogyan kapcsolódtak hozzá. Az iskolai anyagok gyűjtése idővel az elkövetkező korszakok felbecsülhetetlen tulajdonává válhat.

Ezáltal az iskolamúzeumok a krajevegyenyije egyik emblematikus műfajává válnak. Nem véletlen, hiszen az alapítások során nagy szerepet játszottak az iskolák és tanulói, akik maguk gyűjtötték a tárgyakat és hozták létre a kiállításokat. A múzeumokban manapság megtartott iskolai órák és szakkörök műhely-jelleget kölcsönöznek az intézménynek, az iskolai fogalmazások pedig éppúgy szerves részei a tárlatoknak, mint a népviseletek vagy a háborús fegyverek. Az iskolamúzeum tulajdonképpen egy pedagógiai módszer, Oroszország sajátos válasza a múzeumpedagógiai kihívásokra, amelyben az iskolának kardinális szerepe van.

Az iskola jelentősége nemcsak a múzeumok koordinálásában mutatkozik meg, de a kiállítások tartalmaiban és struktúráiban is – az iskolával kapcsolatos információk mélyen átszövik azokat. Ennek legszembeűnőbb példája maga az intézménytörténet, amely az iskolaépület történetét és fontosabb fordulópontjait veszi számba. Ezeken belül egy jellegzetes műfaj a névsor: igazgatók, tanárok, kitűnő tanulók vagy főiskolát végzett tanulók névsora, az idők folyamán végzett osztályok csoportképei pedig szintén sorozatként vannak elrendezve a falakon.

A helyi iskola végzősei s felsőbb végzettséggel is rendelkező végzősök Novije Tatisli, 2012

Az iskola tanárai és a később főiskolát is végzett végzősök fotói, Biginyejevo, 2013

Az iskolai közösségen belül egyes diákok és tanárok kiemelten szerepet kapnak: a háborúban harcoltak, kitűnő tanulók és élsportolók, s a híressé vált diákok, akik után az iskola kapta a nevét. Tatisli járásban két iskola viseli valamely híresség nevét: Sztarij Kurdimban Angam Atnabajev baskír költő, Biginyejevóban pedig Menszadik Garipov grafikusművész volt az iskola névadója.

„Az ő nevét viseli iskolánk” Menszadik Garipov grafikusművésztől szóló tabló, Biginyejevo, 2013

A kiegészítő anyagban szereplő bolsoj kacsaki és makszimovoi iskolákat pedig azokról az egykori diákokról nevezték el, akik Afganisztán szovjet megszállása során veszítették életüket katonaként.

Ezek a kiemelések szintén az iskolamúzeum mint pedagógiai módszer szerepét tanúsítják. A diákok láthatják, hogy iskolájuk milyen életpálya-modellekre képes felkészíteni a tehetséges és szorgalmas diákokat, a kiemelkedő tanulók bemutatásával pedig példaképeket állítanak eléjük. Az Afganisztánban elhunyt Dilar Kasapov életrajza is azt a benyomást kelti,

hogy háborúban tanúsított hősiessége és bátorsága összefüggésben volt iskolai tanulmányai során tanúsított szorgalmával és kiválóságával:

D. 1968-ban került az első osztályba. Kezdetől fogva éltanuló volt. Buzgón tanult, tisztelte az idősebbeket. A matematikát és a történelmet különösen megkedvelte. Szeretett olvasni, és az olvasottakat továbbmesélni a barátainak, ők pedig tisztelték őt munkaszeretetéért, jóságáért, becsületességéért. D. szerette a zenét és sportolt is. Először harmonikán, majd gitáron játszott. Mind lelkét mind testét megacélozta. Arra törekedett, hogy hasonlítson olvasmányainak hőseihez. (Makszimovo, életrajz)

Az iskolai fogalmazások pedig gyakran olyan záróformulával érnek véget, melyek a minta elfogadását igazolják:

Mindent megteszünk, ami erőnkől telik, és mindig méltók leszünk hőstettére. (Makszimovo, iskolai fogalmazás)

Az iskola mint krajevegyenyije-irányelv tehát egyrészt *korcsoport* szerint vonja be a diákokat, hiszen az egy osztályban végzettek alkotnak egy közösséget. Másrészt *intézményi* szinten teremt lokális közösséget, hiszen az azonos iskola jelent kapcsolódási pontot az onnan már elballagott diákok, a kiemelt példaképek, a tanárok és a jelenleg is az iskolában tanulók között. Az iskola mint lokalitás-marker azonban részben visszacsatolódik a közigazgatási rendszerhez, hiszen általában az egy faluközséghez tartozó falvak gyerekei járnak egy iskolába. (Kivételt képeznek ez alól azok az esetek, ahol a faluközségben több iskola is van, mint például Novije Tatisli és Urazgildi iskolái, melyek ugyanahhoz a faluközséghez tartoznak.) E tekintetben az egy kolhozban (vagy más intézményben) dolgozók csoportjai is idesorolhatók, hiszen ugyanezen elv mentén alkotnak jól körülhatárolható közösségeket. Ezt az intézményi szintet emeli eggyel feljebb a szülőföld ismereteire vonatkozó irányelv.

Szülőföld

Noha a módszertani ajánló is elismeri, hogy a szülőföld fogalma nem egyértelmű, mégsem szolgál arra vonatkozóan még csak megközelítő definícióval sem:

A múzeumi *krajeved* munkában a szülőföld fogalma [*rodnoj kraj*] és alkalmazása nem olyan egyértelmű, mint ahogy elsőre annak tűnik. A szülőföld lokális, a föld és az ország látható része, amelyet mindenkinek ismernie kell, aki *krajevednek* tekinti magát.

Annyi bizonyos, hogy a szülőföld lokális, tehát nem Oroszország egészére vonatkozik, hanem az ország egy részére. A szülőföld értelmezéséhez érdemes visszatérni a *kraj* mint földterület kérdéséhez, mindazt pedig a múzeumi tartalmakon keresztül vizsgálni.

Az iskolamúzeumok tematikáinak határait a *krajevegyenyije* jelöli ki – erre utal leggyakoribb besorolásuk, a *krajevedcseszkij muzej* kifejezés is. Ebből nyilvánvalóan következik, hogy a múzeumok a helyi *kraj*okra vonatkozó ismeretanyagot kívánnak átadni. A *kraj* mint témajelölő címke a különböző feliratokban és szövegekben is egyaránt megtalálható. „*Krajunk természete*” (Nyizsnyebaltacsevo), „*Krajunk az őskorban*” (Akszaitovo), „*Akik híressé tették krajunkat*” (Verhnyije Tatisli), „*Krajunk vallási öröksége*” (Sztarocsukorovo) vagy a „*Krajevegyenyijétől a kraj szeretetétig*” (Urazgildi) stb. feliratok mind arról tanúskodnak, hogy a múzeumi reprezentáció által megragadott világ határai a *kraj* határaival esnek egybe – ha egyáltalán beszélhetünk határokról.

A Baskortosztáni Nemzeti Múzeum „Baskortosztán iskolamúzeumai” c. archívuma számára írott beszámolók is a *krajt* jelölik meg a múzeumok elsődleges fókuszaként:

„A múzeum célja a tanulókat a múzeumi foglalkozásokon keresztül a saját *kraj* történetének tanulmányozásába bevezetni.” (Novije Tatisli)

„A történeti *krajevegyenyije* a tanulók szülőföldről [*rodnoj kraj*] szerzett ismereteinek gazdagítására szolgáló egyik legfontosabb forrás. (Nyizsnyebaltacsevo)

„Iskolamúzeumunk nagy szerepet játszik a gyerekek hazafiasságának és saját *kraj*jukra való büszkeségüknek kialakításában.” (Sztarij Kurdim)

A *kraj* kifejezés holdudvarában több hasonló kifejezés is oszcillál, melyeket hol szinonimaként, hol átfedésként, hol pedig párhuzamba állított fogalomként használnak a beszámolók készítői. Ilyen például a II. fejezetben már említett kis haza (*malaja rogyina*) kifejezés is, amit nem csupán az alább idézett narratívák, de adatközlőim is a *kraj*jával azonos jelentésű szóként kezeltek.

„Minden ember életének kiindulópontja a Kis Haza. A gyermek életének első napjaitól magába szívja szülőföldjének varázsát – már az altatódallal is. (...) A forrás [*rodnyik*] és Haza [*Rogyina*] szavak gyökere közös. A kis forrás táplálja a nagy folyókat, saját kis hazánk történelmének ismerete pedig minden ember további életének fundamentumát szolgálja.” (Novije Tatisli)

„Az iskolamúzeum lehetőséget ad a tanulóknak a történelmet nem mint elvont fogalmat, hanem mint konkrét tényt szemlélni. Fontos szerepet játszik a saját *kraj*, az idősebb nemzedékek valamint a kis és nagy Haza szeretetének nevelésében egyaránt.” (Nyizsnyebaltacsevo)

„A mi kis hazánk összekapcsolódik Angam Atnabajev baskortosztáni költő nevével.” (Sztarij Kurdim)

A *kraj* és a különböző közigazgatási egységek összefonódására is akad számtalan példa:

„*Krajunkat* dicsőíti a gyönyörű természet: a málnában és gombában gazdag sűrű erdők, a hatalmas mezők, melyek megörvendeztetnek bennünket nyáron rozssal és búzával, széles kaszálók, patakok és források, melyek a gyors folyású Tanip folyót táplálják. Ilyen csodálatos földön született Sz.F.G. 1924-ben Nyizs-Baltacs falujában, Tatisli járásban, Baskortosztán Köztársaságában.” (10.osztályos tanuló dolgozata, Nyizsnyebaltacsevo)

„A [*krajevogyenyije*] feltárja a szülőföld [*rodnoj kraj*], város, falu kapcsolatát a hatalmas Hazával, segít megérteni minden város és falu történelmének felbonthatatlan [*sic!*] kapcsolatát és egységét országunk életének történelmével.” (Nyizsnyebaltacsevo)

„Boldog vagyok, hogy Baskortosztánban születtem, az egész világon nem találni ilyen *krajt*.” (diákvers, Biginyejevo)

A *kraj* természeti elemekkel való kijelölésére is találunk példát. A 16-17. századi falualapító történetekben a természeti képződmények számítanak a lokalitást meghatározó elemeknek. A legtöbb történet ezek fontosságát hangsúlyozza: a meghódítandó, megművelendő tájat, melyek természeti alapfeltételei között szerepel az erdő és a patak:

„[Kaltyajevoba] az emberek Sztarij Kajpan falujából költöztek át. Nemzedékről nemzedékre jár a legenda, hogy a falu helyén korábban egy sűrű erdő volt. Az egyik Sztarij Kajpan falujából származó vadász szeretett megpihenni ebben az erdőben, egy kisebb patak menti dombon. A hely megtetszett neki, és átköltözött. Később mások is átköltöztek hozzá. Eleinte Pihenődombnak nevezték a helyet, később átnevezték Kalteu-ra, oroszul Kaltyajevo-ra.” (Verhnyije Tatisli)

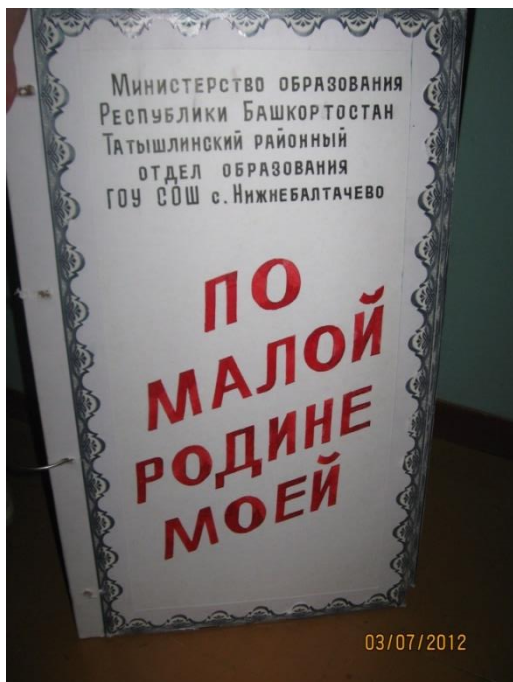
„A falu elnevezése – helységünk idősebbjeinek elmondása szerint – az első lakos, Bulkajpan *baj* egyik tisztviselőjének, Urazgildának nevéből ered, akinek összes földje a Barmis folyó völgyéhez tartozott. A *baj* földet adományozott Urazgildának, amely a jelenlegi falu

környékén terült el. Akkoriban sötét, sűrű erdő volt itt, és a bővizű, tiszta, halban gazdag Barmis folyó hömpölygött.” (Urazgildi)

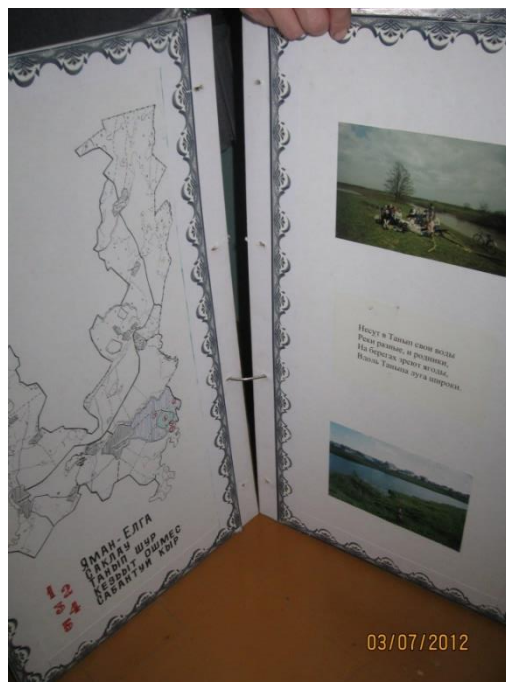
„Az öregek emlékezete szerint a faluba átköltözők Tatisliből (ők a patak felső folyásánál telepedtek le) és Urazgildiből (ők a patak alsó folyásához költöztek) érkeztek. Az udmurtok régóta földműveléssel foglalkoztak, új földet kerestek, és ezt a helyet találták. A sűrű erdőt és a kis patakot megszerették az átköltözők, ezért itt maradtak. Felégették az erdőt és megtisztították, megművelték a földet, elkezdtek fokozatosan letelepedni.” (Biginyejevo)

Ezek a történetek semmilyen intézményesült keretet nem említenek, hanem a természeti elemekre, főként az erdőre és a patakra illetve az át- vagy beköltöző családok névsoraira koncentrálnak.

A következő példában a kis haza fogalma sajátosan olvasztja magába a közigazgatási határokat és a természet által kijelölt lokalitást. Nyizsnyebaltacsevóban kiállításra került a „Kis Hazám mentén” című versenymunka is, amely szintén ötvözi az eddig tárgyalt fogalmakat térkép formájában. A térképen a kis haza kiterjedését a faluközség határa adja, a térkép kiemelt pontjai valamint az azokat illusztráló fotók pedig folyókat, forrásokat, lápokot és más földrajzi területeket jelölnek. Ezek egyidejű bemutatása a fentebb tárgyalt közigazgatási és természeti markerek egymáshoz közelítésével igyekeznek megragadni Nyizsnyebaltacsevo mint kis hazát: a kis haza nem egyszerűen adminisztratív egység, de annak plasztikus határainak megragadásához mégis egyértelmű kereteket ad.

„Kis hazám mentén”, Ny.baltacsevo, 2012

A faluközség térképe és tájai, Ny.baltacsevo, 2012

Ezek a példák jól tükrözik a *kraj* fogalmának tágíthatóságát, hiszen magukba foglalhatnak pusztán egyetlen falvat, de akár Baskortosztán egészét is. Ahogy a falvak beépülnek az egyre nagyobb közigazgatási egységekbe, ugyanúgy a kisebb *krajok* is fokozatosan integrálódnak a nagyobb *krajok*ba, a kis hazák pedig beágyazódnak a nagy hazába. Ez a beágyazottság talán a legfontosabb alapelve a múzeumi tartalmaknak, amelyre még több ízben visszatérek a dolgozat folyamán.

A kraj további aspektusait a falvakból származó hírességekhez kötődő szülőföldképek tárják fel. A falu és a járás hírességei között találhatunk költőt, énekest, sportolót, színészt vagy grafikust, akiknek emlékezete nem csupán helyi kontextusban értelmeződik, de udmurt vagy tatár művészként is számon tartják őket. Anyanyelven írott dal- és versidézeteik etnikai hovatartozásukat kívánják hangsúlyozni, de az életrajzi adatok és egyéb értelmező szövegek már többnyire orosz nyelvűek ezekben a kiállításokban. A költészet mint az anyanyelv művelésének és megőrzésének egyik kiemelt eszköze a művészek etnikai identitásáról tanúskodik, míg a múzeumi, közvetítő nyelven írt értelmező és magyarázó szövegek ismeretátadásra szolgálnak mindazok számára is, akik nem beszélnek a helyi

etnikum nyelvén. A „Földjeink – a mi büszkeségünk”, „Híressé tették krajunkat” vagy a „A falu büszkesége” című tablókön fotók, életrajzok, idézetek sorakoznak, a vitrinekben pedig a művészek néhány személyes tárgya is kiállításra kerül.⁸⁹

Angam Atnabajevről (1928–1999), baskír-tatár költőről szülőfalujában, Sztarij Kurdimban nemcsak az iskolát nevezték el, de két különálló részre osztották a múzeumot is. Az első múzeum egésze Atnabajevnek állít emléket, míg a második a már ismert tematikát követi. Atnabajev húga, Zinira Atnabajeva (1943–2013) híres színésznőről szóló kiállítás is ebben a második részben kapott helyet.

Angam Atnabajevnek szentelt múzeum, Sztarij Kurdim, 2012.

⁸⁹ A 2012 őszén induló Zemljaki (Földik) című regionális pártprojekt célja a járások történelmének személyekben való elmesélése volt. Az általam elemzett iskolamúzeumokban a híres földikről szóló kiállítások korábban készültek, de az oktatásban betöltött szerepüket tovább erősítette az említett projekt. Továbbá hatására számtalan kutatómunka és prezentáció készült nemcsak művészek, de helyi kutatók életművéről is.
Forrás: <http://er.ru/news/2012/11/6/edinaya-rossiya-v-bashkirii-zapuskaet-novyy-proekt-zemlyaki/1/2> - letöltés ideje 2014.03.06 – a tartalom már nem elérhető

Gali Csokrijnak/Szokorojnak⁹⁰ (1828–1889), a felvilágosodás eszméit követő baskírtatár költőnek szentelt múzeumot a szintén róla elnevezett mecset épületében rendezték be Sztarocsukorovóban. „Mi, tatisliek,⁹¹ büszkék vagyunk arra, hogy éppen a mi krajunkban született és élt a híres baskír költő, a felvilágosodás híve és gondolkodó Gali Szokoroj” – írja a múzeum vezetője beszámolójában, amelyből már látható, hogy Csokrij nem csupán a falu számára jelent sokat.

A járás a költőt legfőbb hősenek és büszkeségének tekinti, hatalmas festett portréja elsőként szerepel a járásközponti múzeum kiállításában is. Ugyanakkor Csokrij személye jelképezi nem csak a járásban lévő jelentős tatár többséget, de a határvidékeken élő tatárok és baskírok egészét is. A szomszédos Permi Terület városában, Csernuskában működő MIRASZ Nemzeti Klub (Nacionalnij Klub MIRASZ) utóbbiak kultúrájának támogatására jött létre. A klub a kulturális örökség ápolóit és védelmezőit a „Gali Csokrij” aranymedállal tünteti ki „a közgondolkodás formálásáért illetve a költészet egyedülálló mesterétől származó filozofikus gondolatok és a Gali Csokrij idejéből való tatár és baskír irodalmi örökség propagandájáért” – olvasható az oklevélen. Csokrij így egy személyben válik falusi, járási és etnikai emblémává.

⁹⁰ Tatárul Csokrij, baskírul Szokoroj a költő neve. Tatisli járásban inkább az előbbi használata az elterjedt, ellenben Baskortosztánban a baskír név, a Szokoroj számít hivatalosnak.

⁹¹ A “tatisliek” kifejezés itt Tatisli járás egészére értendő.

G. Szokoroy portréja, Verhnyije Tatisli, 2012

G.Csokrij medál és oklevél, Sztarocsukorovo, 2012

Menszadik Garipov (1946–1998) grafikus talán a leghíresebb baskíriai udmurt művész. 1989-ban Oroszország érdemes művésze, 1996-ban Udmurtia nemzeti művésze kitüntetésben részesült. Az Állami Tretyjakov Képtárban tizenhat képe van elhelyezve, további képei pedig Permben, Szaranszkban, Izsevszkben, Krasnojarszkban, sőt, Amerikában, Olaszországban és Izraelben is megtalálhatók. Szülőháza, mely Biginyejevo mellett, Balzjugában található, ma múzeumként funkcionál, de más iskolamúzeumok is megemlékeznek róla, Biginyejevóban pedig az iskola névadójául szolgált. Etnikai és helyi hovatartozásának jelentőségét, amely művészetében is kifejeződik, az alábbi idézetek is jól tükrözik:

„Menszadik Garipov képeinek világa tele van mély gondolatokkal: bármilyen hit, paraszti munka, illetve a természettel, a vallással és a hagyományokkal való együttélésre irányuló minden emberi törekvés iránti tisztelettel.” (Biginyejevo)

„A lényeg nyilvánvalóan élettapasztalatának erejében és a szülőfölddel való folyamatos kapcsolatban rejlik. A néprajzkutatók tudják, hogy a hasonló jellegű „sziget”-településeken az ősi nemzeti szokások különösen nagy tisztasággal őrződnek meg, köszönhetően a különbség és az ellentét törvényi erejének. A művész alkotómunkáját a gyermekkor ragyogó élményei táplálják. Néha úgy tűnik, hogy mindent a parasztyerek szemével lát. M.

Garipovnak, grafikusművészünknek elsőként sikerült megtalálnia a grafikus elbeszélés sajátosan udmurt, intim és meghitt intonációját. Képes finoman, de mégis bámulatosan kidomborítani a helyi nemzeti vonásokat.” (Novije Tatisli)

A „helyi nemzeti vonások” kifejezésben hangsúlyt kap a baskíriai udmurtok különálló földrajzi elhelyezkedése és kultúrája, ahogy arra maga a szöveg is utal a kezdő sorokban.

Noha mindhárom híres földi esetében egyaránt fontos a falusi illetve az etnikai hovatartozás, a hangsúlyok személyenként máshova kerülnek aszerint, hogy az adott közösségek és intézmények vezetői mit kívánnak emblematizálni. Angam Atnabajev Baskortosztán egészéhez szorosan kötődik, hiszen az egyik legjelentősebb baskír költőként tartják számon – emellett az ő személye kapcsán szülőfaluja számít még fontosnak, legalábbis lokalitás szempontjából. Gali Csokrijt a tatár anyanyelvű északnyugati baskírok szervezete, a MIRASZ tekinti sajátjának, amely egy etnikailag meghatározott területet jelöl ki szülőföldként. Ugyanakkor Csokrijt Tatisli járás is számontartja mint a járás leghíresebb és legfontosabb gondolkodóját, noha a jelenkori járási határokon gondolkodni nyilvánvalóan anakronisztikus gondolat a 19. századi költő esetében. Végül Menszadik Garipovot a teljes baskortosztáni udmurt kisebbség magáénak vallja, s az ő esetében érvényesül leginkább az etnolokalitás elve.

Noha a szülőföld fogalmát nem lehet egyértelműen körvonalazni, bizonyos tendenciákat és kritériumokat meg lehet fogalmazni. Az *azonos születési vagy lakhelyhez tartozók* földterületét kijelölheti a közigazgatási határ, legyen az falu, járás, vagy a köztársaság egésze, de viszonylagos határait megrajzolhatja egy adott etnikum megközelítőleges élőhelye is. A szülőföld lényegét sokkal inkább visszaadja a fentebb már említett beágyazottság, kiterjeszthetőség illetve a szülőföldek közötti átfedések, mintsem a szigorú határok kijelölése.

Krajtól krajig

Ahogy Laura Newby fogalmaz: „A lokális kényes fogalom. Térbeli értelemben nincs kifejezetten mérete vagy formája, jellemzői pedig kontextustól és látószögtől függően

folyamatosan változnak. A mentális térkép, amely létrehozta a 'mi' lokális területünket, kevésbé koherens földrajzi vagy topográfiai terep, mint inkább ember alkotta vagy természetes tulajdonságok által fémjelzett képek sorozata, amelyekbe valós vagy elképzelt történelmi eseményeket vetítünk.”⁹²

Arjun Appadurai megközelítése inkább szociálintropológiai jellegű, amikor azt írja: „Számomra a lokalitás mindenekelőtt kapcsolatokat és kontextusokat, és nem fokozatokat vagy térbeliséget jelent. Összetett fenomenológiai minőségnek tartom, melyet a társadalmi közvetlenség érzete, az interaktivitás technológiai, és a viszonylagossá vált kontextusok közötti kapcsolatsor hoz létre. Ez a fenomenológiai minőség, mely a cselekvőerő, társulási hajlam és a reprodukтивitás különböző változataiban fejeződik ki, elsődleges jellemzője a lokalitásnak mint kategóriának (vagy tárgynak), amelyet feltárni próbálok.”⁹³

Míg Newby ember alkotta vagy természetes tulajdonságok által fémjelzett képek és történelmi események összekapcsolásában, addig Appadurai társadalmi kapcsolatokban véli felfedezni a lokalitás lényegét. Azonban ha a Tatisli járás múzeumaiban tapasztaltakat egybevetjük ezekkel a definíciókkal, egyik sem fed le teljesen azokat.

A falutörténetek olyan természetes képekben mesélik el az alapítás történelmi eseményét mint a sűrű erdő, a megművelhető táj és a patak. A háborúk mint történelmi események határ- és országvédő, esetleg eszméket oltalmazó (mint például Afganisztán esetében az internacionalizmus) ideológiákban és képekben nyerik el jelentőségüket, azonban a lokalitásról keveset mondanak el ebben az értelmezésben. Newby képei valóban ott vannak Tatisliben, de csak korlátozott módon.

A társadalmi kapcsolatok meghatározó szerepe már markánsabb. A rokonsági csoport (család), a korcsoport (iskola), a lakócsoporthat (szülőföld) és az etnikai hovatartozás által kijelölt közösségek a lokalitás társadalmi aspektusait is megragadják, miközben territoriális aspektusokra is utalnak például a lak- és születési hely esetében. Appadurai szociálintropológiai megközelítése az iskolamúzeumok lokalitásra vonatkozó tartalmaiból sokat megmagyaráznak, azonban a kép még így sem teljes.

⁹² Newby, 2012: 327

⁹³ Appadurai, 2001: 3

A territorialitás, pontosabban a jól és egyértelműen körülhatárolható territóriumok szerepét mindkét definíció határozottan elutasítja. Noha a közigazgatási területek szintén emberi kapcsolatok, történelmi események illetve politikai kontextusok által létrejött, időben változó társadalmi terek, mégis olyan merev határokat állítanak fel, melyek materiális jellegét hiba lenne kidesztillálni az értelmezésből. Az ugyanahhoz az intézményhez, faluhoz vagy járáshoz tartozók lokalitását a közigazgatási rendszer, vagyis az állam határozza meg elképzelt, de pontosan kimért földterületek formájában. A múzeumok kiállítási anyagai igen gazdagok közigazgatási térképekben, melyek a lokalitás kézzel foghatóságát és jól körülhatárolhatóságát hangsúlyozzák. Mindemellett korántsem gondolom azt, hogy a lokalitás területileg kötött és kizárólagos lenne, de az állam részéről létezik egy törekvés, ami erre tesz kísérletet.

Véleményem szerint a beágyazottságban és fokozatos kiterjeszhetőségben ragadható meg legplasztikusabban a lokális és lokalitás fogalma Tatisli járás múzeumaiban.⁹⁴ Newby ennek lehetőségével nem foglalkozik, Appadurai pedig egy másik fogalomban, a szomszédságban véli felfedezni ennek lényegét. A szomszédságok fölé vagy mellérendelve, de egymás kontextusait képezik, egymás relációjában léteznek, ami az oroszországi értelmezésnek is sajátja: a lokális csupán a nagyobb entitásba való integrálódása révén nyeri el értelmét. De míg Appadurai a két fogalmat, lokalitást és szomszédságot szembeállítja, addig az oroszországi példákban ezek véleményem szerint összefonódnak. Ahogy a múzeumok üdvözlőtáblói is emlékeztetnek rá, a közigazgatási egységek fokozatosan épülnek fel: falu, faluközség, járás, köztársaság és a föderáció. A kraj határai talán sosem egyértelműek, de mindig tágíthatók: *kraj*nak nevezhető a falu és környéke, a járás, de akár maga Baskortosztán is. A nukleáris család mindig növelhető új és új nemzedékek hozzácsatolásával, a szomszédság pedig gyakorlatilag sehol nem ér véget. Mindezekkel együtt pedig a kis haza – már a kifejezésben is mutatva – lépésről-lépésre integrálódik a nagyobb hazába.

⁹⁴ Merész kijelentés lenne azt állítani, hogy a következő sorok egész Oroszországra érvényesek, azonban a múzeumokban jellemző állami szerepvállalás és más oroszországi területeken szerzett tapasztalataim alapján azt feltételezem, hogy a föderációban élő társadalmak nagy része adoptálta ezt a fajta lokalitás-fogalmat.

A lokalitás helyi fogalma sem földrajzi sem pedig társadalmi értelemben nem kötött entitás, hanem sokkal inkább egy állandóan változó és változtatható alakzat, amelynek étosza a fokozatos kiterjeszhetőség és ennek állandó hangsúlyozása.⁹⁵ A változtathatóság kereteinek egy részét a mindenkori állam határozza meg a közigazgatás és az állami intézmények formájában. Ebben ez esetben kézenfekvő lehetne akár matrjoska-elvről is beszélni, azonban ahogy látható lesz a későbbiek folyamán, a lokalitások teljességére ez az elv nem érvényes: egy falu lehet egy járás és egy etnikai terület része is, melyek csak részben fedik egymást.

A hatalmas oroszországi terület egészének integrálása ugyanazt a logikát követi, amit a közigazgatási rendszer, s az etnikai megoszlásra is sajátos megoldást kínál. Rogers Brubaker szerint ennek a szovjet rendszernek a sajátossága abban ragadható meg, hogy „a rendszer a nemzeti mivoltot és a nemzetiséget mint a társadalmi és politikai rend szervező elveit (...) az egész államot átfogó szintről *az állam alattira* helyezte át,”⁹⁶ a szovjet állam pedig nem nemzetként, hanem egy internacionális és szupranacionális entitásként fogalmazódott meg. A nemzet maga legitimált egy intézményesített formát az autonóm szovjet szocialista köztársaságok, területek és névadó nemzeteik által, és ezek az etnoterritoriális nemzetek adták a Szovjetunió területi berendezkedésének strukturális alapját, melyek az unió szétesésével szeparatista mozgalmak táptalaját is jelentették.⁹⁷

Ez a sajátos állami berendezkedés folytatódott az 1991 után újjászerveződő Oroszországi Föderáció strukturális felépítésében is, melyet a föderáció orosz nyelvű elnevezése (*Rosszijszkaja Fegyercija*) is mutat: nevében nem az orosz nemzetet jelölő *russzkaja*, hanem a területi-politikai megnevezés, az 'oroszországi'-t jelentő *rosszijszkaja* olvasható.⁹⁸ Az Oroszországhoz tartozó köztársaságok és megyék területüket, összetételüket tekintve alapjaiban ugyanazok maradtak, csak más politikai struktúrában öltönek testet.

⁹⁵ Vö: Appadurai, 2001: 7-8

⁹⁶ Brubaker, 2006: 38, kiemelés tőlem, M.B.

⁹⁷ Ld.: Brubaker, 2006: 38, Khalid, 2003: 594.

⁹⁸ A *rosszijszkij* szó használatát a *russzkij* szóéval szemben Borisz Jelcin elnök szorgalmazta elsőként az oroszországi identitás megteremtésének érdekében (Forest-Johnson, 2002: 529-530). Az útlevel 'állampolgárság' nevű rubrikájába is az Oroszországi Föderáció megnevezés kerül, s a korábban használt etnikai megjelölés eltűnt belőle (Saroyan, 1997: 138).

Valójában a Szovjetunió és az Oroszországi Föderáció állami berendezkedésének esetében ugyanazokról az irányvonalakról és törekvésekről beszélhetünk, csupán új keretek között.

A rendszer másik jellegzetessége az etnikai csoportok területeinek megosztása. A sztálinista trojka – egy nemzet, egy terület, egy köztársaság – az adott köztársaság területének jogos „örököséként” ismerte el a kisebbségeket, intézményesült formában teret engedett nemzetépítő törekvéseiknek, ugyanakkor korlátozta is tevékenységüket.⁹⁹ Az egyes etnikumok politikai erejét jelentősen gyengítette, hogy a közigazgatási területek határai nem estek egybe az adott etnikum által többségben lakott terület határaival. Míg a csoport egy része a tituláris nemzet kategóriájába került, a többi határon túli kisebbségként definiálódott. Ez egyrészt játékeret jelentett a szovjet állam számára, mely játéktérben szabályozhatta az etnikumok eloszlását, ezáltal pedig politikai potenciálját is, másrészt kialakított egy sajátos nemzetképet: a tituláris nemzettel rendelkező politikai közösséget. Ennek paradoxona abban rejlett, hogy az egyes etnikumok csupán egy része szolgált alapul a nemzeti köztársaságok létrejöttéhez, közben pedig a tituláris nemzetek kiváltságos helyzeténél fogva az állami hovatartozás által definiálódó politikai nemzet sem jöhetett létre.¹⁰⁰

Ez a modell érinti mindazokat a lokalitással, etnicitással és nemzetépítéssel kapcsolatos kérdéseket, melyek az iskolamúzeumokban is megjelennek. Egyrészt a közigazgatási struktúra keretét biztosít a szupranacionális politikai nemzet értelmezéséhez a falutól a föderációig, s létrehozza azt a fokozatos kiterjeszhetőséget, amelyben a kisebb entitások szervesen kapcsolódnak a nagyobbakhoz. Másrészt az etnikai csoportok „rendszeren kívüliségének” problematikája a kiállításokban is visszatükröződik, pontosabban azokban is olyan pozícionálásra kerül, ami az etnikai identitás megélését szigorú keretek közé szorítja.

⁹⁹ Saroyan, 1997: 140

¹⁰⁰ Vö: Tyiskov, 1992: 373. Ez a megállapítás elsősorban Baskortosztánra, illetve a két szomszédos köztársaságra, Udmurtiára és Tatársztánra vonatkozik. Az etnikumok eloszlásával operáló szovjet politika a szibériai szahák, tuvák vagy kalmükök esetében nem volt jellemző. Az ő esetükben a nemzetiség egésze a közigazgatási terület határain belül élt – a politikai erejük és érdekérvényesítési képességük mégsem volt erősebb, mint más nemzetiségeknek. (Mészáros Csaba szóbeli közlése, 2011-03-12). Ezzel ellentétben viszont Szibéria más részein illetve az orosz Távol-Keleten az Oroszországi Föderáció demográfiai mutatók, népszámlálások és etnikai csoportok elismerésével illetve el nem ismerésével igyekezett/igyekszik erősíteni, gyengíteni vagy éppen teljesen megsemmisíteni egy-egy őshonos nép politikai státuszát (vö. Tyiskov 2003: 406-411.; Funk 2009.)

IV. A HÉTSZIRMÚ VIRÁG

Etnicitás Baskortosztánban

*„... az etnográfiai kiállítások a Másik vizualizációi
valamint a Másikkal való konfrontáció megjelenítői voltak,
de kifejezték a kulturális hierarchiákat és politikai függéseket is.”*

(Cvetkovski, 2014: 213)

Ebben a fejezetben arra törekszem, hogy felfejtsem a kiállítások etnikai identitáshoz és etnicitáshoz fűződő szálait, illetve azok történeti-politikai környezetét, amelyben létrejöttek. Ehhez elsőként elengedhetetlen a szélesebb értelemben vett politikai kontextus megismerése, amely ez esetben Baskortosztán önállósodási törekvéseinek és a baskortosztáni udmurtok identitáspolitikai gyakorlatainak tárgyalását jelenti. Ezt követően az iskolamúzeumoknak a paraszti életmódot és a szovjet haladást egymás relációjában bemutató kiállításait elemzem. Végül a kiállításokban legújabb elemekként megjelenő családfák szerepével foglalkozom köztársasági és lokális szinten egyaránt.

Szirombontás – baskír nemzetépítés a kilencvenes években

Baskortosztán jelenlegi politikai helyzetét jelentős mértékben meghatározták a Szovjetunió szétesése utáni demográfiai és gazdasági körülmények. Fontos szempont volt a föderáción belüli köztársasági státusz megtartása, amelynek egyik alapvető kritériuma a baskír mint tituláris nemzet¹⁰¹ többsége a többi, nem-orosz nemzetiséggel szemben. Azonban

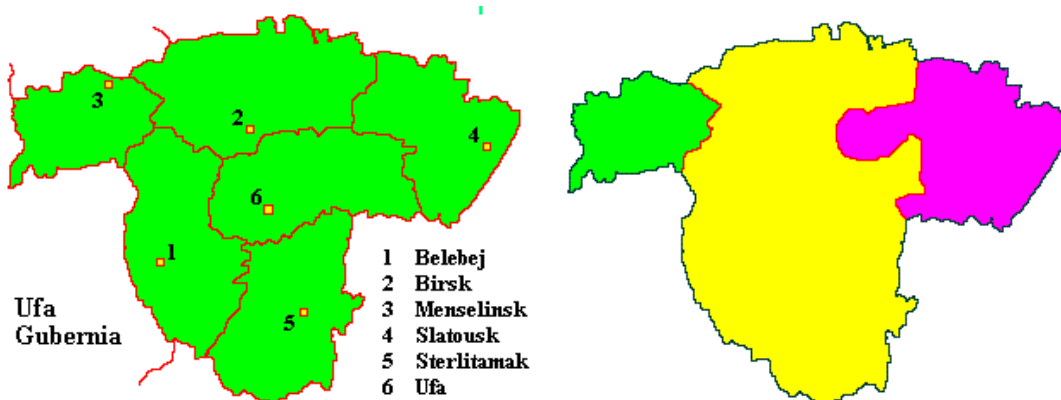
¹⁰¹ A tituláris nemzet (*titulnaja nacija*) fogalma a Szovjetunió politikai berendezkedéséhez kötődik. Tituláris nemzetnek számított egy szovjet szocialista autonóm egység (köztársaság, megye vagy terület) kiemelt nemzetisége, amely az adott terület névadójául is szolgált. A tituláris nemzet nyelve második hivatalos nyelvként állt az orosz után, a nemzetiség tagjai pedig előjogokkal rendelkeztek elsősorban a politikai, munkavállalási és oktatási szférákban. Noha a 80-as évek reformjai a tituláris nemzet előjogait hivatalosan

a 20. század folyamán a baskír politikai elitnek több ízben is komoly lépéseket kellett tennie annak érdekében, hogy a magukat baskírnak vallók ne kerüljenek kisebbségbe a tatár identitásúakhoz képest. A tatár lakosság mindig is fenyegetően hatott a baskírok státuszára nemcsak nagysága, de a Tatársztánból érkező politikai támogatások miatt is. A baskortosztáni tatárok mozgalmái a tatár hivatalos fórumok, iskolák, média és politikai képviselő megnövelését, illetve a tatár nyelv hivatalossá tételét követelték, de a baskírokra nézve folyamatos veszélyt jelentettek az eltatárosodás és az asszimiláció spontán folyamatai is. A baskír nacionalizmus elsősorban ennek relációjában alakult ki, és éppen ezért csak ennek fényében értelmezhető megfelelően.

A probléma alapvetően a két etnikum kulturális, vallási, nyelvi és területi közelségéből és átjárhatóságából fakad, melyet a Szovjetunió közigazgatási berendezkedése még tovább bonyolított. Az orosz birodalmi kormányzóságok felszámolása során a vegyesen lakott határmenti területek kétharmada a Tatár Autonóm Szovjet Szocialista Köztársasághoz került, ahol a tituláris nemzethez való tartozás előnyeinek valamint a következetes nyelvpolitikának köszönhetően a két identitás, a tatár és a baskír között hintázó lakosság hamar asszimilálódott. Azonban a Baskír Autonóm Szovjet Szocialista Köztársasághoz csatolt egy harmad nem tudott maradéktalanul közösséget érezni a baskír tituláris nemzettel, ugyanis a 30-as években létrehozott baskír irodalmi nyelv az arra a területre jellemző, tatáros északnyugati dialektussal volt a legkevésbé kompatibilis.¹⁰² Ennek következménye lett a népszámlálások adataiban is jól tükröződő tatáruul beszélő baskír csoport, amely kihasználva a tituláris nemzeti privilégiumokat identitásában baskírnak tartotta magát, azonban az anyanyelvi oktatás előnyeit és dialektusuk tatárhoz való közelségét is szem előtt tartva a tatár nyelvet preferálta anyanyelveként.

eltörölték, Baskortosztánban az etnikai alapú megkülönböztetés a baskírok előnyére (politika státuszok betöltése, pénzügyi források elosztása, nyelvhasználat stb.) a rendszerváltás után is megmaradt.

¹⁰² Gorenburg, 1999, 566

Az orosz birodalmi Ufai Kormányzóság (1865-1918, első kép) és az oroszországi föderációs Baskortosztán (1993-, második képen sárga) területei. A tatár-baskír vegyes területek közül Birszk járás (2) az akkori Baskortosztánhoz, míg Menzelinszk (3) Tatársztánhoz, a lila színű Sztatouszk (4) pedig a Cseljabinszki Területhez került.¹⁰³

A 60-70-es évek „egy nemzet – egy nyelv” politikája azonban kísérletet tett arra, hogy az északnyugati csoportokat is „igazi baskírrá” formálja, *baskirizálja*. Igazi baskírnak elsősorban a déli, délkeleti részeken élő baskírokat tartják napjainkban is, akiknek dialektusa nemcsak az irodalmi nyelv alapjául szolgált, de kultúrájukat is sokkal tradicionálisabbnak, „baskírabbnak” tartották a néprajzkutatók. A déli baskírok őrizték meg a lovas nomád és félnomád kultúrát legtovább, a 20. század folyamán pedig annak öröksége alapvető identitásmarkerré vált számukra. A baskirizáció eszközeként az északnyugati nyelvjárást változatlanul a baskír, s nem pedig a tatár nyelv dialektusaként tartotta számon a politika. Az anyanyelvi oktatás az etnikai identitás bevallása alapján került engedélyezésre, vagyis az addig tatár nyelven tanuló baskírok a baskír irodalmi nyelven zajló oktatásban voltak kénytelenek részt venni, vagy a tatár identitást választották, megfosztva ezzel magukat a tituláris nemzeti előjogoktól. Miután a 80-as évek gorbacsovi érája már ezeket a privilégiumokat is megnyirbálta, az északnyugati járásokban élők inkább anyanyelvük mellett tették le voksukat, és tatárként aposztrofálták magukat, így pedig az 1989-es népszámláláson a lakosság 28,5%-át a tatárok tették ki a 22%-os baskír lakossággal szemben.

¹⁰³ A fenti egyszerűsített ábrák a vegyes lakosságú területek megmutatásához nyújtanak segítséget, de nem reflektálnak a két politikai entitás ideje között végbemenő területi változásokra. Az 1918-1922 között létező, alapvetően baskír etnikai alapon megszervezett úgynevezett Kis Baskíria nem formált igényt a két érintett járás területére, ellenben három enklávét tudott magáénak a szomszédos kormányzóságok területeiről.

Sőt, mi több, az unió szétesése után az északnyugati területek teljes autonómiáját, a köztársaságról való leszakadást követelték.¹⁰⁴

Ez jelentősen korlátozta az 1993-ban Baskortosztán néven létrejövő új köztársaság önállósodási és nemzetiségi politikai lehetőségeit is. Míg például Tatársztánban az egyértelmű tatár többségre hivatkozva kívánt a politikai elit egy új, szuverén tatár államot létrehozni, addig Baskortosztánnak olyan alapbázist kellett keresnie, amely a baskírok kisebbségét, de vezető szerepét is képes legitimálni. Ez utóbbi folyamatként az új alkotmány kijelentette egyrészt Baskortosztán lakosságának soknemzetiségű (*mnogonacionalnij*¹⁰⁵) mivoltát, másrészt a történelmi előzményekre és a több évszázados területbirtoklásra hivatkozva a baskírok elidegeníthetetlen jogát az önrendelkezésre.¹⁰⁶ Az alkotmányban is kinyilvánított multietnicitás egyenes következménye az állami két- vagy többnyelvűség, amely szerint az elismert anyanyelveken felül két hivatalos állami nyelv létezik:¹⁰⁷ az orosz és Baskortosztán esetében a baskír, mint az önrendelkezés jogának egyik megnyilvánulása.¹⁰⁸

A baskír nemzet politikai kontrollját kvótákban és további privilégiumokban is igyekeztek biztosítani, mondván hogy kisebbségük miatt minden szavazáson alulmaradnának a tatárokkal és oroszokkal szemben, noha öslakosként előjoguk van a terület és lakosságának irányítására. Ötven százalékban határozták meg a baskírok kötelező arányát a parlamentben, kormányhivatalokban, törvényhozó testületekben, a föderális дума nemzetiségi kamaráiban pedig csak baskírok képviselhetik a köztársaságot.¹⁰⁹ A köztársasági

¹⁰⁴ Uo: 570-574

¹⁰⁵ A Baskortosztánra vonatkozó források elsősorban a *mnogonacionalnij*, azaz a 'soknemzetiségű' jelzőt használják. Az angol nyelvű szakirodalom az orosz kifejezést a *multiethnic*, azaz 'multietnikus', 'soketnikumú' jelzővel helyettesíti. A különböző szóhasználat különböző terminológiai hagyományokra tekint vissza, nemcsak a hazai (oroszországi) és külföldi különbségek, de az oroszországi elméleti iskolák tekintetében is. Vlagyimir Zorin, az Orosz Tudományos Akadémia Néprajzi és Antropológiai Intézetének professzora szintén hagyománybeli különbségekre hivatkozott azon megjegyzés kapcsán, hogy az oroszországi nemzetiségekről szóló előadása során egyszer sem hangzott el az etnosz terminus, annál inkább a *narod* (nép) és *nacionalnoszty* (nemzetiség). Elmondása szerint a Julian V. Bromlej által használt és a szovjet kutatók elméjébe égetett etnosz terminust (ld: Bromlej, 1976), az oroszországi etnicitás kérdéseivel foglalkozó Valerij Tyiskov szóhasználatát váltotta fel, aki elsősorban a *nacionalnoszty* fogalmát preferálja. (Vlagyimir Zorin: State National Politics in Russian Federation: New Proposals and Decisions. Budapest, MTA Néprajzi Kutatóintézet, 2011-12-13)

¹⁰⁶ Konztyitucii Rosszizszkoj Fegyercii, 2015

¹⁰⁷ Zamjatyin 2012, 23

¹⁰⁸ Reszpublika Baskortosztan, Zakon o jazikah narodov Reszpubliki Baskortostan, 2015

¹⁰⁹ Gorenburg, 2006, 98

elnökkel szembeni elvárások között szerepel a baskír nyelv kifogástalan ismerete, így nem csoda, hogy Baskortosztán első elnöke is baskír, méghozzá egy déli területekről származó „igazi” baskír lett, Murtaza Rahimov, aki majdnem két évtizeden keresztül töltötte be posztját.

Az eredetileg olajiparban munkálkodó, és komoly gazdasági ismeretekkel és kapcsolatokkal rendelkező elnök hamar felismerte, hogy a köztársaság kiemelkedő gazdasági potenciálja nemcsak a szuverenitás egyik lehetséges alapkövét, de a baskír nemzetépítés egyik legfontosabb területét is jelentheti. Baskortosztán a 30-as években még a Szovjetunió legnagyobb olajkitermelőjének számított, aminek jelentősége ugyan csökkent a század folyamán, ellenben kiegészült olajfinomítással, petróleumelőállítással és petrokémiai kutatásokkal. Ásványkincseit tekintve gazdag réz- és vasércben, de földgáz-, arany- és szénlelőhelyekkel is büszkélkedhet. Ezek az adottságok jelentősen megalapozták Baskortosztán gazdasági stabilitását, így például 1992-ben az egy főre eső átlagjövedelem 35 500 rubel volt,¹¹⁰ amivel a köztársaság az ötödik helyen állt Oroszországon belül.¹¹¹ Ez a helyzet többek között azt eredményezte, hogy az exportból származó bevétel 70%-át megtarthatta a köztársaság, financiai és gazdasági szempontból tehát Baskortosztán vált az egyik legfüggetlenebb tagköztársasággá.¹¹²

Ez a bevétel azonban nem egyenlő módon, de legalábbis nem gazdasági szempontok szerint került befektetésre. Az ipari és infrastrukturális fejlesztések jelentős hányada azokra a délkeleti területekre koncentrálódott, ahol a már fentebb is említett „igazi” baskírok teszik ki a lakosság nagy részét. Noha a törvény szerint nem volt lehetséges, de a munkavállalásban is előnyt jelentett baskírnak lenni. A baskír kulturális fejlesztések és kezdeményezések is nagymértékben támaszkodhattak a kormány financiai támogatására, így például az 1989-ben megalapított „Ural” Baskirszkij Narodnij Centr („Ural” Baskir Nemzeti Központ)

¹¹⁰ 1992-ben 1 amerikai dollárnak 55-57 oroszországi rubel felelt meg, azaz 35 500 rubel körülbelül 620-645 összegű dollárnak számított. (Archive of Bank of Russia, 2015) Az egy főre eső átlagjövedelem 2010-ben összesen 16 400 rubel, amely ekkor durván 540 dollárt ért (1 dollár 30,5 rubel - Exchanges Rates UK, 2015), ez pedig a 7. helyre volt elég a föderáción belül. (Srednyemeszjacsnaia zarabotnaja plata regionov RF za 2010 god, 2015)

¹¹¹ Gorenburg, 2006, 22

¹¹² Gorenburg, 1999, 253

nagyon hamar tett szert saját épületre, konferenciateremre, autókra és számítógépekre,¹¹³ a baskír nyelv és kultúra propagálására pedig szintén kormányzati forrásokat használtak és használnak.

Ez a gazdasági és kulturális támogatás már megfelelő segítséget nyújtott a baskír társadalmi szolidaritás megerősítésére is. Ugyanis ezeknek a kezdeményezéseknek a nagyrésze a baskír nemzetségi alapon számontartott rokonság és kapcsolathálók mentén szerveződött és terjedt egyre szaporábban, amely szűrő megakadályozta, hogy bárki kívülálló vagy mozgalomellenes véletlenül is bekerüljön az aktivisták közé.¹¹⁴ A szovjet idők alatt tiltott, de a családokban mégis szigorúan számontartott nemzetségi hovatartozás közös identitást, társadalmi köteléket és bizalmat jelentett, ami könnyedén mozgósította a legtöbb baskírt.

Mindemellett Rahimov politikája következetesen folytatta a baskirizációt. A tatár többség jelentős gondokat okozott a kisebbségpolitikában és a nemzetépítésben is, amelynek orvoslására az elnök nagy gondot fordított. A következő, 2002-es népszámláláson komoly hangsúlyt fektetett az északnyugati lakosság baskirizációjára, amely nem csupán média-propagandában, de az eredmények meghamisításában is megnyilvánult. Így sikerült elérni a korábbi arány megfordítását, amelynek köszönhetően ekkor a lakosság 30%-át tartották számon baskírként, a tatárok pedig csak 24%-kal képviseltették magukat.¹¹⁵ A propaganda több helyen olyan sikeres volt, hogy az északnyugatiak teljesen elbizonytalanodtak identitásukat illetően. Többen a hétköznapokban mind a mai napig félig baskírként félig tatárként jellemzik magukat, de a 2010-es népszámláláson már inkább a baskírt választották etnikai besorolásként.¹¹⁶

Tatisli járásban a census eredményei szépen követték az északnyugati baskírokhoz való éppen aktuális politikai hozzáállás alakulását. 1989-ben a baskírok aránya 54%, a

¹¹³ Gorenburg, 2006, 60

¹¹⁴ Uo: 59

¹¹⁵ Vszeroszjizskaja perepisz naszelenyija 2002 goda, 2009

¹¹⁶ 2010-ben Rusztem Hamitov személyében új köztársasági elnök került Baskortosztán élére, akinek politikájában a baskír nacionalista törekvések már háttérbe szorultak. Az új irány többek között annak is volt köszönhető, hogy az elnök az északnyugati járások egyikéből, vagyis baskirizált részekről származik. Noha a baskirizációtól és a 2002-es népszámlálás elcsalásától való elhatárolódását egyértelműen kifejezte (Hamitov, 2011), a 2010-es census ezt még csupán minimálisan tükrözte vissza.

tatároké 21% volt. Ezt a különbséget sikerült 2002-ben növelni 70% illetve 5%-ra. Ám a 2010-es enyhülés a baskírok számát 60%-ra csökkentette, az elveszett 10% pedig visszapártolt a tatárok oldalára, akik így 15%-ot tudhattak magukénak a járás lakosságának etnikai összetételéből.¹¹⁷

A baskír, etnikai alapú nemzetépítéssel párhuzamosan egy soknemzetiségű (*mnogonacionalnij*), politikai nemzet építése is elkezdődött. A politikai elit nem hagyhatta figyelmen kívül azt a tényt, hogy a köztársaság a népesség összetételét illetően vegyes képet mutat, ahogy az a föderáció egészét is jellemzi. A 2010-es népszámlálási adatok szerint a titulás nemzetet megelőzve az oroszok a lakosság 36%-át teszik ki, míg a baskírok csupán a 30%-át. Jelentős számban még tatárokról beszélhetünk (24%). A csuvasok (2,9%), a marik (2,6%), az ukránok (1,4%), a mordvinok (0,6%) és az udmurtok (0,6%) csak igen kis hányadát képezik az összlakosságnak, nem is beszélve a többi, még kisebb etnikumról. A lakosság etnikai összetételéről szóló politikai diskurzus így egy olyan dimenzióval is bővült, amely az állam soketnikumú csoportjait egy összbaskortosztáni, multietnikus nemzet formájában képzelte el, melybe Baskortosztán minden állampolgára beletartozik.

A baskír etnicitás és a lakosság multietnicitásának paralell hangsúlyozása, illetve a kettő közötti feszültség feloldására való törekvés az újraalkotott állami szimbólumok jelentéstárában is tetten érhető. A kék-fehér-zöld színű zászló – melyek jelentései a jóindulat és nyitottság, a kölcsönös együttműködés és a szabadság – középső sávjában található stilizált hétszirmú úgynevezett kuraj virág a köztársaságban élő hét többségben lévő etnikumot hivatott jelképezni: az oroszokat, tatárokat, baskírokat, csuvasokat, marikat, udmurtokat és mordvinokat.¹¹⁸ Ugyanakkor a hét szírom a hét legfontosabb baskír nemzetség

¹¹⁷ A többéves baskirizációs propaganda hatása nem csupán a számokban nyilvánul meg, de terepmunkáim során magam is többször találkoztam azzal az „identifikációs hintával”, amit a lakosság a baskír-tatár kérdés megoldására használ. Ez olyan játékkeret jelent az ott élők számára, amelyben mindenki elhelyezheti a saját értelmezését, sőt, akár hintázhat is a baskír és tatár etnikai identitások között.

A 2002-es eljárások itt olyannyira eredményesnek bizonyultak, hogy a korábban magukat tatárnak tekintő emberek háromnegyede baskírként lett bejegyezve. A médiapropaganda még egy magát köztudottan udmurtnak valló ismerősömet is meggyőzte arról, hogy a köztársaság elsődleges érdeke a baskírok számának növelése, így ő is baskírként diktálta be magát. Az ő esete egyébként kivételesnek mondható, hiszen ekkor a járásban élő más etnikumok zöme még mindig tatárként beszélt arról a lakosságról, amit a kormány baskírnak tekintett. A helyi lakossági és az államilag támogatott kutatói diskurzusok különbségéről tanúskodik az az eset is, amikor egy, a járásból származó udmurt néprajzkutató meglepődve mesélte, hogy a fővárosi intézet kutatói szerint a járás tatárjai (vagy legalábbis akiket ő gyerekkora óta tatároknak ismer) valójában baskírok.

¹¹⁸ Ismurotov, é.n: 145

szövetségét is szimbolizálja, melynek jelentőségére később még visszatérek.¹¹⁹ A kurajhoz hasonlóan a címerben megjelenő Szalavat Julajev szobra is kettős jelentéssel bír. Egyrészt a 18. századi Pugacsov által vezetett parasztfelkelés *baskír* hőséneke, a bátor baskír harcos példájának tekintik, másrészt a kortárs szovjet értelmezések az elnyomó cárista hatalom ellen küzdő *multietnikus* harc helyi képviselőjeként tartották számon.¹²⁰ Mind a zászló mind pedig a címer így egyszerre tükrözi a köztársaság multietnikus összetételét, valamint a baskírok vezető szerepét abban.

Ennek a multietnikus köztársaságnak az udmurtok csupán egy nagyon apró szeletét teszik ki, Tatisli járásban azonban a lakosság húsz százalékát jelentik. Minden fontosabb udmurt központ oda koncentrálódik, így Baskortosztánban a legudmurtosabb járásnak számít. A járás etnikai összetétele és az elemzett iskolamúzeumok érintettsége folytán éppen ezért indokolt a baskortosztáni udmurt kisebbség tárgyalása is.

Az udmurt szírom

A multietnicitás politikája lehetővé tette a köztársaságban élő kisebbségek kulturális felvirágzását is. Ezeket a lehetőségeket kihasználva indult el az a kezdeményezés a baskortosztáni udmurtok között, mely az „eredeti udmurt vallásnak” igyekezett intézményesített kereteket biztosítani, amely a Kámántúli udmurtok esszenciális identitásmarkerének számít. A 2010-es népszámlálási adatok szerint az Oroszországi Föderációban élő 410.584 főt számláló udmurtok körülbelül egy ötöde, 141.715 udmurt az Udmurt Köztársaság határain kívül él. Ebből 21.477 baskortosztáni állampolgár, akik a tatársztáni és permi udmurtokat is magába foglaló úgynevezett Kámántúli udmurtok csoportját alkotják.¹²¹

¹¹⁹ Az 1918-ban elfogadott baskír zászlónak még nem volt része a kuraj, sőt a színek is más jelentéssel bírtak. Az eredeti sorrend kék-zöld-fehér volt, a kék a törökös csoportokhoz, a zöld szín az iszlám valláshoz való tartozást, a fehér pedig a boldogságot és a békét szimbolizálta. A Szovjetunió létrejöttével 1924-től Baskíria is vörös „egyenzászlót” kapott az aranyszínű sarló és kalapács jelképeivel, melyet az unió szétesése után az újraalkotott és újraértelmezett baskortosztáni lobogó váltott fel.

¹²⁰ Gorenburg, 2006: 215

¹²¹ Szagyikov, 2008: 6

A Kámántúli elnevezés (udmurtul *kamsör*, amely inkább Kámamenti fordításban pontosabb, oroszul *zakamszkij*, amely pedig a Kámántúli elnevezéssel ekvivalens) az anyaországi udmurtok szemszögéből megfogalmazott elnevezés, amely a Káma folyóra mint földrajzi és etnikai határra tekint, a folyón túl élő udmurtokat pedig a hozzánk (is) tartozó Másikként definiálja. A Kámántúli udmurtok közös származástörténete szerint a 16. századi népességmozgások során indultak el az udmurtok által lakott területekről (Kazanyi és Vjatkai Kormányzóság) a Káma folyón túlra, az átköltözés pedig több hullámban zajlott le a 18. századig bezárólag.¹²² Az első hullámot Kazany eleste (1552) indította el, a másodikat az adóztatás bevezetése generálta. Végül a harmadik, 18. századi migrációt az erőszakos krisztianizáció indította el, amely elől az udmurtok a déli iszlám vallású társadalmak területeire menekültek.¹²³ A muszlim vallás követői nem tartoztak a megtérítendő csoportok közé, így a közöttük való letelepedés és a török/muszlim nevek felvétele a saját etnikai vallás megőrzésének reményét ígerte.¹²⁴

A 16-18. századi népességmozgás nemcsak az udmurt, de a mari és a csuvas etnikai vallási rendszerek elterjedési területét is az Urál-Volga menti területekre pozícionálta. Ezek a vallásgyakorlatok a 20. század elejéig többé-kevésbé kontinuusnak tekinthetők, azonban a szovjet hatalom már tiltott praxisként tartotta számon, és nem tolerálta az udmurt szertartások bemutatását sem.¹²⁵ A 90-es évek rendszerváltása azonban új politikai körülményeket teremtett, ami a baskortosztáni udmurtok vallásgyakorlásának új lehetőségeket biztosított. A baskortosztáni multietnicitás politikája lehetővé tette a köztársaságban élő kisebbségek kulturális felvirágzását is, s ezeket a lehetőségeket kihasználva indult el a Nemzeti-Kulturális Központ kezdeményezése, amely az „eredeti udmurt” vallásnak igyekezett intézményesített

¹²² Minnijahmetova, 2015: 7

¹²³ Noha az eredeti területeken maradt udmurtok nagy része megkeresztelkedett, az állatáldozatok bemutatása pedig lassan megszűnt, a korábbi vallásgyakorlat és az arról folyó diskurzus azonban mind a mai napig jelentős. Ennek egyik sűrűsödési pontja, a Vuzs Multáni vérvád néven ismert 19. századi bírósági ügy, melynek során tizenkét udmurt férfit vádoltak emberáldozat bemutatásával. A per az udmurt történelem egyik fontos eseményévé, ezáltal pedig az udmurt identitás egyik sarokkövévé vált. Casen, 2014: 96 ld. még: Geraci, 2000.

¹²⁴ Vafina, 2009: 7

¹²⁵ Az udmurtok Inmarba vetett hitként (*Inmarly oszkon*) vagy udmurt imádkozásként (*udmort vös*) definiálják a gyakorlatot. Az áldozatokat rendszerint a nyári és téli napfordulók idején tartották és tartják ma is, egy vagy több falu lakossága, s az ott összegyűltek juhokat és ludakat áldoznak fel az Égnek/Inmarnak. A rituálé szerkezetét az áldozópapok által elmondott imák, az áldozati húsétel és kása megfőzése valamint elfogyasztása és az áldozatként való felajánlás rítusainak változása képezi.

kereteket biztosítani. Ez az udmurt vallásgyakorlat jelentős etnikai identitás-markereknek bizonyult nemcsak a köztársaságban élő más etnikumokkal, de az udmurtiai udmurtokkal szemben is. A baskortosztáni udmurtok vallásuk folyamatos gyakorlását¹²⁶ tekintik identitásuk olyan alapvető sarokpontjának, amely megkülönbözteti őket a keresztény hitre áttért udmurtiai udmurtoktól, ennek okán pedig „igazi” udmurtoknak (*csin udmurtjosz*) tekintik magukat.¹²⁷ Természetesen a két vallási csoport közötti határt nem lehet egyértelműen megfeleltetni a közigazgatási határoknak – Udmurtiában is több embertől hallottam, hogy saját magukat „pogány”-nak tekintették, Udmurtia déli területein pedig kifejezetten jellemző az etnikai vallásgyakorlat udmurtiai adatközlőim szerint. Másfelől a baskortosztáni udmurtok is megkülönböztetik a Votszkij Meneuz és Knyjazs Elga falvakban élő úgynevezett *kräsin*, keresztény udmurtokat, akik vallásukat tekintve pravoszlávok, és lényegében teljesen áttértek a tatár nyelvre.¹²⁸ A Tatisli járásban élő udmurtok nagy része azonban sajátjának tekinti az udmurt vallásgyakorlatot még akkor is, ha mellette párhuzamosan a pravoszláv hitet is gyakorolja.

Az oroszországi kutatók az egykori letelepülési rendszerekről szóló történeti források alapján is megkülönböztetnek egyes alcsoportokat. Így például az északnyugat-baskortosztáni udmurtok között számontartják a *tatislieket*, akiket elsősorban Tatisli járás, másodsorban a permi Kujedin járás udmurtjai alkotnak.¹²⁹ Az udmurtok első itteni letelepedését 1703-ra datálják az akkori Tetis faluban, ami a mai járásközpontnak felel meg.¹³⁰ Tatisli járás a köztársaság „legudmurtosabb” járásának számít több mint 20%-os udmurt lakosságával, főbb központjaik és orgánumaik is itt találhatóak. Az Udmurt Nemzeti-Kulturális Központ és az Udmurt Történeti-Kulturális Központ intézményeinek célja „az udmurtok kulturális örökségének, nemzeti hagyományaiknak és szertartásaiknak megőrzése és fejlesztése.”¹³¹ A központok több más nemzetiségi központtal együtt a köztársasági Népek Barátsága Háza égisze alatt működnek, amely intézményes kereteket biztosít a kisebbségek

¹²⁶ A Kámántúli udmurtok vallásgyakorlatának kontinuitásáról illetve diszkontinuitásáról ld. bővebben: Toulouse – Niglas, 2017

¹²⁷ Hrisztoljubova – Minnijahmetova, 1994:3

¹²⁸ Minnijahmetova, 2015: 8

¹²⁹ Szagyikov, 2008: 10

¹³⁰ Uo:

¹³¹ Forrás: <http://addnrb.ru/istoriko-kulturnye-centry/udmurtskij-istoriko-kulturnyj-centr/>, 2019-11-18

kultúrájának ápolására. Mindkét intézmény székhelye Tatisli járásban van, így az ott élők szokásaira is közvetlenebb és talán intenzívebb hatással bírnak, mint a többi járás lakóira. Szakmai és esetenként finansziális háttérrel biztosítanak az éves udmurt szertartások megrendezéséhez, továbbá a szertartások helyül kijelölt teret és az amellet épült imaházat is a munkatársak tartják karban. Mindemellet az Udmurt Köztársaság is kifejezetten támogatja a baskortosztáni udmurtok mozgalmát, különböző kulturális szervezeteik pedig további intézményes és anyagi háttérrel nyújtanak „az udmurt hit felvirágoztatásához.”

Ezt a kapcsolatrendszeret abban a háromszögben ábrázolhatjuk, mely Rogers Brubaker szerint „egyrészt a nemzeti kisebbségeket, másrészt az újonnan nemzetiesítő államokat – ahol a kisebbségek élnek –, harmadrészt pedig az anyaországokat köti össze, melyekhez a nemzeti kisebbségek legális állampolgárság alapján ugyan nem, de etnokulturális affinitás alapján tartoznak, illetve amelyekhez a rájuk vonatkozó értelmezések szerint tartozhatnak.”¹³² Az újonnan nemzetiesítő állam ez esetben Baskortosztán, mely egy multietnikus nemzet létrehozása mellett a baskír mint tituláris nemzet számára próbál előnyöket és előjogokat biztosítani.¹³³ A baskortosztáni udmurtok és az anyaország, Udmurtia kapcsolatát pedig pontosan az az etnokulturális affinitás jellemzi, amely mentén egy csoportnak tekintik magukat. Noha ez a törekvés valóban egy etnokulturális kapcsolatot igyekszik megerősíteni a két csoport között, mégis maga a vallás kontinuuus birtoklása és gyakorlása válik a baskortosztáni udmurtok identitásának és csoportjának egyik legalapvetőbb emblémájává az udmurtiai udmurtokkal szemben. Ezt a négyirányú folyamatot (multietnikus nemzet és baskír nemzet, udmurtok és baskortosztáni udmurtok) egy ötödik, szintén nemzetépítő folyamat öleli körül, mely az Oroszországi Föderáció etnikai, kulturális és vallási különbségeken felülvélő összoroszországi nemzetét kívánja megalkotni – erről az V. fejezetben esik bővebben szó.

¹³² Brubaker, 2006: 14

¹³³Katherine E. Graney szerint a tituláris nemzet effajta preferálása és a többi etnikum által történő elfogadása a szovjet típusú területi berendezkedés alapján él tovább, ahol a névadó nemzet az adott köztársaság jogos tulajdonosaként definiálódott (Graney, 1999: 626).

A múzeumok virágai

A kisebbségek Baskortosztán multietnikus közösségként való értelmezésének szimbólumai lépten-nyomon felbukkannak az iskolákban és múzeumokban is. Jellemző motívumok a baskír zászló színei, a kuraj virág illetve az ufai Barátság Emlékmű plakettjének rajza és a 2007-es évfordulóra emlékeztető 450-es szám. Ezek a példák mind azt domborítják ki a látogatók és tanulók számára, hogy etnikai csoportjuk szerves részét képezi Baskortosztán, sőt mi több Oroszország multietnikus közösségének.

Novije Tatisli iskolájában az ufai Barátság emlékművet, amelyet a köztársaság a baskírok oroszokhoz való csatlakozásának 450. évfordulójára emelt, papírból installálták a bejárattal szemben, így a tanulókat az iskolába belépve ez a látvány fogadja nap mint nap. Az emlékművet kiegészíti az aktuális elnökök, zászlók és címerek két oldalra elrendezett összeállítása. A megjelenítés nem ismeretlen, hiszen a III. fejezetben már esett szó ezeknek a párhuzamos elrendezéseknek a múzeumi használatáról és integritásban betöltött szerepéről.

Ugyanennek az eseménynek a jelképrendszere köszön vissza az akszaitovoi kartonpapírhajó képében is. A hajó vitorláját a tanulók által készített krajevegyenyijedolgozatok illetve múzeumi ünnepek forgatókönyvei díszítik. Kajüttjének egyik fele az orosz zászló, másik fele a baskír zászló színeire festve, közepén pedig az emlékmű plakettjének stilizált másolata és a 450-es szám.

Novije Tatisli iskola bejáratánál, 2012

Az akszaitovoi kartonhajó, 2012

A jurta mélyén, Verhnyije Tatisli, 2012

Verhnyije Tatisliben több helyen is tetten érhető a soknemzetiségű lakosság képviselőitől való törekvés. Járásközponti múzeumként az összes helyi hírességet bemutatja, noha a tatár nemzetiségűekre nagyobb hangsúlyt fektet. A népviseletek felvonultatása során is teljességre törekszik. Az etnográfia részeként bemutatott jurtának mélyén pedig a fenti képen látható faliszőnyeg bújik meg, amelynek közepén a kuraj virágzik.

Urazgildi múzeum előtere, 2013

Urazgildiben a 2013-14-es tanév pedagógiai céljait bemutató tabló az oroszországi és baskír zászlók színeiben pompázik egy hatalmas kuraj virággal megkoronázva. Az oroszországi oldalon az új föderációs oktatási standard elvei olvashatók, a baskír oldalon a családfakutatás és a helyi tradíciókkal való ismerkedés fontosságának hangsúlyozása.

Fényképtabló az elnökökről, Novije Tatisli, 2012

De talán az egyik legbeszédesebb példa a Novije Tatisli múzeumában látható fényképtabló, amelyen a NKK és Baskortosztán hajdani elnökének, Murtaza Rahimovnak közös pillanatai vannak megörökítve. Ahogy fentebb is kifejtettem, Rahimov regnálása idején (1993-2010) nyílt lehetőség a kisebbségek, így az udmurtok számára is nemzetiségi központokat alapítani, melyek szervezett kereteket biztosítottak a kulturális örökség gondozására. Ezek a fotók az udmurtok Baskortosztánnal való sikeres együttműködéséről adnak tanúságot.

A családfa ünnepe

A családfa-ábrázolások első pillantásra nem képezik szerves részét az iskolamúzeumoknak, hiszen nem az előzetesen létrehozott koncepció alapján kerültek be a kiállításokba. Többnyire kontextus nélkül, helyenként nem is a múzeum termeiben, hanem

annak előterében vannak kifüggesztve mindenféle értelmező szöveg nélkül. A családfák gyakorlatilag a múzeumok legfrissebb installációi és oktatási segédeszközei, nem véletlen, hogy csupán igen kevés akad belőlük, s hogy nem találták még meg pontos helyüket. Noha nem kifejezetten a múzeumok számára készültek, mégis a múzeum és előterei elsődleges deponálási helyszíneként szolgálnak azok számára, vagyis olyan tartalmakkal bírnak, ami múzeumi kontextusban is értelmezhetővé válnak.

Az előző fejezetben tárgyalt család–iskola–szülőföld hármásában a családfák egyértelmű szerepet töltenek be a család témakörben, múzeumi helyük nem is kérdéses. Azonban ebben a részfejezetben arra vállalkozom, hogy bemutassam és elemezzem a családfakutatás tágabb, elsősorban politikai és tudományos kereteit, ezáltal megvilágítva annak baskír etnicitásban betöltött szerepét. Vagyis azt állítom, hogy a baskortosztáni családfakutatás esetében valójában egy baskír és baskírizációs törekvéstről van szó, amely törekvés a családfák kiállításával a múzeumi térben is leképeződik.

2006-ban miniszterelnöki rendelet tette kötelezővé a Családfa ünnepének évenkénti megszervezését Baskortosztán egész területén. Azaz nem pusztán a baskír többségű részeken kerültek megrendezésre az ünnepek, hanem minden egyes településen, etnikai hovatartozásra való tekintet nélkül. Mindezek ellenére a miniszterelnöki rendelet, több módszertani segédlet és a média is alapvetően nem köztársasági, hanem baskír etnikai ünnepként értelmezte a Családfa napját. Noha a leszármazás számontartása nem számít sajátosan baskír etnikai jellegzetességnek,¹³⁴ a családfa megrajzolása és annak kritériumai már egyértelműen a baskír hagyományokhoz igazodtak, melyek között elsősorban a patrilineáris ágazat felvázolása, valamint a „törzsi” és nemzetségi¹³⁵ hovatartozás és attribútumainak (tamga, fa, madár, csatakiáltás) feltüntetése szerepelt.

A családfák versenyével az ünneplés módja is baskírnak tekintett tradíciókat követett, ugyanis „a baskírok egyik ünnepe sem telhet el verseny nélkül.”¹³⁶ Az ünnepet hivatalosan a helyi családfák versenye előzte meg, ahol a faluban vagy városban készült összes családfát értékelték, az ünnepen pedig csak a nyertesek kerültek bemutatásra. Ez persze a kisebb

¹³⁴ A családfakutatás és annak politikai felhasználása nem egyedülálló Baskortosztán esetében, számtalan példát lehet rá találni egész Ázsiában (ld. pl. Ismailbekova 2017, Mészáros 2016, Sárközi, 2016).

¹³⁵ A terminológiai használatról ld. lentebb.

¹³⁶ Burakajeva, 2010, 45

falvakban nem mindig volt kivitelezhető, hiszen sokkal kevesebb versenymű készült, így végül mindegyik helyet kapott az ünnepségen is. Az elbírálás elsődleges szempontja a családfák „mélysége” volt, azaz hogy hány ősig tudták visszakövetni a genealógiát, illetve a különböző adatok és családi történetek is lényeges kiegészítésként szolgálhattak. Fontos információnak számítottak a családtagok állampolgári és családi adatai, etnikai, felekezeti és politikai hovatartozása, iskolai végzettsége és szociális helyzete, valamint a küllem és egészségi állapot részletei. Külön bátorították a versenyzőket a családfa híres vagy különösen tehetséges tagjainak a felkutatására és bemutatására. A köztársasági ünnepségeken pedig már kifejezetten a járások híres történelmi személyeinek családfái versenyeztek.

A kormány mindehhez megfelelő strukturális és pénzügyi háttérrel nyújtott. Biztosította a Kulturális Minisztérium, a Baskortosztáni Tudományos Akadémia valamint az anyakönyvi hivatalok együttműködését, továbbá a köztársaság egész területén kutatóközpontokat hozott létre, ahol archiválásra került és hozzáférhetővé vált a lakosság számára is az összes vonatkozó helyi anyag. Számítógépes adatbázisokat fejlesztettek a központok számára, interneten is elérhető anyagokat és segédleteket tettek közzé, módszertani kiadványokat és forrásokat jelentettek meg, hogy minél inkább megkönnyítsék a laikus kutatásokat is.¹³⁷

A kormány kiemelt gondot fordított a családfakutatás oktatási programba való beemelésére is, és az mind a mai napig részét képezi a tananyagnak. A háromgenerációs család felépítésének elsajátítását és megrajzolását már az óvodai foglalkozásokba is beépítették, amely a család mint alapvető érték pedagógiai közvetítésére is szolgál. Az iskolákban a tanulók az 1990-es évek elején bevezetett *Isztorija i kulturi Baskortosztana*, azaz a Baskortosztán történelme és kultúrái című tantárgy illetve a kötelező baskír nyelvórák keretei között tanulmányozzák behatóbban a családfakutatás ismereteit, s maguk is elkészítik saját családfáikat az órák során. Természetesen a diákok számára is hirdettek iskolai, járási és köztársasági versenyeket, ahol egy-egy gazdagon illusztrált családfa vagy a szülőföld valamely híres szülöttének a genealógiája képviselhetette magát.

¹³⁷ Így például számos anyag található Baskortosztán archívumainak honlapján is: Arhivi Baskortosztana, 2015

Ez a gondosan kiépített és széleskörű köztársasági program számtalan célt igyekezett megvalósítani. A miniszterelnöki rendelet legfontosabb szempontként azt említette, hogy a családfa ismerete nem csupán a családról szóló tudás felhalmozását és átadását segíti elő, de fontos szerepe van a rokonsági kapcsolatok megerősítésében, és segít megőrizni a nemzedékek folytonosságát és egészségét is. Ez utóbbit a családon belüli házasodás és az abból fakadó genetikai problémák elkerülése miatt tartották fontosnak, amelyet általában a hetedízigleni exogámia betartásával igyekeztek biztosítani. A családfa ismerete a saját család és nemzetség tanulmányozása illetve a családi legendák és anekdoták gyűjtése mellett a szülőföld történetét is gazdagítja, a családi hagyományok felélesztése pedig a felnövekvő generációk esztétikai, morális és lelki nevelését segíti elő a rendelet szerint. A program egyfajta propagandaszerepet is betöltött, mivel nem titkolt célja volt – kifejezetten – a baskír nép nemzeti tradícióinak és szokásainak revitalizációja, valamint a baskír nemzeti játékok népszerűsítése is.¹³⁸

Vagyis noha a program a lakosság teljességét érintette, s bizonyos pontokon igyekeztek azt deetnicizálni is, mégis inkább baskír hagyományokra támaszkodva a baskír nemzeti összetartást kívánták elősegíteni, ahogyan az a módszertani segédletek szövegeiben is megnyilvánult:

„A baskír törzsek és nemzetségek történelme a baskír nép történelme. (...) Bár manapság nincsenek klasszikus értelemben vett törzsek, mégis sok baskír emlékszik saját etnikai gyökereire, tudják törzsük és nemzetségük történetét, megőrizték őseik emlékezetét. Nem szabad elfelejteni, hogy a nép, amelyik emlékszik saját történelmi gyökereire, soha nem lesz kicsi és soha nem vész el.”¹³⁹

A családfakutatás több szempontból is megfelelőnek bizonyult e célra. Egyrészt több évszázados múltra tekintett vissza (ahogy azt a lentebb tárgyalandó Rail Kuzejev munkássága is bizonyítja), hagyománya pedig, ha csorbult is, mégis erősen élt az emlékezetben. Másrészt a „törzsek” és nemzetségek kutatása ekkor már tudományosan is kellőképpen megalapozottnak számított; ráadásul lehetőséget adott a baskír nemzet

¹³⁸ Zakonodatjelsztvo Rosszjizskoj Fegyercii, 2015

¹³⁹ Janguzsin, 2010: 9

plasztikus, jól körülhatárolt és alapvetően esszencialista meghatározására, amely a baskír politikai elit érdekeit szolgálta.

A baskír családfakutatás alapelveinek és módszereinek meghatározásakor fontos szerepet játszottak a baskírok eredetéről és családfáikról szóló szakirodalmi munkák. Mindközül legfontosabbak Rail Kuzejev (1929-2005) történész-etnográfus kutatásai, melyek a még fellelhető korai családfa-ábrázolások tanulmányozásával, rendszerezésével és gondozásával foglalkoztak. Kuzejev a családfákat többé-kevésbé megbízható történeti forrásnak, *genealógiai krónikának* (*genealogicseskaja letopisz*¹⁴⁰) tekintette, melyekből a baskír nép történelmére és a szovjet néprajztudományi iskolák által oly fontosnak tartott *etnogenezisre* lehet következtetni. A szovjet néprajztudomány érdeklődésének középpontjában alapvetően az *etnosz* mint egy jól körülhatárolható, saját kultúrával, nyelvvel és „karakterrel” rendelkező egység vizsgálata és primordialista értelmezése, valamint az etnogenezis, azaz az etnosz létrejöttének és fejlődésének kutatása állt. A belső identitásnak és konstruálódási módjainak, az etnikai csoportok határépítő mechanizmusainak elemzése idegen volt a szovjet tudományos szemlélettől, éppen ezért az etnikum is merev kategóriaként értelmeződött, amely maximum a konszolidáció vagy az asszimiláció folyamatainak mehetett át. A metodológia morfológiai, funkcionális, történeti és tipológiai elemzésekre épült, amely szűk és rugalmatlan kereteket szabott a szovjet néprajzkutatásoknak.¹⁴¹ E megközelítés módszertani elvei Kuzejev elméletét és terminológiáját is áthatják, amelyek változtatás nélküli használata némi magyarázatra szorul.

A témával foglalkozó legtöbb baskír és baskortosztáni kutató Kuzejev és a szovjet iskola terminológiáját alkalmazza, hovatovább a Családfa ünnepéhez kapcsolódó diskurzusoknak is ez a bevett szóhasználata. Mivel célom nem a baskír etnikai folyamatokról szóló munkák elméleti kritikája, hanem a családfagyűjtés politikai célokra való, illetve múzeumi felhasználásának megértése, ezért tanulmányomban az eredeti szakkifejezéseket és elméleteket (úgy mint etnosz, etnogenezis vagy a későbbiek során a törzs) kívánom használni, tudván, hogy azok használata sem a kurrens antropológiai gyakorlatnak, sem saját kutatói állásfoglalásomnak sem felelnek meg. Azonban feltétlenül ezeket kell használni,

¹⁴⁰ A *letopisz*ek az orosz történelem első forrásai, így a szó idevonásával hasonló ősiséget is sejtethet.

¹⁴¹ Vö: Gumiljov, 1975; Bromlej, 1976; Tyiskov, 2003, Filippov, 2010

hiszen csak a szovjet néprajztudomány kategóriái mentén érthető meg az a gondolkodásmód, amit a jelenkori politikai praxis is magáévá tesz, és amely által etnikai emblémaként mutatja fel a baskír családfákat, illetve koherens egységként a baskír nemzetet. Kuzejev munkái és fogalmai az ünnep etnográfijának szerves részei lettek, amelyek – ha saját logikájuk és gondolkodásmódjuk szerint értelmezzük őket – a Baskortosztánban zajló szélesebb társadalmi és politikai folyamatok megértését segítik elő. Ebből a megközelítésből nézve a kuzejevi logikát és társadalomfelfogást megfigyelni és megérteni kívánom, nem pedig értékelni.

Másfelől azonban ezek tudományos narratívák is, hiszen a néprajztudományhoz tartozó értelmező munkák. Ebből a szempontból nézve már fontosnak tartom hangsúlyozni elemzésem – Kuzejevétől alapvetően eltérő – konstruktivista, instrumentalista megközelítését. Rogers Brubaker alapján az etnikumoknak tekintett csoportokat illetve azok konfliktusait etnicizálnak vagy etnikaiként ábrázolt konfliktusoknak tekintem, melyek etnicizáltságuknál fogva alkalmasak arra, hogy egy szűkebb réteg, többnyire a politikai elit törekvéseit az egész etnikum érdekeként tüntethessék fel. Így „az etnicitás, a faji és a nemzeti csak percepcióinkban, interpretációinkban, reprezentációinkban, kategorizálásainkban és identifikációinkban és ezeken keresztül létezik. Nem dolgok a világban, hanem látásmódjai a világnak.”¹⁴² Éppen ezért fontosnak tartom hangsúlyozni, hogy elemzésem egy szűk politikai elit érdekeit és tevékenységeit veszi górcső alá, amely a baskír kultúrát minden, ezen elit által baskírnak tartott ember ügyének tekinti, látásmódjai pedig a baskír történelem- és néprajzírás módozataira támaszkodnak.¹⁴³

Az északnyugati csoportok baskirizációjában kulcsszerepet játszott Kuzejev „A baskír nép eredete” című könyve, s az abban ismertetett baskír etnogenezis utolsó szakasza is. Kuzejev álláspontja szerint ugyanis a második évezred első felében az Ural hegység délnyugati területeire vándorló és az addig is ott élt törzsek szövetségei biztosították a baskír etnosz kialakulásának alapfeltételeit. Az ezekből a törzsekből kiváló, Baskíria északnyugati részeire költöző, ott pedig a Kazanyi Kánság szolgálatába álló nemzetségek 15. századi

¹⁴² Brubaker, 2002, 174, kiemelés az eredetiben

¹⁴³ Mindazonáltal ez nem jelenti azt, hogy ezzel a szemlélettel valóban mindenki azonosulna teljes mértékben, de ennek boncolgatása már egy másik tanulmány tárgya lenne.

migrációját tekintette az etnogenezist lezáró folyamatnak, amely nemzetségeknek a délkeleti törzsekkel való rokonsági kapcsolatát az északnyugaton fellelt családfák segítségével igazolta.¹⁴⁴ Vagyis Kuzejev számára már az 1950-60-as években sem volt kérdéses az északnyugaton élők baskírsága, legalábbis etnogenetikai értelemben semmiképp, ez pedig kulcsfontosságúnak bizonyult a családfakutatás mint baskirizációs eszköz esetében is.

A fennmaradt családfák között a legkorábbiak a 16. századra datálódhatnak. Ezek nem egyszerűen a patrilineáris genealógiákat tüntették fel akár tíz vagy tizenötödik ősig visszamenően, hanem kiegészítették azokat további információkkal: évszámokkal, öröklési adatokkal, történetekkel, mondákkal és különböző események elbeszéléseivel. Kuzejev szerint ez arról tanúskodik, hogy a már egyre növekvő számú lakosság kénytelen volt feljegyzéseket is készíteni, hogy emlékezetében tudja tartani a felmenőket és rokonokat, másrészt pedig – s ez tűnik a realisabb magyarázatnak – az oroszokhoz való csatlakozás után ezekkel kívánták számontartani és bizonyítani a földterületek birtoklását és apai ágon történő öröklését is. Ez Baskíria esetében különösen fontos volt, ugyanis az oroszokkal kötött kontraktus alapján katonai szolgálataikért cserébe Baskíria területe az őslakosok birtokában maradhatott, később pedig a kisebb közigazgatási egységek, a *volosztyok* kialakítása során is a családi földterületek egységére építettek.¹⁴⁵

A helyi kutatások szerint ez az az időszak, amikor a Baskíria északnyugati részein élő baskírok „igazságának” kérdését is vissza lehet vezetni. Az igazság problematikája lényegében abban merül ki, hogy melyek azok a kulturális elemek, amelyek leginkább meg tudják teremteni a különbséget a baskírok és a tatárok között, a 16. századi változások pedig e tekintetben is jelentősnek bizonyultak. Az északnyugati területek hamar a feudalizálódás útjára léptek, aminek a 15-16. században végbemenő letelepedett földművelő életmód

¹⁴⁴ Uo, 319.

Az eset komoly párhuzamokat mutat a Sárközy Ildikó Gyöngyvér által kutatott sibe újraegyesítéssel. A sibék döntő többsége mindmáig az „őshazának” tekintett északkeleti tartományokban él elszórtan, de a Kína nyugati részén fekvő Xinjiang Ujgur Autonóm Területen belül ugyancsak nagyobb lélekszámú közösségeik vannak. A 18. századi kötelező áttelepítés miatt szétszakadó nemzetségek egymást keresése és egymásra találása a 20. század második felében kezdődött meg, amelyben a legfőbb identitásformáló erő mindmáig az ősről őrzött tudás maradt. Sárközy, 2018

¹⁴⁵ Kuzejev, 1960, 6-14. A *volosztyok* kialakításának szerepéről és posztkolonialista kritikájáról ld. bővebben: Mészáros, 2013, 57-83

megfelelő alapokat biztosított,¹⁴⁶ ezzel szemben a délkeleti részeken élő baskírok jelentős része egészen a 20. század elejéig is folytatta félnomád életmódját. Ez a környező etnikumokétól eltérő életmód a táj nyári képében is szépen visszatükröződött: az állatsordák mellett a jurták határozták meg a déli területek baskír jellegét.¹⁴⁷ Az északnyugati határterületen élők viseletén és anyagi kultúráján nemcsak a tatárokkal, de a környéken élő más etnikumokkal (pl.: udmurt, csuvas, mari) fenntartott interetnikus kapcsolatok hatásai is jól tükröződnek, míg a déli részek lakói a legbaskírosabb, azaz a környező etnikumok népviseletétől leginkább eltérő viselettel és a tradicionális bőrfeldolgozás folyamatos ápolásával vívták ki maguknak a hagyományörző jelzöt. Családfák tekintetében jóval több déli anyag került elő a gyűjtések során, ami Kuzejev szerint újfent a tradíciók kontinuuus gyakorlását bizonyítja – mindenesetre ez az anyaggazdagság alaposabb és részletgazdagabb kutatásokat tett lehetővé ezeken a részeken. Valamint, ahogy azt fentebb is említettem, a baskír nyelv déli dialektusa különbözött a leginkább a tatár nyelvtől, így később ez is járulékos faktornak számított az „igazság” megítélésekor. Vagyis a tatárokkal határos területen élő baskírok több tekintetben is idomultak szomszédjaik kultúrájához (ahogyan ez fordítva is igaz), míg a déli, délkeleti, baskírok által sűrűbben lakott részeket kevesebb interetnikus kapcsolat, pontosabban kevesebb tatár hatás jellemezte. Így az ő kultúrájuk karakteresebbnek, baskírosabbnak és ezáltal alkalmasabbnak bizonyult egy különbségteremtő etnikai identitáspolitikai és nemzetépítés megteremtésére.

Azonban Kuzejev kutatásai alapján az északnyugatiak kultúrája, de főként „eredete” visszavezethető az „igazi” baskírokhoz, a családfák és törzsi-nemzetségi besorolásaik pedig ehhez nyújtanak sorvezetőt. A Családfa ünnepe során használt módszertani és oktatási segédletek illetve adatbázisok egyértelműen segítették az északnyugatiak besorolását azokba a törzsekbe, amelyek a 16. század során északnyugatra vándoroltak, s amelyek

¹⁴⁶ Kuzejev, 1960, 14

¹⁴⁷ Egy interjúalanyom szerint a manapság is híres baskír tejtermékek minőségét sem egyszerűen az évszázados állattartási és tejfeldolgozó tapasztalatoknak tulajdonítják a baskírok, hanem a déli sztyeppék növénytakaróinak egyedi gazdagságának, illetve magas vitamin- és ásványi anyagösszetételének is, ami az északabbra fekvő területekre már nem annyira jellemző. (Verhnyije Tatisli, 2012.05.29.)

délkeleti, azaz „igazi” baskírnak tartott őseit Kuzejev már a 60-as években azonosítani vélte.¹⁴⁸

Ennek ékes példája Tatisli járás leghíresebb családfája, Gali Csokrij családfája, amelyet a Verhnyije Tatisli járásközponti múzeumban is kiállítottak. Csokrijt mind a baskírok mind az északnyugati tatárok, de még a tatárföldi tatárok is első költőik között tartják számon, irodalmi jelentőségénél fogva pedig a járás leghíresebb szülöttjének számít. Adatgazdag, több évszázadra visszanyúló családfája alkalmasnak bizonyult arra, hogy a járás nevezzen vele a köztársasági családfakutató versenyre. A családfa a fentebb már ismertetett kritériumok mindegyikének megfelelt, a versenyt pedig megnyerte. Csokrij családfáján a délről átköltöző, baskírként számon tartott *kara tabin* törzshöz tartozó *iràkte* nemzetség attribútumai – tamga (nemzetségjel), madár, csatakiáltás szerepeltek, vagyis a kuzejevi logika szerint Csokrij egyértelműen baskír volt, s ezt hangsúlyozták a családfa bemutatása során is. A költő örökségével és etnikai identitásával szintén azonosuló északnyugati baskírok, főként a helyi értelmiség a törzsi besorolás láttán már bizonyosságot nyertek saját etnikai hovatartozásuk tekintetében is. Ez egyes esetekben olyannyira így volt, hogy például a magukat korábban egyértelműen tatárnak valló járásközponti múzeum vezetője illetve a helyi könyvtár munkatársai a *kara tabin* törzsről és *iràkte* nemzetségről mint sajátjukról beszéltek.¹⁴⁹

A Csokrij családfájáról készült versenymunka a járásközponti múzeumba került, de Sztarocsukorovóban, Csokrij szülőhelyén, a költőről elnevezett múzeumban az eredeti forrásokat és másolatokat is őriznek.

¹⁴⁸ Az már más kérdés, hogy a 16. században nem etnikai, hanem elsősorban társadalmi-rendi kategóriák alapján definiálták a baskírokat, megkülönböztetésük pedig a Baskíria területén gyakorolt földjogokban nyilvánult meg.

¹⁴⁹ Interjú, Verhnyije Tatisli, 2013. október 31.

Gali Csokrij családfáját ábrázoló versenymunka, Karmaszkali, 2013.

Tatisli járás vezetőjének családfája ugyanígy a járásközponti múzeumban került elhelyezésre, ami szintén a *kara tabin* törzshöz tartozó *iräkte* nemzetség leszármazottakként tartja számon a politikust.

A járásvezető családfája, Verhnyije Tatisli, 2012 Sztarocsukorovo 2012

Ezek a családfák, ahogyan a harmadik fejezetben bemutatott járásközponti múzeumban felállított jurta is, azt a politikai törekvést tükrözik vissza a múzeumokban, amely az északnyugati törökös nyelvű csoportokat kívánja meggyőzni baskír eredetükről. A helyiek terepmunkám idején ezt az etnikai besorolást már valamennyire magukénak érezték, de identitásukban mindez nem tisztult le egyetlen kategóriává – egyszerre beszéltek magukról tatár és baskírként.¹⁵⁰

Más kisebbségek, így az udmurtok esetében nem merültek fel hasonló kérdések. Kötelező részvételükkel ők a köztársaság egy másik irányú, a multietnicitást mint értéket felmutató politikájának támogatásához járultak hozzá.

¹⁵⁰ Vö: Mácsai, 2018

Udmurt családfák

A Családfa ünnepe a Baskortosztánban zajló etnikai folyamatokra és politikai kihívásokra olyan rugalmas megoldásokat kínált, amit a köztársaságban élő más etnikumok, de maga Oroszország is magáévá tudott tenni. A program eleve „Baskíria Oroszországhoz való önkéntes csatlakozásának 450. évfordulójának keretei között” került megrendezésére, amely 2007-ben az 1557-es csatlakozásnak köszönhető több évszázados orosz-baskír együttélésről nagyszabású ünnepekkel és projektekkel emlékezett meg. A más néven „450 éve együtt Oroszországgal”-nak nevezett eseménysorozathoz való kapcsolódásnak nagy valószínűséggel finansiális okai is lehettek, hiszen az annak keretei között megrendezett programok támogatásához a föderáció is hozzájárult.

Más részről a baskír kormány nem kötelezhette – s az északnyugati tatár identitású csoportok baskirizációja okán talán nem is akarta kötelezni – csupán a baskír lakosságot a programban való részvételre, ezért a többi etnikum miatt szüksége volt olyan hívószavakra is, mint az etnikai tartalmaktól mentesebb család vagy szülőföld kulturális kategóriája. Ugyanakkor a családfakutatás *krajevogyenyijeként* való értelmezése magától értetődő is, hiszen az minden lokális kutatás keretrendszeréül szolgálhat. Ez szépen tükröződik a következő idézetben is, amely a családfakutatást egy sokkal univerzálisabb, de legalábbis oroszországi értéként kezeli:

„Munkánk célja a népek, járásunk lakóinak gazdagabb szellemi-morális erejének megvalósításában, a társadalmi és magánélet több évszázados, hazafias alapjainak újjáélesztésében, a gyerekek és serdülők pszichofiziológiai megerősítésében, valamint a gyerekeknek az igazi kultúra medrébe, annak szellemiségébe és szépségébe való óvatos visszaterelésének kísérletében ölt testet. Úgy gondolom, hogy minden embernek és minden népnek meg kell értenie saját magát a világban, helyét a természetben illetve más emberek és más népek világában, ami a történelem, a kultúra, Hazánk [*Rogyina*] és családunk szokásainak ismerete nélkül lehetetlen. Minden ember szorosan összekapcsolódik Hazájának [*Rogyina*] és családjának jelenével, jövőjével és múltjával.”¹⁵¹

Novije Tatisli faluban, a járás udmurt központjában is megrendezték a Családfa ünnepét az első évben. Azt az öt embert kérték fel családfájuk elkészítésére, akik az 1840-es években kiköltöző udmurt és tatár családok ma élő legidősebb leszármazottjai. Az első

¹⁵¹ Kunakkildina, 2010, 73

Családfa ünnep alkalmával a rendelet és a módszertani segédletek különösen hangsúlyozták, hogy az alapító nemzetségek legidősebb tagjai készítsék el a fákat, ezért Novije Tatisliben is így kerültek kiválasztásra a bemutatandó családok. Ahogy a szervezők elmondták, az udmurtok közül azokat az időseket kérték fel, akiknek felmenői külön áldozóhelyeken gyűltek össze korábban a családi áldozatbemutatók alkalmával, vagyis az Abok, Arduan, Bajazit és Matyafej családokét.¹⁵² A tatárokat azért képviselte csupán egyetlen családfa, mert egyrészt az idők folyamán jelentősen megfogyatkozott a falu tatár lakossága, másrészt a ma itt élő tatárok – elmondásuk szerint – mindannyian rokonok valamilyen fokon.

Az öt felkérésből négynek tettek eleget a felkértek: három udmurt és egy tatár családfa készült el, amit ünnepélyes keretek között mutattak be. A tatár Bikbau nemzetség fája kifejezetten hangsúlyozta a családok „igazi” tatárságát – melyet a készítő minden beszélgetésünk alkalmával kihangsúlyozott¹⁵³ –, vagyis semmiféle baskír nemzetségi besorolás nem volt látható a rajzon. Az ünnep után a tablót az iskolának adományozták oktatási célokra, de sajnos az iskolában kéresemre sem tudták előkeresni.

A három udmurt családfa, az Arduan, Abok és Bajazit nemzetségek genealógiái közül kettő került ki állandó kiállításra, de a falon mégis három mű látható. Az Abok nemzetség a módszertani előírásoknak megfelelően csak a férfiakat tüntette fel, míg a Bajazit nemzetség képviselője a férfiakat kishajókon, a nőket pedig virágokon jelölte, jelezvén, hogy ők is ugyanúgy a család részei. (Az Arduan családfát, sajnos, nem találtam meg, készítője időközben elhunyt.) Ahogyan azt korábban már említettem, a későbbi években készült olyan fa is, ami a két nemzet egy fán szerepeltette, mivel a fa készítőjének két lánya van, s feltüntetésük nélkül megszakadt volna a készítő ága.

¹⁵² A *vorsud* udmurt nyelven egyszerre jelenti a nemzetséget illetve annak védelmezőjét is. Utóbbi tiszteletéhez tartozó fontosabb szertartások a *kualá*ban folytak, amiből kettőt különböztettek meg: a családi és a nemzetségi kualát. Minnijahmetova, 2015: 9

¹⁵³ Interjú, 2013-10-13. Novije Tatisli

A Bajazit nemzetség apai ági genealógiája, Novije Tatisli, 2012

A Bajazit nemzetség anyai ági genealógiája, Novije tatisli, 2012

Baskortosztánban így kerülhettek be a helytörténeti kiállításokba a lokális illetve etnikus társadalomtörténetet sajátosan bemutató családfák, amelyek könnyen kapcsolódtak a falu ismert személyeiről, hőseiről szóló vagy a környék etnikumait bemutató részekhez. Így szervezeteivé válhattak a lokális és etnikai identitáspolitikáknak is. A Családfa ünnepének szervezői tudatosan is igyekeztek közeledni a *krajevegyenyije* hagyományaihoz, hiszen a versenyeket helytörténeti kiállítások, kirándulások, konferenciák és kerekasztal-beszélgetések tarkították, s a módszertani kiadványok is több ízben hangsúlyozták a szülőföld megismerésének és szeretetének fontosságát. Ennek köszönhetően a program alkalmassá vált más, a lokális identitást értékét hangsúlyozó oroszországi programokba is beépülni. Így például a 2012-ben az Egységes Oroszország (*Egyinaja Rosszija*) kormánypárt által meghirdetett Földijeink (*Zemljaki*) nevű projekt, azaz a legnagyobb falubelijeinket kereső verseny résztvevői is képesek voltak kiaknázni a családfakutatás addigi eredményeit, hiszen a híres elszármazottakról szóló versenyművek többsége tartalmazta azok genealógiáit is.

Paraszti életmód kontra szovjet haladás

A tárgyi néprajz az etnikumok 19-20. századforduló tárgyi örökségének és a forradalom előtti paraszti társadalom képének a keresztmetszetében jelenik meg. Három fontosabb néprajzi tematika jellemzi ezeket a tereket: a tipizált enteriőrök, tradicionális viseletek és a szovjet gépesítést megelőző gazdálkodási eszközök – vagyis azok a *múltat* idéző és instrumentalizálható témák, amelyek már egyáltalán nem jellemzik a mai életmódot. A múzeumok többsége az egyterű, középpontjában kemencével ellátott házak berendezését követi, amelyben a bútorokon kívül a lakástextilek és a táplálkozással kapcsolatos tárgyak számítanak elsődleges tárgytypusnak. Ezek az egységek gyakorlatilag teljesen mellőzik a kiállítási szövegeket: sem bevezető sem magyarázó szövegek, sem diákfogalmazások nem segítik az értelmezést, de még a tárgyfeliratok sem jellemzőek. Míg a háborús és intézménytörténetek egymásba fonódva és egymást kiegészítve kerülnek bemutatásra, addig

az etnikai tartalmak elszeparáltak, a többi tematikával semmilyen párhuzamot nem mutatva jelenítenek meg egy letűnt kort a nagy- és dédnagyszülők hajdani tárgyi világain keresztül.

Novije Tatisli, 2012

Sztarocsukorovo, 2012

Urazgildi, 2008

Az udmurt enteriőrök nagyjából követik a 19-20. századi néprajzi leírásokat, azonban hely szűkében, túlszűfolttság esetén eltérnek azoktól. Minden esetben a központi szervező elem a kemence, amely a bejáratától bal vagy jobb oldalt található. A kemence oldala a női, a ház másik oldala a férfi oldal. A női oldalra csoportosítják a női viseleteket, hímzéseket, a női munkákhoz szükséges eszközöket mint például a szövőszéket. Férfi oldalon láthatók a férfi öltözékek és a férfiak munkájához szükséges eszközök. Az étkezőasztal és a székek elrendezése esetleges. A leírások és beszámolók időnként megemlítik a kemencével szemben lévő sarok szakrális jelentőségét, de ez a kiállításokban nincs kiemelve vagy hangsúlyozva.

A gazdálkodási eszközök szintén esetenként a házberendezések részeként vagy amellet, néhol pedig külön kiállításban kapnak teret. Ezek főként a földműveléshez és állattartáshoz kapcsolódó tárgyak, úgy mint boronák, ekék, vajköpülők, tárolóedények stb.

Novije Tatisli, 2012

Természetesen, ahogy erről már fentebb is esett szó, ezek az elrendezések és hangsúlyok múzeumonként változhatnak a kiállítás létrehozóinak preferenciától, a múzeumnak kijelölt tér jellegzetességeitől és a hozott anyag milyenségétől függően. Időnként egy teljes termet berendeznek etnográfiai tartalmakkal, kisebb helyeken csupán egy sarok jut neki, de előfordul az is, hogy vitrines elrendezésbe kerülnek a tárgyak. A következő képen látható vitrines elrendezés a parasztház enteriődjét hivatott pótolni, s a tárgyakat kontextusukból kiragadva, értelmező szövegek nélkül, csupán tárgyfeliratokkal állították ki.

Sztarij Kurdim, 2012

A járásközponti múzeum vezetője az intézmény feladataként fogalmazta meg a járásban élő minden kisebbség etnográfiajának múzeumi bemutatását,¹⁵⁴ azonban ez nem valósul meg teljes mértékben. A járás etnikai sokszínűségét mindössze három viselet tükrözi vissza. Az udmurt viselet századeleji „hagyományos” öltözet, amiket eredeti darabok hiányában úgynevezett „modern” mari és tatár viseletekkel egészítettek ki.

¹⁵⁴ Interjú, Verhnyije Tatisli, 2012. május 18.

Hagyományos udmurt, modern mari és modern tatár népviselet
Verhnyije Tatisli, 2012

Ez a viseletegyüttes mindössze kiegészítése annak a jurtának, pontosabban jurtamodellnek, mely a járásközponti múzeum etnográfiai kiállításának középpontjában áll. Belsejében lakástextil és táplálkozási eszközök, két oldalról kiegészítve gazdálkodási eszközökkel, illetve az említett ruhadarabokkal. A jurta mögött álló falat hatalmas festmény díszíti, rajta az északnyugati tájakon teljesen idegen hegyekkel, jurtákkal, lovasokkal és solymászokkal.

A jurta és a festmény múzeumi installálása egyértelműen a baskír kultúrára és identitásra utal, azonban a helyi történeti és etnikai viszonyokat tekintve kérdéses lehet a megjelenítése. Ahogyan arra még később visszatérek, a déli baskírok igazságát az egykori életmód és tárgyi kultúra „eredetisége”, illetve annak ápolása és őrzése adja az északnyugati csoportokkal szemben. Ennek egyik sarkalatos pontja a nomád illetve félnomád életmód, amely a déli részeken még a 20. század elején is jellemző volt, míg az északnyugati baskírok

már a 16-17. századtól fogva letelepedett, földműves életmódot folytattak.¹⁵⁵ Vagyis az életmódhoz szorosan kötődő jurtaállítás és –használat már évszázadok óta nem jellemző ezen a területen. A kiállítótérben való modellezése azonban arról a tendenciáról árulkodik, amely során az északnyugaton élők vagy legalábbis azok lokális vezetői egyre inkább azonosulnak azzal a politikai törekvéssel, amely történeti forrásokra támaszkodva kívánja beolvasztani a területen élő törökös nyelvű kisebbségeket a baskír etnikumba.

„Etnográfia” – közepén baskír jurta, Verhnyije Tatisli, 2012

A múlttal való elköteleződés egyértelműen sajátja ezeknek a kiállításoknak. Olyannyira, hogy a faluhoz tartozó régészeti leletek is néprajzi anyagnak számítanak nemcsak a módszertani segédkönyv,¹⁵⁶ de az oroszországi diszciplináris hagyományok szerint is. A jelenkori etnikus identitás elemeinek, így például az etnikai vallásgyakorlatnak

¹⁵⁵ Mészáros, 1910; Galimdsán, 1937; Kuzejev, 1960, 14

¹⁵⁶ „Módszertani ajánlás az iskolamúzeumok eseményeinek szervezéséhez és a gyermekkrajegyenyije szervezeteinek fejlődéséhez” Forrás: KGyOK, Ufa, 2014.05.14

a bemutatását jellemzően sehol sem emelték be a kiállításokba. Egyetlen kivétel ez alól Nyizsnyije Baltacsevo, ahol a parasztszoba keretei között bemutatott 19-20. századfordulóra jellemző etnikus tárgyi kultúra felvonultatását kiegészítendő az udmurt hitről szóló udmurt és orosz nyelvű szöveget is kitettek:

Az udmurtok szokásai és hagyományai

Az imádkozás¹⁵⁷ akkor kezdődött, amikor az első udmurt megjelent a földön. Ez több millió évvel ezelőtt történt. Eleinte a világ félelmetes volt, ezért, hogy jobban érezze magát, az ember szokásokat és hagyományokat talált ki. Akkor elhagyta őt a félelem, mert bízott a legjobbakban. Ha hibázott, meghajolt istene előtt és ajándékot adott neki. Ha élet és halál között volt, imádkozott, hogy az isten segítsen neki. Az emberek így kezdtek el hinni, a hívő ember pedig, ellentétben a hitetlennel, mindig erősebb, a munkát pedig lelkesen és ügyesen végzi. A hitben és imában az akarat és az erő is fontos. Itt összegyűjtöttük népünk történetét, világlátását, szépségét, dalos és mesélő kedvét és még sok más.

Az udmurt ima az udmurtok gondolatait és különböző dolgok magyarázatait foglalja magába. Például a répa és a kenyér vallási értéke nem azonos, ugyanúgy, ahogy egy faágnak és egy asztalnak sem. Így értékel az ima minden egyes dolgot.

Az ima megtanít jobban értékelni mindent. Az udmurtok, az ősidőktől fogva napjainkig képesek helyesen gondolkodni a világról, hálát adnak neki mindenért. Az udmurtok legnagyobb segítőtje a Nap. Ő mindig fényt és meleget ad. Az ősidőkben ezért hajolt meg előtte az ember.

Gyakran így szólították meg: „Inmare, Kuazse, Kilcsine!”¹⁵⁸ Az égen kívül az időjárás, a felhők és az eső is segített nekik.

Az ember nem feledkezhet meg a tápláló szülőföldről sem. Őt Mukilcsin vagy Mukildiszin névvel illetik.

Az istenhez reggeltől estig imádkozni kell. Először saját őrzőangyalainkat lehet megszólítani pár szóval. Ez jelzi, hogy nem feledkeztünk meg a jóról, s nem álltunk át a gonosz oldalára. Egyesek kérdezik: Hogyan kell imádkozni? Milyen szavakkal? Minden nap mondjuk el: „Oszte, Inmare! Inmare, Kilcsine, Kuazse! Ne felejtkezzetek meg rólam, segítsetek!” Ezután kérjük a gyerekek egészségét, sikereket a munkában, boldogságot a családi életben.

A menyasszony kivezetésekor, a gyermek születésekor a férfi köteles meghajolni a nap előtt. Amikor kimegy a házból, kabátot és fejfedőt kell viselnie. Ha otthon imádkoznak, az asztal köré állnak. Az ajtó közelében tilos imádkozni. Nagyobb imádkozások előtt feltétlen meg kell mosakodni a szaunában.

Ne felejtsetek el isteneinket, akkor ők sem felejtenek el titeket!

(Nyizsnyebaltacsevo)

Az udmurtok imáiról szóló szöveg, ráadásul udmurt nyelven, teljesen egyedülálló a múzeumok sorában. Az egyetlen olyan kiállítási anyag, amely az udmurtokat imáik, nem

¹⁵⁷ A szövegben az udmurt *vös'* kifejezést következetesen imának fordítom abban az esetben is, ha a hit szó jobban illene a szövegkörnyezetbe. Ugyanis az udmurtok vallásgyakorlatukat imádkozásnak vagy áldozásnak nevezik még orosz nyelven is (*molenyije*), s nem hitnek (*vera*). Ez a megközelítés a gyakorlatot helyezi előtérbe a dogmarendszerrel szemben.

¹⁵⁸ Az udmurt imák három fő istene.

pedig egykori életmódjuk és viseleteik által identifikálja. Az udmurt kulturális örökség hagyományainak és szokásainak őrzésére és átadására persze léteznek lehetőségek az NKK és a TKK által szervezett szakkörök, táborok és imádkozások keretei között, de az udmurt etnikai identitás megélésének jelenkori gyakorlatai nem képezik az iskolamúzeumok tárgyát. Vagyis az imákról szóló diskurzus és praxis teljes mértékben lokális hangnak minősül. Éppen ezért az idézett szöveg olyan kivételt, ha úgy tetszik, anomáliát jelent, ami kivételességével erősíti meg azt a szabályt, amelyben a különböző etnikai csoportok közös nevezőre való hozása a cél.

Ez a fajta interpretáció egy szélesebb kontextusú ideológia és koncepció része. Felfejtéséhez érdemes kitekinteni a *krajevegyenyije*-mozgalom központjának számító leningrádi múzeum néprajzi kiállításainak történetére, ami jelentős hatással bírhatott a kisebbségi kultúra múzeumi megjelenítésének lokális értelmezéseire is.

Francine Hirsch a leningrádi Orosz Múzeum¹⁵⁹ etnográfiai kiállításának jelentőségét három fő pontban határozta meg. Egyrészt olyan kincstárként működött, amely a messzi vidékekről hazatért utazók által gyűjtött tárgyak megőrzésére szolgált. Másrészt ezekről a vidékekről Leningrádba látogatók számára turisztikai célpont volt. Végül pedig azon leningrádiak és moszkvaiak számára, akik nem engedhették meg maguknak az utazást, olyan tárházként működött, ahol az etnográfiai kiállításokon keresztül az ország minden kultúráját és etnikumát megismerhették mintegy virtuális utazás részeként.¹⁶⁰ Ezáltal a kiállítások alkalmasak voltak arra, hogy formálják a látogatók gondolkodását az etnikumokról és az ország kultúrájában és politikájában betöltött helyükről – ezt a szovjet politikai elit is hamar felismerte.¹⁶¹ Nem mellesleg a leningrádi múzeum a *krajevegyenyije* illetve iskolamúzeum mozgalmának fontos központja volt, ahol konferenciákat és továbbképzéseket tartottak,¹⁶² sőt a múzeum kollégái vidékre is elutaztak a „leningrádi modell” terjesztése érdekében.¹⁶³

¹⁵⁹ A múzeum elnevezései a század folyamán: 1895 – III. Sándor Orosz Múzeum. 1917-től Állami Orosz Múzeum. 1934-ben a néprajzi osztály önállósult és Állami Néprajzi Múzeumként működött tovább. 1948-tól a Szovjetunió Népeinek Állami Néprajzi Múzeuma, végül 1992-től Oroszországi Néprajzi Múzeum.

¹⁶⁰ Hirsch, 2003: 685

¹⁶¹ Baranov, 2014

¹⁶² Johnson, 2006

¹⁶³ Hirsch, 2003: 685

Vagyis mindaz, amit a múzeum képviselt és kommunikált, számtalan csatornán keresztül leszivároghatott a vidéki iskolamúzeumokba.

A szovjet nemzetépítés az „elmaradottság” és a forradalom előtti társadalmi és gazdasági állapotok ellen küzdött, a múzeum pedig ugyanezt a korszakot muzealizálta és mutatta be elmaradott múltként – így kommunikálta annak meghaladottságát. Hirsch szerint a múltközpontúság az etnográfiai múzeum mint történeti intézmény sajátja, ezáltal pedig szinte magától értetődő a múzeum ilyen orientáltsága.¹⁶⁴ Azonban véleményem szerint a múlt felé fordulás nem egyszerűen egy, a diszciplína természetéből vagy érdeklődéséből fakadó kötelező haladási irány volt, hanem a szovjet kisebbségpolitika szerves része, amit a kurátori munkának is követnie kellett.

Az Orosz Múzeum alapításától kezdve (1895) az Orosz Birodalom létezéséig a kezdeti viták után nagyjából ugyanazt a koncepciót követte. A markáns geográfiai keretrendszer az orosz mint vezető nép etnográfiai bemutatása töltötte meg, ezt követte a keleti szlávok néprajzának tárgyalása, a sor végén pedig a különböző kisebbségek kultúrájának legegyedülállóbb jellegzetességei voltak bemutatva.¹⁶⁵ Vagyis az a nemzetiesítő törekvés, amely a 19. századi európai múzeumok nagy többségét jellemezte, az Orosz Múzeum esetében etnikai hierarchiában manifesztálódott, ahol az orosz nép számított a legfejlettebbnek, legcivilizáltabbnak így a legalkalmasabbnak arra, hogy az Orosz Birodalom népeit vezesse.¹⁶⁶

A 20-30-as évek politikai fordulatainak következményeként az Orosz Múzeum felé megfogalmazott elvárás volt, hogy „a kapitalista civilizáció prekapitalista struktúrákra mért destruktív hatását progresszíven elemezze, egymás mellé helyezve az Orosz Birodalom politikáját és a birodalmi dinasztia koloniális tevékenységét a Kommunista Párt nemzeti

¹⁶⁴ Uo: 686

¹⁶⁵ Cvetkovski, 2014: 227-232; Baranov, 2016: 74

Cvetkovski szerint azonban nem volt következetes a kiállítás, egyes részekben a földrajzi, kultúrföldrajzi megközelítések voltak hangsúlyosabbak az etnikai sajátosságokkal szemben, máshol pedig épp ellenkezőleg az etnikai különbségek lettek kidomborítva. Cvetkovski, 2014: 244

¹⁶⁶ Az orosz mint hódító nép esetében ez akár magától értetődőnek is tűnhet, ám a 19. századi antropológiai evolucionista irányzatok, valamint az úgynevezett hazafias etnológia (*otyecsesztvennaja etnologija*), amelynek premisszája az ebben a hierarchiában való gondolkodás volt, további ideológiai háttérrel jelentettek a szemléletmód legitimálásához. Vö: Geraci, 2000

politikájával és a SZU népeinek gazdasági-kulturális növekedésével.”¹⁶⁷ Ennek értelmében a hagyományos kultúra egyenlő volt az elmaradottsággal és anakronizmussal, ideje a forradalom előtti korszakra korlátozódott, a jelent pedig a város, a gazdasági diagramok és az etnikai csoportokhoz nem feltétlen köthető tárgyak jelentették. A 30-as évek vége felé ez a kép kiegészült a népművészet felé tett erőteljes odafordulással, ami a kisebbségek kultúrájának lényegeként a díszítőmotívumokat mutatta fel. Az 50-es évektől pedig – a Nagy Honvédő Háború tapasztalatától vezérelve – ismét az ország szovjetizációjára és újraépítésére került a hangsúly, ami egy mindent átfogó, nemzeti szinten tárgyalta az eredményeket, nem pedig az egyes etnikumok kultúrájának és gazdaságának keretei között.¹⁶⁸

Noha a disszertációban tárgyalt múzeumok az ezt követő időszakban jöttek létre, mégis a 20. század első felében alakuló szovjet muzeológiai irányzatok és tendenciák voltak a legjelentősebb hatással az iskolamúzeumok mai képére, ahogyan erről a második fejezetben is volt már szó. A leningrádi kiállításkonceptiók átszovjetizálása pontosan arra a korszakra esik, amikor a *krajevgyenyije* lokális sokszínűsége mellett harcoló képviselői üldöztetés alá kerültek, az iskolamúzeumok pedig jelentős arculatváltáson mentek keresztül a fentebb taglalt irányelveknek megfelelően. A múzeumi tartalmak ekkor egészültek ki az ipari, gazdaság- és intézménytörténeti szálakkal, amelyek a szovjet haladást hivatottak tematizálni, miközben a kisebbségi illetve paraszti életmód a forradalom előtti birodalmi érásban nyerte el időbeli kereteit. Voltaképpen a „Paraszti életmód” vagy „Parasztház” címmel aposztrófált installációk koncepciója szerint az etnikum lényege egy meghatározott életmódban és tárgyi kultúrában rejlett és rejlik ma is, ez az életmód pedig a parasztság képében közös nevezőre hozza az etnikumok összességét. Így mindazok a kulturális sajátosságok, amivel az adott csoport jellemezhetné és elkülöníthetné magát, felolvadnak és integrálódnak egy olyan szélesebb társadalmi kategóriában, ami ma már a múlté.

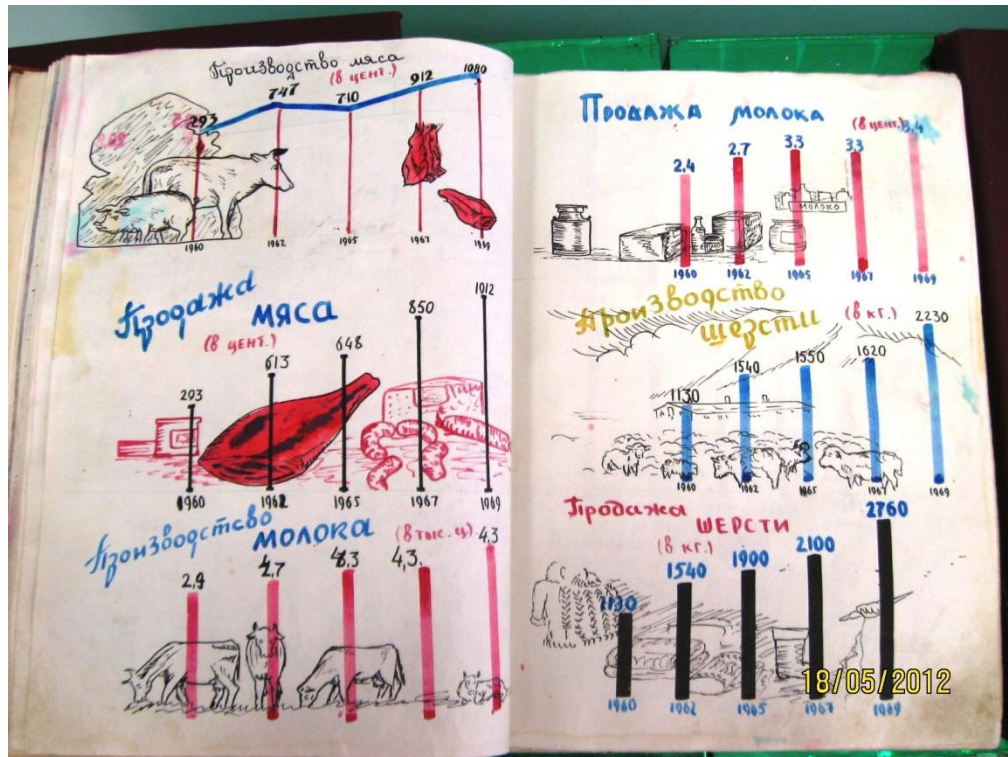
Mindez nem csupán a paraszti berendezésekre igaz, hanem a nomád és félnomád életmódot megjelenítő jurtákra is, amik noha etnikai szempontból specifikusabbak, mégis ugyanúgy a 19. századot idéző, életvitelszerűen már nem használt tárgyak csoportjába tartozó

¹⁶⁷ Baranov idézi Sztanyukovicst, 2014:75

¹⁶⁸ Baranov, 2014: 76-82

elemek. Ez a múltorientált értelmezési keret pedig létrehozta azt a paradigmát, ami becsatornázza a kisebbségi létet a felszámolódott paraszti és nomád életformába, hangsúlyozva ezzel azt, hogy az etnikai létezés csupán ebben az elmúlásban lehet értelmezni.¹⁶⁹

A baskortosztáni iskolamúzeumok intézmény-, főként gazdaságtörténeti tablói is ebben a kontextusban, a 19. századi életmódotól való elhatárolódás relációjában nyernek értelmet. A diagramokban és érdekrendekben gazdag gazdaságtörténeti kiállítások a visszamaradott életmódot hivatottak ellensúlyozni a folyamatos fejlődés instrumentalizálásával és a munkás nép heroizálásával. Ezeknek a kiállításoknak a legjellegzetesebb műfaja a diagram, amely a folyamatos fejlődést hivatott megjeleníteni:

Verhnyije Tatisli, 2012

¹⁶⁹ Vö: Kuti Klára: Mi és a többiek – Wir und die Anderen – a tatai német nemzetiségi múzeum kiállításának története. Pilla a tokban című előadásorozat részeként megtartott előadás. Semmelweis Orvostörténeti Könyvtár és Levéltár, Budapest 2016. április 26.

A múzeumban látható diagramok időnként még akkor is fejlődést mutatnak, amikor az valójában stagnált vagy akár csökkent: így például noha az akszaitovói kolhozban a burgonya terméshozama 1985-ben és 1990-ben azonos volt (jobb alsó diagram), a búza pedig 1999-ben kevesebb volt, mint 1994-ben (bal alsó diagram), a grafikonok mégis a növekedés illúzióját keltik:

Akszaitovo, 2012

Manapság a 'kooperatív' vagy 'agrofirma' néven futó egykori kolhozok a rendszerváltó idők túlélőiként vannak számon tartva, hiszen átvészelték a Szovjetunió szétesését, és sikeresen alkalmazkodtak az új piacgazdasági feltételekhez. Ezt az évszázados ívet a következő idézet is jól példázza:

A Nagy Októberi Forradalom után az ország gazdasági helyzete nagyon nehéz volt. Nem volt elég kenyér és más termék sem. A kisebb gazdaságok nem tudtak kilábalni a nyomorból. Ezért a párt úgy döntött, hogy a kisebb gazdaságokat kolhozokban egyesíti. (...) A kolhozok stabil fejlődése a Nagy Honvédő Háború kirobbanásával megtört. Minden dolgozó férfi a frontra ment, a kolhoz terhe pedig a fiatalok, a nők és az idősek vállát

nyomta.(...) A piacgazdaság átalakulásának köszönhetően az ország társadalmi-gazdasági fejlődése hanyatlani kezdett. De kolhozunk kikerült ebből a bonyolult helyzetből, kereste az önfinanszírozás lehetőségeit, ma pedig húst és gabonát ad el az államnak. (Novyje Tatisli)

Az akszaitovoi iskolamúzeumban a fejlődés szellemisége hatja át a teljes múzeumot, ahol lenini idézetek kísérnek minden altémát, kivéve az igen szegényesen berendezett paraszti enteriőrt, ami gyakorlatilag a múzeumi téren kívül, a folyóson kapott helyet. Ez az elhelyezés szinte szimbolikus módon is megjeleníti mindazt a koncepciót, amit a szovjet politika képviselt korábban. Ellenben a szovjet fejlődés és a kolhoz története impozánsan, művészi igénnyel kerül bemutatásra: a traktoristák és fejőnők nemcsak fotókról köszönnek vissza a látogatókra, de festményeken is megörökítették arcképüket, amelyek megfestésével egy fővárosi festőt bíztak meg.

Akszaitovo, 2012

A festő a forradalom előtti paraszti munkákról is készített képeket. Ezek éles ellentétben állnak a kolhoz-festmények stílusával és üzenetével is. A parasztok arcai

meggyötörtek a fáradtságtól és az állandó fizikai megterheléstől, míg a gépesített feltételekkel dolgozó kolhoz munkások nyugodtabb és kiegyensúlyozottabb képet sugallnak.

Akszaitovo, 2012

A kép háttérébe festett templomra talán a szovjet ateista nézőpontból érdemes tekinteni, amely a vallást egy elmaradott, forradalom előtti korszak sajátjaként igyekezett értelmezni.

Az iskolatörténeteket szintén ebben a szovjet modernizációs keretben lehet értelmezni. Egyedülálló abban a tekintetben, hogy nem csupán a szovjet iskolarendszert, de esetenként a 19. századi, etnikai történet szempontjából is releváns iskolaalapításokat is tárgyalják. Az „udmurt” iskolák az Orosz Birodalom *zemsztvo*¹⁷⁰ reformjával kerültek megalapításra, kiépítésük pedig az akkori közigazgatási szervekhez igazodott:

¹⁷⁰ Zemsztvo jelentése föld-együttesség; Oroszországban a járási és kormányzósági gyűléses képviselő. A zemsztvo helyi önkormányzatként felügyelte a város és a falu ügyeit; többek között bevezette és finanszírozta a zemsztvo iskolákat is,

A kapitalista gazdasági fejlődéssel bevezetésre került Oroszországban 1864-ben a *zemszkaja* reform. A zemsztvo intézmények szabályzata alapján tartományi [*gubernszkije*] és megyei [*ujezdnije*] testületeket illetve községi tanácsokat [*upravi*] szerveztek. Ezek hagyták jóvá a költségvetést és a *zemsztvo*-feladatokat, tartományi és járási képviselőket választottak, és tulajdonképpen az egész *zemsztvot* irányították. A *zemsztvo* foglalkozott az infrastruktúrával, a helyőrséggel, az egészségüggyel, a postaszolgálattal és az oktatással is.

A *zemsztvo* iskolák elemi iskolákként működtek Oroszországban 1864–1918 között. A *zemsztvo* iskolákat vidéken alapították és a *zemsztvo* finanszírozta. Az oktatás három vagy négy évig tartott. A Kajpanovszkoje *zemsztvo* az Ufai Kormányzóság Birszki megyéjének Tatisli járásában alakult meg. Novije Tatisli is ehhez a *zemsztvohoz* tartozott, és 1903-ban három nyári iskolát indítottak udmurt gyerekek számára orosz nyelvű oktatással.” (Novije Tatisli)

Ez persze nem nemzetiségi iskola volt, hiszen a birodalmi zemsztvo keretei között jött létre, s a russzifikáció szellemében orosz nyelven zajlott az oktatás. Ez esetben csupán a helyi muszlim lakosság taníttatására szolgáló *medresze*-rendszer az, aminek fényében a zemsztvo-iskolák udmurt színezetet kapnak, bár nyilvánvalóan a többi nem-muszlim valláshoz tartozó szomszédos kisebbségek is a zemsztvo-iskolákba járatják gyerekeiket.

Ezzel szemben a muszlim vallású tatár és baskír gyerekek muszlim vallási iskolákban, ún. *medreszek*ben tanultak, amelyekből a 19. század végén egyre többet alapítottak a dzsadicizmusnak¹⁷¹ köszönhetően, majd az 1920–30-as években tiltották be működésüket. *Medresze* működött Sztarocsukorovóban és Sztarij Kurdimban is, ahova a szomszédos járásokból, illetve a Permi Kormányzóságból is sok diák érkezett tanulni.

„Oroszország cári hatalma igyekezett a népet figyelmen kívül hagyni és sötétségben tartani. A vidéki lakosság írástudatlan volt. Az Ufai Kormányzóságban az írástudók aránya 16,7% volt. A baskírok és tatárok vallási iskolákban tanultak, amelyek nem adtak teljes képzést. Az oktatás tanterv és tankönyvek nélkül folyt. A mugallimok (tanárok) meghatározott fizetés nélkül dolgoztak: a szülők támogatásából éltek. Ilyen iskola nem volt képes elég tudást nyújtani a gyerekeknek. Sztarij Kurdimban 1890 őszén alapítottak vallási oktatási intézményt – egy *medreszét* a fiatalok részére.” (Sztarij Kurdim)

Az Orosz Birodalmat kritizáló hangnem már előkészíti a *medreszék szovjet* történelemben való pozícionálását. Sztarij Kurdimban a helyi *medresze* történetét ugyanis a

¹⁷¹ A dzsadicidok muszlim modernista reformerek voltak a 19–20 századi Orosz Birodalomban, az irányzat pedig leginkább a mai Tatársztán és Baskortosztán területein terjedt el. Reformjaik között új tanítási módszerek is szerepeltek: a dzsadicidista iskolák a hagyományos vallási iskolák módszereit kombinálták az orosz-tatár Ilminszkij-féle modellel. Bobrovnyikov, 2006: 219

jelenlegi állami iskola forradalom előtti történeteként tárgyalják a szövegek, vagyis noha a két intézmény között semmiféle kapcsolat vagy folytonosság nem állt fenn, mégis az előbbi az utóbbi elődjeként értelmeződik. Ez az anakronisztikus megközelítés az Orosz Birodalom idején alapított vallási intézményt szovjet kontextusba helyezi, hiszen csupán a forradalom és az állami iskola relációjában foglalhatja el helyét a történelemben.

A 30-as évekbeli intézményi egységesítés az iskolák napjainkig követhető történetében is visszaköszön. Jelentős múzeumi különbségek ekkortól már nincsenek: a szövegek az igazgatók reformjait, új osztályok bevezetését, az iskola épületének bővítését és az úttörőszervezetek múltját és jelenét tárgyalják, melyeket a végzősök névsorai, osztályképek, Lenin-idézetek és iskolai uniformisok illusztrálnak. Ebben a szovjet kontextusban a visszamaradottság elleni küzdelem az analfabetizmus felszámolásáért küzdő harcban ölt testet:

„Régen elmúlt már az az idő, de mi nem felejtsük, hogy apáink hogyan harcoltak az írástudatlanság ellen.” (Verhnyije Tatisli)

A jobb oldali képen a forradalom előtti paraszti kultúra és a szovjet iskolázottság még élesebben szemben áll. A festményen ábrázolt férfi öltözete alapján vélhetően paraszt – erre enged utalni egyszerű vászonruházata és lábon megkötött bocskora is. Írástudatlansága adja vakságát, ami miatt csak a szakadék várhat rá: „Az írástudatlan olyan, mint a vak – mindenhol szerencsétlenség és baleset várja.”

Akszaitovo, 2012

A múzeumi interpretációk szerint a szovjet iskolarendszer és gazdasági fejlődés egyértelműen a paraszti társadalom elmaradottságát kívánta orvosolni. Az etnikus tárgyi világok ehhez a korszakhoz való kapcsolása talán mintha azt is sugallaná, hogy az etnikumokban való gondolkodás és különbségtétel szintén egy megreformálandó

gondolkodásmód, legalábbis a szovjet kisebbségpolitika szerint. Ez utóbbi ugyan nem elnyomni kívánta ezeket az identitásokat, azonban az etnikus kultúra megélését a folklór és a letűntnek tekintett 19. századi életmód világába számúzta.

Az ebben a fejezetben tárgyalt témák lényegében két politikai éra kisebbségpolitikáját és a rendszerben kiaknázható kisebbségpolitikai lehetőségeket jelenítik meg. A családfák a rendszerváltás után jelentkező nemzetépítő és baskirizációs törekvések helyi lenyomatai, amelyek a korábbiakkal ellentétben nem egy meghatározott életmódban vagy társadalmi rétegben, hanem rokonsági rendszerekben értelmezik az etnikai csoportok, legalábbis a baskír etnikum lényegét, ezzel pedig közvetett módon a többi kisebbség kapcsolatépítő stratégiáit is elősegítik.

A szovjet örökségként aposztrofálható paraszti enteriőrök és intézménytörténetek egy társadalmi kategóriákban felolvasztani kívánt nemzetiségi létet szimbolizálnak, amely egyrészt a forradalom előtti időkbe szorított paraszti életmódba kanalizálódik, másrészt transzformálódik a szovjet munkásosztály rétegébe. Ez alól egyetlen kivételként a népművészet és folklór területei maradnak meg az etnikus kultúra megélésére.

V. A HŐSÖK NEM HALNAK MEG

Nemzetépítés Oroszországban

*A nemzet ereje abban rejlik,
hogy az emberek képesek meghalni is érte.*
(Anderson, 2006)

Jelen fejezetben az oroszországi háborúk múzeumi emlékezetében és nemzetépítésben betöltött szerepét elemzem. A háborús hősokról szóló tárlatok bázisát a Nagy Honvédó Háború emlékezete adja minden múzeumban kivétel nélkül, azonban az már változó, hogy milyen más háborúra való emlékezéssel egészül ki. Jellemzően a Szovjetunió afganisztáni háborúja illetve a csecsenföldi és más kaukázusi konfliktusok áldozatainak állítanak emléket a kiállítások. Azonban míg gyakorlatilag minden családban van a II. világháborút megjárt vagy ott elesett családtag, addig az azt követő háborúkban már kisebb számban vettek részt katonák, s a halottak száma is kevesebb. A Nagy Honvédó Háborúba körülbelül 700 ezer katonát soroztak be a Baskír Autonóm Szovjet Szocialista Köztársaságból, s egyharmaduk esett el a fronton,¹⁷² a Szovjetunió afganisztáni háborújában pedig közel 9500 katona vett részt, s ebből 343-an vesztették életüket.¹⁷³ A kaukázusi konfliktusok résztvevői többnyire azok a fiatal férfiak, akik abban az időszakban töltötték kötelező sorkatonaságukat. Következésképpen a későbbi háborúk esetében az áldozatok száma is kevesebb, éppen ezért a múzeumokban eltérő hangsúllyal szerepelnek.

Az afganisztáni háborúról szóló elemzés lényegében két, Tatisli járáson kívüli múzeum háborús tematikáinak elemzésén alapul. Az afganisztáni háborúban elhunyt katonák emlékezetének erős jelenléte ezekben a múzeumokban olyan információval szolgál a háborúk oroszországi értelmezéséről és nemzetépítésben betöltött szerepéről, melyet Tatisli járás múzeumainak esetében csak érintőlegesen van lehetőség tárgyalni. Mint azt fentebb kifejtettem, a múzeumi tematikák hangsúlyai falvanként változnak a helyi anyag illetve a

¹⁷² Forrás: www.bashedu.ru/encikl/st41_vov.htm, letöltés ideje: 2010-10-19

¹⁷³ Murtaza Rahimov egykori köztársasági elnök ünnepi beszéde – a szovjet csapatok Afganisztánból való hazahívásának 20. évfordulóján rendezett gyűlésen (2009. február 13.)

Forrás: www.bashkortostan.ru/news/detail.php?ELEMENT_ID=19367, letöltés ideje: 2009-02-20

múzeumokat kezelő személyék érdeklődésének megfelelően. Ugyanakkor minden múzeum esetében ugyanazok az oroszországi keretek, értelmezések és tendenciák érvényesek, amelyek megértéséhez e kitekintés nagymértékben hozzájárulhat. A járáson kívüli két múzeum háborús tematikáinak elemzése ezáltal szélesebb spektrumot nyújt a történelmi háborúkról való oroszországi gondolkodás tárgyalásához is.

A Nagy Honvédő Háború

A Nagy Honvédő Háborúról szóló kiállítások előzményei a harci dicsőség termeire vezethetők vissza. Ahogy arról a múzeumi kanonizáció és a krajevegyenyije kapcsán már esett szó, a II. világháborúba való belépés után a Közoktatásügyi Népbiztosság rögtön kiadott egy határozatot, amelyben elrendelte „népünk [*nas narod*] hősi jelenjéhez fűződő anyagok, úgy mint plakátok, fotók, levelek, szobrok, trófeák szisztematikus gyűjtését.”¹⁷⁴ A gyűjtött anyagok a harci dicsőség szobáiban kerültek bemutatásra, mivel az iskolamúzeumok nagy része tönkrement vagy más használatba került a háború éve alatt.

A 60-as évektől kezdve több millió fiatal csatlakozott a gyűjtőmunkához: felkeresték a közelükben található egykori háborús helyszíneket, kutatómunkát végeztek a falu hőseiről, majd eredményeiket múzeumi kiállítások formájában örökítették meg. Tematikus esteket szerveztek, ahol lehetőség adódott a feldolgozott anyagokat együtt elemezni a veteránokkal, előadásokat hallgatni és dokumentumfilmeket nézni.¹⁷⁵ Mindezek megfelelő alapot nyújtottak a későbbi évtizedek gyűjtőmozgalmaihoz és az iskolamúzeumok újabb fellendüléséhez.

Tatisli járásban is összefonódtak ezek a gyűjtőmozgalmak a múzeumalapításokkal, hiszen az első múzeumot a 70-es években hozták létre. A járás minden múzeuma részletesen tárgyalja a II. világháború tematikáit elsősorban a helyi katonák és hősök emlékezetén keresztül. Ezekben a terekben zajlik a legtöbb foglalkozás a történelem óráktól kezdve az

¹⁷⁴ Perszin, 2006: 26

¹⁷⁵ Lane 1981: 148-150, Melnyikova, 2015: 119

ünnepi megemlékezésekig, a krajevegyenyjjeszakköröknek és a múzeum részére rendezett versenyeknek pedig leggyakoribb tematikája.

A történeti előzményekből fakadóan a kiállítások szimbolikája szorosan összefonódik a szovjet nemzeti szimbolikával mind a mai napig. Ennek legmarkánsabb példája az a szentélyszerű építmény, amely két múzeumban is, Novije Tatisliben és Bolsoj Kacsakban állít emléket a halottaknak.

Az építmény bejárata, Novije Tatisli, 2012

Az építmény központjában álló obeliszk, Novije Tatisli, 2012

Az építmény mennyezete, Novije Tatisli, 2012

Az építmény kijárata, Bolsoj Kacsak, 2008

Az építmény pentagon alapot képező, öt vörös színű fala egy ötágú vörös csillagban egyesül a tetőponton. Belül az öt falon szovjet szimbólumok és festmények találhatóak, alattuk a halottak neveivel, a bejáratnál pedig a háborúba lépés (1941. június 22.) és győzelem dátuma (1945. május 9.) olvasható. A festményeken sosem ábrázolják az ellenséget, kizárólagosan a szovjet katonák vagy a védelemre szoruló nők és gyerekek láthatók. A katonák tekintete, testtartása bátorságot és elszántságot sugall, fizikai és mentális erejük egyaránt sugárzik a képekből. A vörös csillagból kiinduló építmény mint a szocializmus és a Szovjetunió szimbóluma befedi és magába foglalja a halott katonák felsorolt neveit és a számukra állított obeliszket. Így a Nagy Honvédő Háború és hősei jelképesen is részei lesznek a történelmi emlékezetnek.

Obeliszk, Bolsoj Kacsak, 2008

Az építmény mennyezete, Bolsoj Kacsak, 2008

A belső falakon körbefutó sárga-fekete, úgynevezett György-szalag (*georgijevszkaja lenta*) komoly múltra tekint vissza. A kétszínű szalag eredetileg a cári Szent György-érdemrend része volt, színei a füstöt és a lángot jelképezik. A Nagy Honvédő Háború során Testőrségi Szalagként vált az egyik legtekintélyesebb sorkatonai kitüntetés, a személyes katonai hősi magatartásért adható Dicsőség érdemrend attribútumává, amely a német hadsereg felett aratott győzelem érdemrendjének számít.¹⁷⁶ Az installáción körbefutó György-szalag gyakorlatilag a falu összes háborúban odaveszett katonáját kvázi kitünteti ezzel az érdemrenddel, még ha a valóságban azt nem is kapták meg. A szimbólum használata – amely napjainkban is egyre jellemzőbb a győzelem napi ünnepeken – még nagyobb távlatokba helyezi a katonai dicsőség és hősiesség fogalmát, évszázados múltat tulajdonítva neki.

Visszatérő elem az építmény bejáratánál kiállított szovjet plakát, amelyen a megszemélyesített haza, Haza-Anya hívja a katonákat, hogy védelmezzék őt. A Nagy Honvédő Háború fogalomkészletben kétfajta megnevezés használatos a haza fogalmára. A nőnemű *'rogyina'* legtöbbször a védelmezendő hátszágot jelöli, ahol a háború éveiben a nők „tartják a frontot.” A Nagy Honvédő Háború, pontosan fordítva Nagy Hazafias Háború (*Velikaja Otyecsesztvennaja Vojna*) kifejezésben már a semleges nemű *'otycsesztvo'* szó szerepel. Ez egyrészt az *'otyec'*, apa szótöből ered, másrészt az Oroszországban használatos, apa után kapott nevet is jelöli. Ezek a kifejezések genderizálják a háborús viselkedésmintákat: míg a megvédendő haza megszemélyesítője nő, addig a háború és a védelem feladatai maszkulin kontextusban artikulálódnak.

Másik fontos szimbólum a szovjet katona által eltiport vagy a kard által kettéhasított horogkereszt.

¹⁷⁶ Polevoj, 2000.

Éljen! Győzelem! A harci dicsőség terme, Akszaitovo, 2012

A német csapatok és a nemzetszocialista erők megállítása és visszaverése olyan tett, ami nemcsak a Szovjetunió, de egész Európa sorsát meghatározta – nem véletlenül értelmezi az oroszországi történelem még ma is felszabadításként a szovjet seregek előrenyomulását és térfoglalását. Ebből a nézőpontból nézve a *fasiszta*¹⁷⁷ hatalmak felett való győzelem nagyságához semmi nem fogható, erre pedig a szovjet nemzetépítés komoly hangsúlyt fektetett.

Az örökmécses, az állandóan égő tűz több oroszországi nagyvárosban is ég a II. világháborús emlékművek előtt, tisztelettel adózva a katonák hazáért hozott áldozatának. Ezek kartonból vagy műanyagból készített másolata köszön vissza az iskolamúzeumokban, amelyek előtt a Bátorság órái során koszorúzni is szoktak a diákok.

¹⁷⁷ A Harmadik Birodalom az oroszországi történetírói diskurzusban és a mindennapi nyelvhasználatban egyaránt fasiszta, nem pedig nemzetszocialista hatalomként aposztrofálódik.

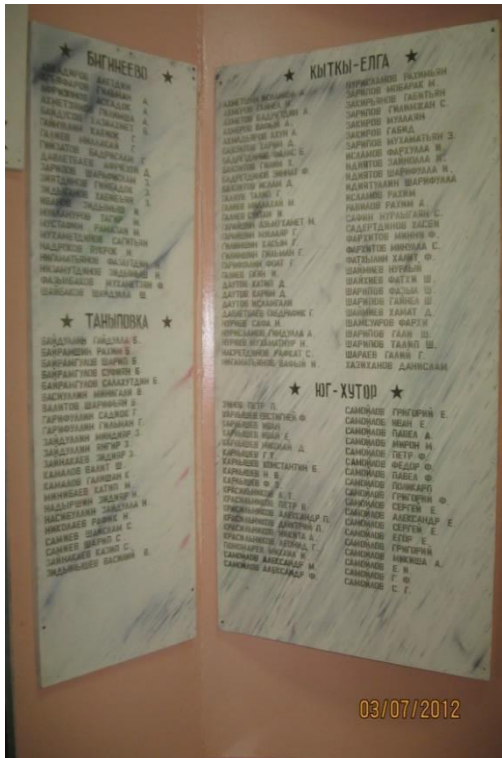

Örökmécses, Verhnyije Tatisli, 2012

Örökmécses, Urazgildi, 2013

A háborúban résztvevők túlnyomó részét a kiállítások sorsközösségként kezelik, amelynek tagjait a fronton elszenvedett borzalmak, haláluk illetve győzelem dicsősége köt össze. Statisztikák közlik a háborúban résztvevők, hazatértek és elesettek számait, utóbbiak nevei pedig listákban sorakoznak a tablókön, csupán szülőfalujuk szerint vannak csoportosítva. Erre példa az alábbi nyiznsnyebaltacsevoi és akszaitovi fotó, utóbbin a következő felirat áll: „Emberек, emléкеззетек, мйлен ára van az elnyert boldogságnак. Emléкеззетек!”

Nyizsnyije Baltacsevo, 2012

Akszaitovo, 2012

A névsorok és általában ezeknek a kiállításoknak az állandó kísérője Olga Fjodorovna Berggolc verséből vett idézet: „Senki nincs elfelejtve, semmi nincs elfelejtve.” A vers eredetileg a Piszkarjovoi temető gránitfalán olvasható, amelyet a leningrádi blokád alatt elesett katonák és leningrádi családok emlékére állítottak. A vers utolsó sora széles körben elterjedt és szállóigévé vált az egész Szovjetunióban, s nem csupán a leningrádi elesettekre, de minden II. világháborúban meghalt oroszországi emberre vonatkozóan használatossá vált. A nem-felejtés, az emlékezés alapvető kötelességnek számít a háborús hősök kapcsán, a legtöbb idézet és szöveg erre szólít fel:

„Emberék, emlékezzetek, milyen ára van az elnyert boldogságnak. Emlékezzetek!” (Akszaitovo)

„Emberék... legyetek éberek! Együtt a békéért kiállni, a háborút nem felejteni.” (Sztarij Kurdim)

„A hazáért harcoltak, nevüket nem felejtjük” (Urazgildi)

„Emlékezzetek meg azokról, akik már soha nem térnek vissza!” (Bolszj Kacsak)

„Emlékezzetek! A béke minden egyes napjáért húszmillió szovjet ember életével fizettünk!” (Makszimovo)

A névsorok mellett egyes hősök kiemelt szerephez jutnak az emlékezetben. Tatisli járás azt a négy katonát tekinti a II. világháború legnagyobb helyi hőségének, akik

bátorságukkal elnyerték a Szovjetunió Hőse¹⁷⁸ kitüntetését. A négy katonából ketten a fronton estek el, ketten pedig hazatértek, s veteránként folytatták tevékenységüket halálukig. Utcákat neveztek el róluk, portréik és életrajzaik minden iskolamúzeumban megtalálhatók, a járásközponti múzeumban pedig személyes tárgyaik is kiállításra kerültek. Háborús fotóik, érdemrendjeik, a harcok során használt személyes tárgyaik háborús részvételük bizonyítékai, melyek jelentőségére a későbbiekben még visszatérek.

Tatisli járás négy, Szovjetunió Hőse érdemrenddel kitüntetett honvédője, Verhnyije Tatisli, 2012

¹⁷⁸ A Szovjetunió Hőse érdemrend a legmagasabb kitüntetésnek számított a Szovjetunióban. 1934 és 1991 között több mint tizenkétezer ember kapta meg, ennek több mint 90%-a a Nagy Honvédó Háborúban tanúsított hősiességéért. Forrás: Zvanyija Geroja Szovjetszkogo Szozjuza – <https://web.archive.org>

Vegerynyikov Nyikolaj Sztepanovics, a Szovjetunió Hősének személyes tárgyai, Verhnyije Tatisli, 2012

A négy kiemelt hős hősi tettei – amelyekért érdemrendjeiket elnyerték – külön figyelmet kapnak. Részletes elbeszélésükre sor kerülhet az életrajzok szövegeiben, de külön esszéként is. Így például Minulla Badretgyinovics Badretgyinov életrajza az 1943. szeptember 29-én vett részt a Dnyeper-menti terület visszafoglalásáról szóló hadi jelentés sorait idézi, amely során több társával együtt elesett:

„A gyorsított menet és a felvonulási terület meghódítása során, az ellenség golyózápora és tüzérségi hurrikánja közepette a csapat, átkelve az ellenség által megszállt partra, leküzdve a kitartó ellenállást és a meredek lejtőt, betörve a lövészárkokba megsemmisített mindent. Reggel az ellenség megpróbálta a hősök vonalának kiszorítását, és tankok és automata löszerek bevetésével megkísérelt öt erőszakos támadást. A gárdisták... visszaverték az ellenség minden támadását, megsemmisítve két zászlóaljnyi gyalogost és szétzúzva négy tankot, nem hátrálva egy lépést sem. Bátor halált haltak. (Minulla Badretgyinovics Badretgyinov, Szovjetunió Hősének életrajza, Biginyejevo)

Tette és hősiessége bátorra avanszálja a katonát, amely példaértékű lehet mindenki számára. A férfiak hősiességét tehát egyértelműen a bátorság, az erő és a harc fogalmai jelölik ki, háborús tapasztalataik pedig a felnövekvő generációk magatartásmintáinak is példaképpül szolgálnak. Ennek a gendermintának találónan kifejező szimbóluma a *muzsesztvo* orosz szó is, ami férfiaságot és bátorságot egyaránt jelent.

Mindemellett felmerül a kérdés, hogy a nők számára milyen hősiesség magatartásminták léteznek a Nagy Honvédő Háború kontextusában.

Az általam meglátogatott múzeumok csupán elvétve reflektálnak a nők háborúban, illetve a hátszágban betöltött szerepére.¹⁷⁹ Sztarij Kurdimban mindez egyetlen bekezdésben kimerül:

„A mezőgazdasági termelésben a munka mérhetetlen terhe a nők vállára került. Helyettesítették férjeiket, apáikat és fiútestvéreiket. Nők ültek a traktorokon és kombájnokon is.” (Sztarij Kurdim)

A novije tatisli múzeum az egyetlen, ahol részletesen kitérnek erre a témára:

„Micsoda mérhetetlen teher volt a nők vállán. A harcért és a munkáért kapott érdemrendek ugyanabból a féméből készülnek. Nem lehet felülbecsülni a hátszág érdemeit – megbízható támogatás volt a hadsereg számára. Háborús időkben van egy mondás: Nincs győzelmi front erős hátszág nélkül. Az igazi harc a munka frontján volt győzelmekkel és veszteségekkel egyaránt.” (Novije Tatisli)

Annak a négy nőnek az életútjára, akik megkapták „A Nagy Honvédő Háborúba alatt végzett bátor munkáért” érdemrendet, külön is kitér ez a kiállítás. Ezek az életrajzok is a háború és a szeretett férj elvesztésének relációjában fogalmazódnak meg, ahol a nők hősiessége a veszteségeken való felülkerekedésben, a gyerekek felnevelésében és a kitartó, fáradtságot nem ismerő munkavégzésben manifesztálódik:

„1941 júliusában a faluba borzalmas hír érkezett: férje meghalt. Nem volt könnyű számára két kisgyereket a kezében. De özvegy létére sohasem aggódott, kora reggeltől késő estig dolgozott. Téli estéken még kesztyűket és zoknikat is kötött a hadsereg számára, és krumplit szárított. Ha munkáról volt szó, mindig az elsők között volt.” (Gibadullina Sarbinsza Sufajevna, Novije Tatisli)

Ez a retorika a nők háborús időkben betöltött szerepét és lehetséges hősiesség attitűdjeit a hátszágban végzett munkában értelmezi. Noha a Szovjetunió egész területéről több mint egymillió nő harcolt a frontvonalakon, tudomásom szerint a járásból nem vettek részt nők a háborúban. Ebből kifolyólag a katonanő emléke sem tud markánsan körvonalazódni a múzeumokban. Ugyanakkor a harcoló nő képét és háborúban tanúsított hősiességük emlékét a háború után jelentkező népességcsökkenés orvoslására kidolgozott nőideál is felülírta, ami a nőket igyekezett visszaszorítani a háztartásba, hazafias cselekedetként pedig a többszörös gyermekszülést jelölte ki.¹⁸⁰

¹⁷⁹ Bővebben ld.: Mácsai, 2013

¹⁸⁰ Vajskop, 2008: 27

Afganisztán és Kaukázus

A Szovjetunió afganisztáni háborújában harcolt katonák emlékezete szintén meghatározó a háborús tematikákban, de korántsem ugyanolyan mértékben, mint a Nagy Honvédő Háború emlékezete. Mint fentebb is említettem, ennek egyik oka a katonák alacsonyabb részvételi száma, ebből kifolyólag pedig a falvak és múzeumok kisebb érintettsége. Mint arról fentebb már volt szó, az iskolamúzeumok anyagai a krajevegyenyije tágan értelmezett érdeklődési területeinek megfelelően lokalitás-érzékenyek, az egyes kiállítások hangsúlyai múzeumról múzeumra változnak. Noha nem Tatisli járásban, de lehetőségem volt megtekinteni olyan múzeumokat is Északnyugat-Baskíriában, ahol az afganisztáni háború tárgyalása jelentősebb hangsúlyt kap, ez az ismeret pedig új értelmezési kereteket adott a háborús emlékezet értelmezésének. Éppen ezért ebben a fejezetben indokoltnak tartom ezeknek a múzeumoknak elemzését, hiszen olyan aspektusok megvilágítására alkalmasak, amelyek Tatisli járás múzeumaiban is megtalálhatók, csupán nem kerülnek előtérbe.

Makszimovo (Janauli járás) és Bolsoj Kacsak (Kaltaszi járás) falvak iskolái és azok utcái azokról a hajdani diákokról vannak elnevezve, akik Afganisztánban veszítették életüket. Dilar Kasapov és Abdullin Vitalij Tyimirgyinovics emlékére az iskola bejáratánál emlékművet is állítottak.

Bolsoj Kacsak, 2008

Az életben mindig lesz helye a hőstetteknek, Makszimovo, 2008

Míg a bolsoj kacsaki múzeum az eddigiekben ismertetett kiállításstruktúrák fényében nézve klasszikusabb kiállításokkal dolgozik (paraszti életmód bemutatása, intézménytörténetek stb.), addig Makszimovoban lényegében Dilar Kasapov és a háborúk emlékezete uralja szinte az egész teret.

A múzeumi eszköztár bázisát fotók, személyes dokumentumok, tárgyak, fegyverek és különböző szövegek alkotják, amelyek mindegyike a hősökhez kötődik, vagy róluk szól. Csoportosításuk alapján elmondható, hogy a kiállítás gerince a hősi tett bizonyítékaiból, a bizonyított tény értelmezéseiből illetve a hőstett relációjában megalkotott életút-rekonstrukciókból áll. Míg a bizonyítékok a hősökkel való közvetlen kapcsolatuk folytán nyerik el jelentőségüket, addig az értelmezések elmagyarázzák annak jelentőségét, az életút-rekonstrukciók pedig a hősök életének fontosabb, ebben a kontextusban releváns eseményeit és a hősök pozitív jellemvonásait hangsúlyozzák.

A kiállításokat a hősök arcképe uralja, amelyek központi helyet foglalnak el a tablókön: ezek lehetnek ballagási fotók, a besorozáson készült fényképek vagy festmények. Ezek a portrék olyan attribútumokat tartalmaznak, amelyek a hőst vagy az iskolához (ballagási fotó) vagy a háborúhoz (katonai egyenruha, érdemrendek) kapcsolják.

Dilar Kasapov posztumusz érdemrendjeivel, Makszimovo, 2008

A bizonyítékok csoportját a háborúban készült fotók, a katonák személyes dokumentumai és tárgyai alkotják, úgy mint érdemrendek, öltözetdarabok és használati eszközök. Bolsoj Kacsakban „A szemtanú szemével” felirat alatt kiállított fényképek ablakokként engednek betekintést az afganisztáni katonai szolgálat mindennapjaiba. A kiállított személyes dokumentumok közé tartoznak az érdemrendek oklevelei és a hős utolsó, kézzel írt levele Afganisztánból, a katona személyi igazolványa, besorozási levele és Komszomol tagkönyve is, amelyek a „hősi tett tanúi”-ként vannak fémjelezve.

„Az internacionalizmusnak szentelve – Én igazán békét akartam Afganisztán állampolgárainak”
Bolsoj Kacsak, 2008

Ezek a kiállítási tárgyak a hőssel való közvetlen fizikai kapcsolatban nyerik el relevanciájukat, pontosan úgy, ahogyan a szentek ereklyéi teszik ezt.¹⁸¹ Azáltal válnak bizonyítékokká, hogy a háború és a hőstett ideje alatt a hős birtokában voltak, érintkezésbe kerültek vele, tőle származnak vagy éppen fontos szerepet játszottak a hőstettben. Ahogy a tablőfeliratok is jelzik: tanúskodnak a hősi tett megtörténtéről.¹⁸²

Ugyanígy a hőstettek leírása is hasonló a szentek csodáinak leírásához – egyfajta igazolása, tanúságtétele a szentté/hőssé válásnak, az arra érdemességnek.¹⁸³ A hősi tett

¹⁸¹ Vö: Brown 1993: 25; Mácsai 2009: 407-412

¹⁸² Hadd világítsam meg ezt a gondolatot egy másik példával is. Oroszország mindvégig izmos szerepet vállalt Dél-Oszétia szeparatista kísérleteiben, amely a 2008-as háborúban csúcsondott ki. Noha az oroszországi fegyveres beavatkozás pusztán öt napig tartott, a különböző politikai hatalmakat és a világ közvéleményét egyaránt nagyon megosztotta, hogy valóban jogos volt-e ez a beavatkozás. Nem kellett sokat várni Oroszország állásfoglalására a kérdés tekintetében – egy hónappal később múzeumi kiállítás nyílt Moszkvában, a Fegyveres Erők Központi Múzeumában „Kaukázus: öt nap augusztusban” címmel. Az öt nap alatt szerzett grúz „trófeákon” (orosz szóhasználat) kívül olyan tárgyak és dokumentumok kerültek kiállításra, melyek az Amerikai Egyesült Államok háborúért való felelősségét hivatottak igazolni. A kiállított tárgyak között találhatunk angol nyelvtankönyveket, angol nyelvű fegyverleírásokat, fegyvereket „Made in USA” felirattal, amelyeket grúz katonáktól foglaltak le, NATO felszereléseket, listát azokról a NATO tagállamokról, akik felfegyverezték Grúziát, valamint egy közös fotót egy grúz és egy afroamerikainak feltételezett fekete bőrű katonáról. A kiállítás nem rejtegetett célja volt ezekkel a tárgyakkal bebizonyítani azt, hogy a grúzok mögött az amerikai állam bátorítása és támogatása állt, és ez az – Oroszország szerint – bizonyított tény pedig alátámasztja Oroszország beavatkozásának jogosságát a másik oldalról. A grúz-orosz konfliktus múzeumi reprezentációja nagyon markáns tartalmakat és pontos állásfoglalást közvetít a társadalom felé. Újfént „bizonyítékok” sokaságával találkozhatott a látogató, amelyek a történetek „eredeti” változatát mesélik el, és egyben legitimálják is azt.

¹⁸³ Brown, i.m.

elbeszélésére sor kerülhet az életrajzok szövegeiben, de külön esszéként is. A makszimovoi iskolamúzeum azonban a hősi tett elbeszélésének külön esszét szánt, amit teljes terjedelmében idézek itt:

A mi szovjet hazánkért. Hőstett hajnalban.

Harcos! Tedd példaképpé a hős századtársadat, a gárda sorkatonáját, Dilar Kasapovot!

A tegnap este lehullott és meg nem fagyott hó azon a reggelen olvadt, és belefolyt a tócsákba, és a földdel összekeveredve sárrá vált.

Ezek közt a körülmények közt, az ellenséggel teli települést megtámadta a század. A gárda bal szárnyát Szergej Sztjepanov őrzetető és a gárda Komszomol szervezetének titkára, a sorkatona Dilar Kasapov védte.

A házakhoz közeledve egyre láthatóbbá váltak az ellenség tüzei minden településen. De a gárdisták hősiiesen nyomultak előre, és hamarosan már a keskeny utcákban jártak, kiűzve az ellenséget a rejtékhelyéről. Hirtelen a századot golyózápor alá vették a bal szárny felől és ugyanakkor hátulról is. A harcosok csoportja körkörös védőállásba rendeződött. Mindenkinél nehezebb volt a helyzete Kasapov és Sztjepanov komszomolistáknak, akik a századot a szárny felől védték, ők vonták magukra az ellenség legfőbb tüzét.

Néhány pillanattal később a harcban Dilar megértette, hogy egyedül maradt, megölték Szergej Sztjepanov gárdista őrzetetőt. De a harcos nem változtatta meg pozícióját, folytatta az ellenség lekötését.

Az első sebet a lábába kapta. Végre megváltoztatva helyzetét, a gárdista a lövésekből tudta, hogy a társai a segítségére sietnek, és elkeseredetten továbbra is lekötötte az ellenséget, nem adva neki lehetőséget kijönni kedvező pozícióba.

A második golyó halálosan megsebesítette a fején a merész harcost. Elveszítve az eszméletét, hozzá egészen közel ellenséges beszédet hallott meg.

Az akarat végső erejével a harcos gránátot vett elő a táskájából. Nagy fizikai erőfeszítésbe került neki kihúzni a szegecsot. És amikor a gárdista megértette, hogy nem számíthat segítségre, határozott döntést hozott: megsemmisíti magával együtt a körülötte levő ellenséget is. Kinyíltak a melléhez szorított ujjak. Robbanás dörrent, szétszórva a földön az ellenséget. A gárda sorkatonája, Dilar Kasapov, a baskír nép fia saját élete árán megállította az ellenséget.

Olvadt a hó. Olvadt az első decemberi hó a század által felszabadított földön. A század állt merész harcosai előtt, a repeszekkel teli Komszomol tagkönyv előtt, ami megakadályozta a lövedékek vasának útját a hős szívéig.

Társukat utolsó útjára kísérve a gárdisták esküt tettek, hogy emlékezni fognak a hőstettére, a hőstettre, amikor odaadta életét a hazáért, a békés és boldog életért az egész világon, és megesküdtek, hogy ugyanolyan hősiések és félelmet nem ismerők lesznek, mint Dilar Kasapov. (Makszimovo)¹⁸⁴

Dilar Kasapov hőstetének elbeszélése irodalmi stílusban, részletekbe menően taglalja a heroikus cselekedet történetét, szóhasználatán keresztül szépen nyomon követhető, hogyan válik a gárdistából hős az elbeszélés végére. A kezdő felütést megadó első mondatot leszámítva csupán az elbeszélést lezáró, utolsó bekezdés tartalmaz olyan szavakat, mint 'hőstett' vagy 'hősies', a szöveg többi része a katonáról harcosként vagy gárdistaként ír, vagy a nevéen említi. A „tegnap este lehullott” fehér hó, amely fiatal és tiszta, szimbolizálja a fiatal és ártatlan Dilar Kasapovot, akinek halálát, földdel való eggyé

¹⁸⁴ Köszönöm Nagy Zoltán közreműködését a fordításban.

válását a hó olvadása és sárral keveredése vetíti előre. Az előrenyomulás részletes leírása után az elbeszélés gyakorlatilag olyan pillanatokot ír le érzékletesen, amelyeknek senki nem volt közvetlen szemtanúja. A Dilar gesztusaiból és döntéseiből áradó bátorság a sorok írójának képzelete szülte abban az esetben is, ha mindez valóban így zajlott le. Vagyis a hős megformálása egyrészt előzetes, Dilarról iskolaévei során szerzett tapasztalatok alapján feltételezett, másrészt a hazafias hős oroszországi képének ötvözete. A Komszomol tagkönyv, „ami megakadályozta a lövedékek vasának útját a hős szívéig” szintén erős jelkép, amely szimbolizálja a kommunizmus mint közös értékrend és cél védelmező szerepét, felsőbbrendűségét.

A hősi tett értelmezései közé sorolhatók a visszaemlékezések, az iskolai fogalmazások, a hősi tett elbeszélése, s bizonyos fényképkorpuszok is, mint például Makszimovban a posztumusz érdemrendek átadásáról és annak egy éves évfordulójakor tartott koszorúzásról szóló fotósorozat. A személyes hangvételű visszaemlékezések a hős olyan jellemvonásait emelik ki, mint a bátorság, a hősiesség és az ezekhez való ragaszkodás, amelyek már az iskolai évek alatt is megmutatkoztak:

Az Úttörő-gyűléseken és a Komszomol-üléseken az úttörő és komszomolista hősök hőstetteit tanulmányozva gyakran keletkezett vita arról, hogy életben tudott-e maradni ez vagy az a hős, vagy életben maradv tudott-e újabb hőstetteket végrehajtani. Ő szinte mindig választ talált, és nem egyezett bele a halálukba, gyakran mondta, hogy az élő hős több hasznot hajt, és élni köteles.

De a sors az ő elveivel ellentétesen járt el. Megtuttuk az újabb Hős nevét, aki olyannyira hasonlított és nem hasonlított saját hőseire. (részlet egy tanár soraiból, Makszimovo)

Az iskolai fogalmazások a hősookról mint példaképekről írnak, ahogyan ezt már fentebb kifejtettem. Az említett fényképkorpuszok pedig az érdemrendek átadását, vagyis a hősi tett elismerését és felmagasztalását mutatják be. Vagyis minden egyes szöveg és fénykép az életútnak egy markánsan interpretált változatát mutatja be, amelyek célja a katona 'hősi' kategóriával történő ellátása és alátámasztása.

Az életút-konstrukciók az életút egy szeletének, vagy akár teljes egészének bemutatására törekednek. Az előbbiek a hős életének azon vonásait emelik ki, amelyek tanúsítják, hogy a katona a már iskolaévei alatt is bizonyította kiválóságát, tehetségét, hősiességét. Az ebből az időszakból származó fotók olyan iskolai versenyekről számolnak be, amelyeken a hős kimagaslóan teljesített, a kiállított év végi bizonyítványok alatt pedig nagy vörös feliratok hirdetik, hogy a hős magatartása kiváló, vizsgaéremjegyei közül pedig mindegyik ötös volt.

Az utóbbiak, az életrajzok a hős életének egészét kívánják rekonstruálni a születéstől egészen a haláláig, kiemelve azokat a főbb eseményeket és jellemvonásokat, amelyek valamilyen kapcsolatban állnak a hőstettel vagy magával a hősiességgel. Az életrajzok természetesen rendelkeznek a biográfiákra általánosan jellemző vázzal: születési, halálozási, iskolakezdési dátumok, az iskolák és munkahelyek felsorolása stb. Minden életrajz esetében indító formula a név, a születési idő és a hely. A hely kapcsán fontos kihangsúlyozni, hogy legtöbbször a falu, a járás és a köztársaság is fel van tüntetve, ugyanakkor az etnikai hovatartozás figyelmen kívül marad.

A bevezetések vagy éppen a befejezések a szülőkre is kitérnek, de csak akkor jutnak igazán fontos szerephez, amikor a velük kapcsolatos események gyermekük hősiességét erősítik. Az egyik életrajzban például a veterán édesapa kap jelentőséget, a hős így a Nagy Honvédő Háborúban szolgáló katona leszármazottjaként jelenik meg. Ezáltal a hősiesség kulturális áthagyományozódása finom genetikai felhangot is kap.

Nagyon fontos része a biográfiáknak a hős jellemének taglalása egy teljes bekezdésen keresztül. Itt általában szorgalmáról, sportszeretetről, tantárgyi preferenciáiról, az őt ért tiszteletről esik szó, amely vonások mind-mind azt hivatottak bizonyítani, hogy a hős gyerekkorától kezdve hordozott magában egyfajta kiválóságot:

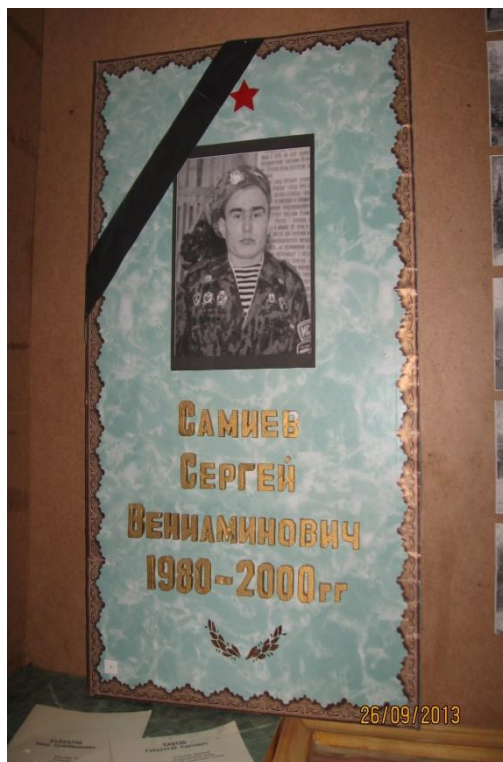
D. 1968-ban került az első osztályba. Kezdetől fogva éltanuló volt. Buzgón tanult, tisztelte az idősebbeket. A matematikát és a történelmet különösen megkedvelte. Szeretett olvasni, és az olvasottakat továbbmesélni a barátainak, ők pedig tisztelték őt munkaszeretetéért, jóságáért, becsületességéért. D. szerette a zenét és sportolt is. Először harmonikán, majd gitáron játszott. Mind lelkét mind testét megacélozta. Arra törekedett, hogy hasonlítson olvasmányainak hőseihez. (részlet az egyik életrajzból, Makszimovo)

Ezek a bekezdések beszámolnak arról is, hogy hogyan lettek a Komszomol tagjai, mikor sorozták be őket, s hogy mikor csatlakoztak az Afganisztánban harcoló szovjet csapatokhoz. Ellenben a hőstettek leírása nem képezi szerves részét a biográfiáknak, hanem azokat versekben vagy a fent említett elbeszélésben ábrázolják. Ezek a hőstett bemutatására alkalmazott irodalmi műfajok kitüntetett figyelmet szentelnek a hősi cselekedetnek és önfeláldozásnak, kiemelik őket az életrajzból, s ezáltal még inkább nyomatékosítják azok fontosságát.

Ha kisebb hangsúllyal is, de Tatisli járás múzeumi is megemlékeznek az afganisztáni halottakról. A visszatért katonák alapvető életrajzi adatait néhány bekezdés tárgyalja, a harcokban elesettekről helyenként részletesebb szövegek is megemlékeznek, amelyeket minden esetben a katonák fotóival egészítenek ki. Vagyis az az erős

perszonalizáció, ami a bolsoj kacsaki és makszimovoi múzeumokban oly jellemző, itt is tetten érhető, csupán kisebb mértékben. Míg a Nagy Honvédő Háború tömeges áldozatai a közösségben, addig az afganisztáni halottak hősiessége egyediségükben teljesebb ki.

Tatisli járásban a kaukázusi konfliktusokban odaveszett helyiek még kevesebben vannak, de a múzeumok ezekről a halottakról is megemlékeznek. Ilyen tablókat láthatunk Biginyejevóban, Nyiznyije Baltacsevóban és Verhnyije Tatisliben is. Az akszaitovoi iskolában emlékművet avattak két egykori diáknak is, akik Afganisztánban, illetve Csecsenföldön estek el, ám mivel az akszaitovoi múzeumot a már korábban említett okokból kifolyólag nem gondozzák, ezért ezeknek a hősöknek az emléke sem jelenik meg abban.

Csecsenföldi katona emléktáblája, Biginyejevo, 2013 „Csecsenföld – fájdalomunk” Ny.Baltacsevo, 2008

Hősiességüket egyértelműen hazafias cselekedetnek tekintik, hiszen Oroszország egységéért harcoltak:

Még nem sikerült elfelejteni Afganisztán fájdalmát, amikor 1994-ben elkezdődött a csecsen kampány. A csecsen hatalmak nem akarták köztársaságukat az Oroszországi Föderáció részének tekinteni. (...) 1994 december 10-én a csapatok bevonultak Csecsnya területére. Földijeink sem maradtak itthon, teljesítve hazafias kötelességüket a Haza [Отечественно] előtt. (Sztarij Kurdim)

Ugyanakkor a csecsen harcokban résztvevők áldozata minden oroszországi nép szabadságának védelmeként is értelmeződhet:

2000. január 19-én Sz. Sz. V. minden oroszországi nép függetlenségének és szabadságának védelmezésére vonatkozó alkotmányos és erkölcsi kötelességének teljesítése közben meghalt. (Biginyejevo)

A csecsenföldi háború politikai interpretálása ismét a haza egységének megóvásával indokolja a katonai beavatkozásokat, ahogyan a honvédő háború esetében is. A három háborút, a II. világháborút, az afganisztáni és csecsenföldi háborút azonban a háborús hősiesség példája és annak generációról generációra való átadása köti össze.

A bemutatott anyag a hős mint kulturális szimbólum két fontos aspektusáról árulkodik. Magáról a hőstetről azok a fotók és személyes dokumentumok szolgálnak tanúbizonysággul, melyek a katona birtokában voltak a cselekedet ideje alatt, vagy az Afganisztánban töltött időről adnak beszámolót. A szövegek is elsősorban a hősi tette és az azzal összefüggésben álló eseményekre, jellemvonásokra, gondolatokra koncentrálnak. Ide tartoznak azok a fényképek is, melyek a katona iskolai éveinek azon eseményeit mutatják be, melyek szintén a hős bátorságát, férfiasságát bizonyítják. Tehát „bizonyítékok” és a bizonyított tény értelmezései adják a kiállítás gerincét. Az előbbieket a hősökkel való közvetlen kapcsolatuk folytán nyerik el jelentőségüket, az utóbbiak pedig kiemelik az életrajzok fontosabb, ebben a kontextusban releváns eseményeit.

Ez a fajta megjelenítés és a hős személyének értelmezése és használata a keresztény vallás szentjeinek szerepével állítható párhuzamba. A szentek élettörténete a helyes életvezetés és megfelelő magatartás példájául szolgál a hívők számára, hozzátartozó tárgyaik, azaz az ereklyék pedig a szent halála után is hatással bírnak. Nemcsak eszközeikben és interpretációjukban hasonlíthatók egymáshoz a hős és a szent figurái, hanem státuszukban és szerepükben is.

Peter Brown írja a VI. századi keresztény szentek kultuszáról: „a szentek sírjai – (...) vagy a szentek testrészei, sőt a testtel érintkezésbe jutott tárgyak is – kiváltságos helyek voltak, ahol két ellentétes pólus, Ég és Föld találkozott. (...) A két addig különálló kategória gondolatban hirtelen összeforrt.”¹⁸⁵ A szerző szerint a szent alakja egyszerre emberi és isteni, éppen ezért tudja személyében közelíteni a kettőt egymáshoz: emberként hal meg, de Isten közelségét élvezeti tettei és mártíromsága által. Közvetítő csatorna a két

¹⁸⁵ Brown, 1993: 25

világ között, hiszen Istennek tetsző életével és/vagy halálával az emberek számára hirdeti a követendő példát, halála után pedig az élők közbenjárója az Istennél.

E gondolat – az Isten és ember szellemi távolságának áthidalására létrejövő szent alakja – David Hume-tól származik eredetileg, akinek gondolatai alapvetően meghatározták a téma hagiológiai és vallásfilozófiai feldolgozásait.¹⁸⁶ Pavel Florenszkij *Az ikonosztáz* című művében szintén egyszerre elválasztó és összekötő jelenséggént értelmezi a szentek gyülekezetét, amely leképeződik az ortodox templomok terében is. A szerző szerint „a templom: Jákob lajtorjája, amely a láthatóból a láthatatlanba visz, maga az oltár azonban már teljes egészében a láthatatlan helye: a világtól elszakított terület, nem evilági tér”,¹⁸⁷ melyeket az oltárt körülvevő ikonosztáz választ el és köt össze egyidejűleg. Maguk a szentek ideákként adnak bizonyosságot a földi ember számára a láthatatlan világ létezéséről, ikonjaik pedig ablakként funkcionálnak, melyen keresztül az utóbbi megnyilvánulhat az előbbi számára.

A szentekhez hasonlóan a helyi hősök is két tér szellemi távolságát igyekeznek áthidalni: falujukat képviselve és hazájukért harcolva összekötik e két szélső pontot, s kihangsúlyozzák azok szoros kapcsolatát. Ebben a kontextusban a szent Istennek tetsző életének a hős hazához való hűsége feleltethető meg, amely hősiességében és áldozatában manifesztálódik. A hős múzeumban kiállított fotói mint ikonok, személyes tárgyaik mint ereklyék, életrajzaik mint ideák emlékeztetik a látogatót ezekre az értékekre és követendő példákra, felelevenítik a kapcsolatot a lokális közösség és a nemzet, a haza között, s folyamatosan mutatják, hogy ezt a kapcsolatot hogyan lehet tettekben is kifejezni.¹⁸⁸

Hősiesség és internacionalizmus

A múzeumi eszköztár mindegyik csoportja a hősökre fókuszál, azokon keresztül pedig bizonyos erények és értékek kidomborítását célozza meg. A legszembetűnőbb ilyen

¹⁸⁶ Uo: 35

¹⁸⁷ Florenszkij, 1988: 21

¹⁸⁸ Mindezek kapcsán felmerül a kérdés, hogy olyan közösségek esetén mint baskortosztáni udmurtok, akik nem vették fel a pravoszláv hitet, hanem megmaradtak „pogánynak”, vagy a muszlim vallású tatárok, akiknek vallásából a hivatalos értelmezés szerint a képimádat és az ábrázolás is hiányzik, miért hasonlíthatóak mégis hőseik és azok megjelenítése a keresztény szentekhez, és hogyan olvashatóak ezek a múzeumi szövegegyüttesek ezen csoportok számára? A bemutatott eszközöket és szimbolikát az ortodox vallásból kölcsönözve már a szovjet propaganda is alkalmazta az ateizmus és a szocializmus ideológiájának hirdetésére (ld. Waters, 1998). Feltehetőleg az elemzett kiállítások kompozíciói ez utóbbival mutatnak inkább szorosabb kapcsolatot, míg az előbbivel csak közvetve. Ennek mélyebb elemzésére viszont további kutatások szükségesek, melyek talán egy sajátos kulturális kifejezőmód mechanikájára mutathatnak rá.

erény maga a háborús hősiesség, ami alapvető értéknek, sőt – az alábbi idézet szerint – erkölcsi-jogi normának számít.

„A háborús kötelesség – a katonai viselkedés erkölcsi-jogi normája. A közösség, az állam igényei és a Fegyveres Erők előírásai határozzák meg. Az igazi hazafiasság nem a szavakban, hanem a tettekben, de mindenekelőtt az alkotmányba és a háborús kötelességbe vetett hitben mutatkozik meg.” (Sztarij Kurdim)

A hősiesség elsajátítandó példaként aposztrofálódik a múzeumi térben. Nem véletlenül kötődnek ezek a múzeumok és háborús emlékművek az iskola intézményéhez. Egyrészt, mint a szocializáció másodlagos tere, fontos formálója a gyerekek kialakuló identitásának és magatartásmintáinak, másrészt a falvakban lévő egyik legfontosabb állami intézményként az állam által preferált értékrendszerek közvetítője is. A hősiesség továbbadásának igényét és annak befogadását a tablókön olvasható visszaemlékezések és a gyerekek által írt fogalmazások tükrözik leginkább:

„Iskolánkban van múzeum, ott pedig a munka és háború veteránjainak tárgyai. Büszke vagyok a falum lakóira. Mi, fiatal nemzedékek, meg fogjuk védeni a Hazát az ellenségtől, nem engedve új háborúkat.” (iskolai fogalmazás, Urazgildi)

„Mi tanulók büszkék vagyunk hőstettére, és igyekszünk hozzá hasonlatosakká válni.” (iskolai fogalmazás, Makszimovo)

„Te nem vagy köztünk, de mi tudjuk: megmentette a társaid életét. Lehet, hogy köztük vannak a holnapi nap összecsapásának hősei. Megtanulták társuk hőstettét. Ők élnek. Ők emlékeznek rád. Ez azt jelenti, te is élsz, hiszen a hősök nem halnak meg!” (egy tanár visszaemlékező sorai, Makszimovo)

A hősiesség tehát egy átadási folyamat tárgya,¹⁸⁹ olyan érték, melyet elsajátításán és gyakorlásán keresztül lehet megőrizni. Az átadási lánc elején azok a katonák állnak, akik tettekkel bizonyították hősiességüket, a végén pedig azok a felnövekvő generációk, akik ennek az értéknek örökösei, ezáltal leendő fenntartói és őrzői. Ahogyan Edward Shils írja: „az emberi gondolkodás és a társas kapcsolatok minden létrejött mintája, minden eszmeminta vagy gondolkodási forma, minden technológiai gyakorlat, műtermék és természeti tárgy átadási folyamat tárgyává válhat; mindegyikükből lehet tehát hagyomány.”¹⁹⁰ Tehát a társadalom által értékkel felruházott bármely eszme vagy tárgy tradícióként értelmezhető, amennyiben átadási folyamat részévé válik. Valójában tehát a

189 Itt elsősorban a háborúban tanúsított hősiességet tárgyalom, de fontos megemlíteni, hogy maga a hősiesség, illetve a férfiasság (amely az erős, minden gyakorlati problémát megoldani képes férfi képében manifesztálódik) a háborútól függetlenül is alapvető erénynek számít.

¹⁹⁰ Shils, 1987: 32

hősiesség is a hagyomány része, mely nemzedékről nemzedékre öröklődik, kifejezésének rögzített formájává pedig a katonáskodás és a háborúban való részvétel válik.

Ezt a tézist igazolja Murtaza Rahimov, korábbi köztársasági elnök ünnepi beszéde is¹⁹¹ – mely a szovjet csapatok Afganisztánból való hazahívásának 20. évfordulóján rendezett gyűlésen hangzott el –, amelyben többször felbukkan a háború és a hősiesség hagyományként való értelmezése:

„... tisztjeink és katonáink tartva magukat az akkori hazához tett hűséges esküjükhöz, teljes mértékben bebizonyították hűségüket a dicső **harci tradíciókhoz, és kimagasló példáit adták a férfiaságnak, az állhatatosságnak és a hősiességnek.**” (kiemelés tőlem, M.B.)

„... szívből jövő köszönetet kell mondani az Afganisztáni Veteránok Oroszországi Szövetségének és más veterán egyesületeknek nagy kincsükért: **az ország háborús hagyományainak**, történelmi emlékezetének megőrzéséért és megerősítéséért, valamint a becsületre és a hazafiasságra való nevelésért.” (kiemelés tőlem, M.B.)

A háború és a hősiesség fogalmai összemosódnak a szövegben, hiszen a hősiesség egyik legegységesebb megnyilvánulása a háborúban való részvétel, s hazáért szenvedett halál. Így válik mindkettő a tradíció részévé.

Az úgynevezett átadóknak vagy átörökítőknak nem csupán a múzeumi hősöket tekinthetjük. Ugyanilyen jelentőséggel bírnak a háborúból hazatértek, azaz a veteránok, akik megosztják tapasztalataikat a fiatalokkal, és bátorítják őket a Bátorság órái (*uroki Muzsesztva*) keretei között.¹⁹² A fent idézett beszédben az afganisztáni veteránok nem csupán hazafias hősként jelennek meg, hanem a társadalom aktív tagjaiként is, akik tapasztalataikat átadják az utánuk jövőeknek, hazafiasságra nevelik a felnövekvő nemzedéket, vagyis követendő mintát állítanak eléjük. Ezzel a katonák megerősítik a csecsenföldi konfliktusban résztvevő katonák kitartását – a Csecsenföldön harcolók példaképei az afganisztáni háború hősei és veteránjai, akiknek pedig a Nagy Honvédő Háború katonái szolgáltak példaként:

191 Forrás: www.bashkortostan.ru/news/detail.php?ELEMENT_ID=19367, letöltés ideje: 2009-02-20

192 A Szovjetunió ideje alatt ennek szervezett kereteit „A katonai dicsőség estéi” és a „Vörös Ösvénykeresők” csoportosulás adta. Az előbbi olyan tematikus estét jelentett, ahol konkrét hőstettek részleteit tárgyalták meg a fiatalokkal, filmeket, a háborúk helyszínein készült felvételeket vetítettek és dokumentumokat elemeztek. A Vörös Ösvénykeresők program közel 30 millió fiatalot mozgató meg, lényege pedig egy adott földrajzi terület háborús helyeinek felderítése volt. A túrákon emlékeket és dokumentumokat gyűjtöttek, melyek alapján kisebb múzeumokat vagy emlékműveket állítottak a diákok a hősök tiszteletére. Mindkét kezdeményezés a Komszomol kezében összpontosult, melynek munkáját a hadsereg különböző szervei, veterán-egyesületek, a Katonai Erők Önkéntes Szervezete vagy éppen a Tudományos Társaság is segítette (Lane, 1981: 148-150).

„[Az afganisztáni veteránok] közös munkája lehetővé teszi, hogy átvegyék a stafétabotot a Nagy Honvédó Háború veteránjaitól a fiatalság katonai-hazafias nevelésében, és hogy vállalat vessenek azoknak a fiataloknak, akiket a Csecsen Köztársaságban zajló harci események tüze perzsel.” (a köztársasági elnök ünnepi beszéde)

A háború és a harc azonosulási pontként jelenik meg a két csoport között, így tagjai a minta, a hagyomány őrzőivé és fenntartóivá válhatnak. Az egymást követő háborúk sora ily módon köti össze a jelent a múlttal, az idősebb generációkat a fiatalabbakkal, valamint a Szovjetunió és az Oroszországi Föderáció történelme között is folytonosságot teremt azáltal, hogy a szovjet és az oroszországi háborúkat egyazon hagyomány fonalára fűzi fel.

Ezt a pedagógiai módszert követő Bátorság óráit Tatisli járás múzeumaiban is tartanak. A Bátorság óráit többnyire az aktuális ünnepek kapcsán szokták megtartani a diákoknak a háborús hősök emlékezetére szolgáló térben, mint például május 9-én, a Győzelem napján vagy február 23-án, a Haza Védőinek napján. Az órák struktúrája két részből áll: egy kötetlenebb felvezetésből és rituális megemlékezésből. Az óra első felében a gyerekek magával a témával ismerkednek: a történelmi háttérrel és a helyi vonatkozásokkal. Előadást tarthat az órát vezető tanár, valamelyik diák vagy egy faluban élő veterán is, az előadás után pedig olyan fontosnak tartott fogalmakat járnak körül, mint a hősiesség és hazafiasság. Ezt követi a megemlékezés versekkel, énekekkel és az iskola területén lévő emlékművek megkoszorúzásával.

Bátorság órája, Akszaitovo, 2013

Bátorság órája, Urazgildi, 2013

Történelem óra, Sztarij Kurdim, 2013

A hősiesség mellett a másik fontos és visszatérő fogalom az afganisztáni katonák kapcsán az internacionalizmus. A szovjet nemzetépítés egyik támpillére, az internacionalizmus, lényegét a „népek barátságában”, vagyis a Szovjetunió területén élő nemzetek testvériségének gondolatában nyerte el.¹⁹³ Ez az eszme sokat hangoztatott és jól ismert frázisa volt a szovjet ideológiának, és tökéletes eszmei háttérnek bizonyult Afganisztán szovjet megszállása kapcsán. Az okkupációban résztvevő katonák elnevezésében – „internacionalista katonák” – tisztán tükröződik az offenzíva eszmei háttere. A Szovjetunió az afganisztáni szocialista hatalom fennmaradását kívánta biztosítani politikai és katonai támogatásával, ezáltal pedig a szocializmus nemzetek felett átívelő, internacionalista rendszerét is. Ez az elv a szovjet ideológia alapvető részét képezte az unión belül is, általa pedig a Szovjetunió a nemzeti mivoltukat hangsúlyozó területek internacionális egységeként fogalmazódott meg.¹⁹⁴ Mindezek fényében a szovjet-afgán háború eszmei háttere – egy erős hatalom által összekötött nemzetek egysége – nemcsak a szovjet, de az oroszországi ember számára is értelmezhető maradt, az internacionalizmus pedig a soknemzetiség, a multinacionalitás fogalmába

¹⁹³ Lane 1981: 141

¹⁹⁴ Az, hogy ez az eszme mennyiben valósult meg, vagy mennyiben szolgálta az orosz nacionalizmus álcázását, már más kérdés.

konvertálódott át. Az afganisztáni háborúra való folyamatos emlékezés azt a gondolatot képes megerősíteni, amely az oroszországiság alapját adja, azaz etnikumok és nemzetek összefogását, köztársaságok és területek újonnan megkötött szövetségét a föderáción belül. Ez olyan jövőbe mutató tendencia, amely a csecsenföldi háború értelmezésében is nagy szereppel bír, hiszen a konfliktus magja e szövetség felbomlásában, a háború oka pedig ennek megakadályozásában rejlik.¹⁹⁵

A Nagy Honvédő Háború szerepe a nemzetépítésben

A Nagy Honvédő Háború az oroszországi nemzetépítés sarkalatos eleme, amely gyakorlat tulajdonképpen a szovjet nemzetépítés hagyományaira (is) támaszkodik. A Szovjetunió szétesése után átalakuló oroszországi állam számára elengedhetetlennek bizonyult a történelem és a szovjet múlt újraértelmezése, melyet a posztszocialista államok többségével ellentétben Oroszország nem elfelejteni és kitörölni, hanem integrálni kívánt a történelem egészébe, ezáltal pedig történeti kontinuitást teremteni az egymást követő birodalmak és államok között. A Nagy Honvédő Háború emlékezete mintegy szovjet örökségként a dicső múlt¹⁹⁶ és a nemzetépítés szerves része maradt, hiszen „a háború során elszenvedett események minden egyes ember életére hatottak, ez pedig a megváltás és összetartozás kollektív tudatában egyesítette őket.”¹⁹⁷ A *fasiszta*¹⁹⁸ Németország felett aratott győzelem és a Haza megvédése erkölcsi fölényrel ruházott fel minden honvédőt, így az oroszországi patriotizmus megtestesítője is a Nagy Honvédő Háborúban harcolt katona lett.¹⁹⁹

A Nagy Honvédő Háború emlékezete nem csupán a nemzetépítés, de azzal karöltve a putyini kultuszépítés eszközévé is vált. Elizabeth A. Wood öt pontban határozta meg, milyen tevékenységeken keresztül próbál Vlagyimir Putyin kapcsolódni a háború emlékezetéhez, és azonosítani magát annak értékeivel. Mindezek a pontok: (1) veteránokkal szervezett találkozók, (2) családjának a leningrádi blokád alatt elszenvedett

¹⁹⁵ Mindamellet felmerül a kérdés, hogy a szovjet-afgán háború emlékezete vajon ugyanekkora relevanciával bír-e az Oroszországi Föderáció más területein is. Tatársztánban egyes nacionalista mozgalmak körében nem az Oroszországi Föderáció egységét védelmező katonákat, hanem a csecsenföldi szeparatistákat tekintik hősöknek (Dmitrij Funk szóbeli közlése, 2009. május 16.).

¹⁹⁶ Vö.: Forest – Johnson, 2002

¹⁹⁷ Wood, 2011: 175

¹⁹⁸ A hitleri Németország az oroszországi történetírói diskurzusban és a mindennapi nyelvhasználatban egyaránt fasiszta, nem pedig nemzetszocialista hatalomként aposztrofálódik.

¹⁹⁹ Mácsai, 2014: 50.

története, (3) háborús emlékművek látogatása, (4) a május 9-i, Győzelem napi parádékon való részvétel, (5) katonai nevelésre épülő lányiskola alapítása.²⁰⁰

Az öt pont mindegyike visszaköszön az iskolamúzeumokhoz kapcsolódó eseményekben is. A veteránokkal szervezett találkozók végigkísérik az 1945 utáni Szovjetunió pedagógiai hagyományait, melyek az unió szétesésével sem értek véget. A bátorság órái lehetőséget biztosítanak arra, hogy a veteránok megoszthassák tapasztalataikat az iskoláskorú gyerekekkel, s elbeszélgethessenek velük a bátorság és hazafiság kérdéseiről a háború kontextusában. A bátorság óráin a diákok saját, háborúban harcolt családtagjaik életrajzával is megismerkednek, így a putyini családtörténettel párhuzamosan a tanulók is megkonstruálják személyes kapcsolódásukat a háború emlékezetéhez. A háborús családtörténetek kollektív emlékezetbe való beemelése valójában egy olyan társadalmi gyakorlat, amelyet maga a társadalom spontán is alkalmaz, de a szovjet és a jelenkori politika is tudatosan felhasznál nemzetépítési stratégiájában. A háborús emlékművek látogatása és a Győzelem napi parádé kötelezőnek számít minden iskolában, így azokon minden diák kivétel nélkül részt vesz. Végül pedig a katonai nevelés biztosítására is láthatunk helyi törekvéseket.

A program fentebb már említett háborús emlékezettel kapcsolatos munkáját javarészt ezek a tevékenységek teszik ki. A Nagy Honvédő Háború emlékezete azonban nem egyszerűen témája a program rendezvényeinek. Az ötéves programok mindegyike a háború jubileumában csúcsosodik ki: az első a 60, a második a 65, a harmadik pedig a 70 éves évfordulóban. Az ötéves periódusok gyakorlatilag előkészítik és felvezetik a soron következő jubileum nagyszabású ünneplését, amely előkészítés egyaránt jelenthet szervezői háttérmunkát, de iskolai emlékműsorok versenyeinek selejtezőit is. A háború emlékezete így folyamatos periodizálást és keretet ad a programnak és a hazafias nevelés ideológiai hátterének is.

Noha a Nagy Honvédő Háború számít a nemzeti történelem csúcspontjának, a többi háború is megjelenik a patrióta nevelés diskurzusában. A napóleoni hadsereg ellen indított 1812-es hadjárat szintén honvédő háborúként interpretálódik az oroszországi történelemben. 2012-ben, a háború 200. évfordulóján egy teljes tematikus évet szenteltek emlékezetének, amely során kulturális rendezvényeket, ismeretterjesztő órákat és versenyeket szerveztek a diákság számára, a média és sajtó pedig a témában releváns műsorokkal és cikkekkel adózott a honvédők emlékének. A szovjet-afgán háború és a

²⁰⁰ Wood: i. m.

kaukázusi konfliktusok szintén részét képezik a hazafias neveléshez kapcsolódó megemlékezéseknek,²⁰¹ az ott elesettek hősként állítanak követendő példát a tanulók elé, a frontról hazatért katonák pedig a veteránok sorába beállva adják át tudásukat a felnövekvő nemzedékeknek. Következésképpen a háborúban tanúsított hősiesség és a harcra való felkészültség nem egyszerűen velejárója az oroszországi hazafiságnak, de annak tulajdonképpen a kvintesszenciája.

²⁰¹ Ebben a sorban az I. világháború emlékezete mindeztidáig marginálisnak tekinthető, ám a háború 100 éves évfordulóján újabb politikai értelemzések jelentek meg, illetve az emlékezetben betöltött szerepe is fajsúlyosabb lett. Vö: <http://kremlin.ru/news/46385>, letöltés ideje: 2014-08-03

VI. A KIS HAZA

Haza és hazafiasság Oroszországban

Ahogy a Nap vonzása meghatározza az égitestek egymáshoz való sorrendjét és röppályáját a Naprendszerben, az orosz közbeszéd kifejezései úgy viszonyulnak egymáshoz a haza fogalmához képest rögzített szemantikai tartományban.

(Szkulskij, 2019: 411)

Dmitrij Szkulskij szerint az oroszországi hazafiasság politikai interpretációja és felhasználása abban viszonyrendszerben értelmezhető, amelyben minden történelmi esemény és tapasztalat a hazához való viszonyában nyeri el jelentőségét és minőségét. Minél hazafiasabb egy történelmi narratíva, pontosabban minél inkább hazafiasként interpretálható egy történelmi esemény, annál inkább érdemes az emlékezésre.²⁰² Jelen fejezetben arra keresem a választ, hogy az iskolamúzeumok vezetői illetve az „Oroszországi Föderáció állampolgárainak hazafias nevelése” című állami program hogyan definiálja a haza és hazafiasság oroszországi fogalmait, ezekhez milyen történelmi narratívákat rendel, s ezek hogyan helyezhetők el a témával foglalkozó társadalomtudományi kutatások palettáján.

Az alábbiakban nem kifejezetten a kiállítások elemzésével vagy azok hazafias tartalmaival foglalkozom, ugyanis a háborús hősök emlékezetét leszámítva ez a tematika nem jelenik meg expliciten a múzeumokban. A hazafias nevelés olyan föderális program, ami az iskolamúzeumok munkájának ad tágabb és új kereteket, ezért a következőkben a program szellemiségét és nemzetépítésben betöltött helyét igyekszem megérteni.

A mindent felölelő érték – állampolgári-hazafias nevelés

Ahogy Bausinger is írja: „a haza mindig az idegen(ség) ellentétfogalma.”²⁰³ Bindorffer Györgyi ugyanezt a gondolatot próbálja megragadni az áttekinthető mikrokozmosz hasonlatával.²⁰⁴ Mindkettőjük szerint a haza otthonossága és

²⁰² Szkulskij, 2019: 411

²⁰³ Bausinger, 1991: 4

²⁰⁴ Bindorffer, 2002: 188-189

áttekinthetősége annak ismeretéből fakad, amely jelentheti a térben való tájékozódás képességét, az emberek ismeretségét és közelségét, tágabban a kultúrában és társadalomban való alapos jártasságot. Az iskolamúzeumok ezeknek az ismereteknek egy jelentős részét igyekeznek átadni: definiálják a tereket és a hozzájuk tartozó természetet, közösségekbe integrálnak, legyen az család, falu, etnikum vagy nemzet, valamint kulturális és történelmi tudást adnak át. Mindezek elsajátítása Oroszország-szerte programszerűen hozzátartozik a hazafias neveléshez is. A módszertani írások szerint ez a tudás ékes bizonyítéka a kis és nagy haza ismeretének és szeretetének, s ez adja meg az oroszországi ember életének alapvető kereteit és biztonságérzetét is a nagy hazában. Az iskolamúzeumokról szóló jelentések számtalanszor hivatkoznak erre:

„A föderatív oktatási standard alapján folytatjuk munkánkat, amely szerint a gyerekeket a szülőfalu, a nemzet, a Haza és a családi értékek tiszteletére kell tanítani. Olyan embert kell nevelni, aki az élet nehézségeire készen áll, és érti a körülötte levő világot.” (Urazgildi)

„Iskolamúzeumunk nagy szerepet játszik a gyerekek hazafiasságának és saját krajukra való büszkeségüknek kialakításában.” (Sztarij Kurdim)

„A történeti krajevegyenyije egyike azon fontos forrásoknak, melyek a szülőföldről szerzett tudással gazdagítják a tanulókat. A cél a szülőföld szeretetére való nevelés és az állampolgári fogalmak és jártasság formálása. A krajevegyenyije feltárja a tanulók számára a hatalmas Haza szülőföldjeinek, -városainak és a -falujainak kapcsolatait; segít megvilágítani minden város és falu történetének egységét és széttephetetlen kapcsolatát országunk életének történetével, és segít éreztetni annak fontosságát minden családjában. Segít megismerni az ember kötelességét és a tiszteletet, hogy szülőföldjének legjobb hagyományainak méltó utódja legyen. Erre a célra alapítottuk a múzeumot. (Nyizsnyij Baltacsevo)

„A rodneyik [forrás] és Rogyina [haza] szavak gyökere közös. A kis forrás táplálja a nagy folyókat, saját kis hazánk történelmének az ismerete pedig minden ember további életének fundamentumát szolgálja.” (Novije Tatisli)

A források, azaz a kis hazák létrehozzák és táplálják a haza nagy folyamát, amely magába olvasztja és egyesíti őket. Ugyanezen a logikán nyugszik „a hegy kis kavicsokból áll”²⁰⁵ metafora is: ahogyan a hegy kis kavicsokból, úgy a nagy haza kis hazák összeségéből áll össze. Ez a felépítés könnyen adaptálható bármilyen hazakoncepció esetében: a nagy haza fogalma változhat bárhogy, a kis haza mindegyikhez tud igazodni, hiszen lényege a folyamatos integráció.

Az iskolamúzeumok hazafias nevelésben betöltött szerepe alapvető. Mindazokra a hazáról, szülőföldről, hazafiasságról alkotott gondolatokra, amelyek az idézetekben és

²⁰⁵ Tyimirsina, 2012

a múzeumokban is megjelennek, erőteljes hatással vannak az „Oroszországi Föderáció állampolgárainak hazafias nevelése” című program által közvetített koncepciók. 2001-ben Oroszország kormánya a következő okokra hivatkozva hozta létre a programot:

„Az utóbbi idők eseményei igazolták, hogy a gazdasági dezintegráció, a társadalmi differenciálódás és a szellemi értékek devalválódása negatív hatással voltak az oroszországi társadalmi csoportok és korosztályok többségének közösségi tudatára, és jelentősen csökkentették az oroszországi kultúra, művészet és oktatás nevelő hatását, melyek pedig a hazafiság formálásnak legfontosabb faktorai. Társadalmunk hagyományos oroszországi hazafias tudata egyre inkább halványodik. Ezek az objektív és szubjektív folyamatok nemzeti kérdéssé éleződtek. A hazafiság a nacionalizmusban született újjá. Sokakban elveszett az internacionalizmus eredeti jelentése. A közösségi tudatban széles teret nyert a közöny, az egoizmus, az individualizmus, a cinizmus, a cél nélküli agresszivitás, valamint a tiszteletlen viszonyulás az államhoz és a társadalmi intézményekhez. A katonai és állami szolgálat presztízse egyre csökkenő tendenciát mutat.”²⁰⁶

Az idézetben felsorolt problémák megfékezésére a kormány a hazafias nevelés olyan állami rendszerének kiépítését tűzte ki célul, melyben a lakosság, főként a fiatalabb generációk hazafiasságának, országra való büszkeségének és állampolgári identitásának formálása történelmi értékekre és Oroszországnak a világban betöltött szerepére alapozva valósul meg, „célja [pedig] hogy új lendületet adjon a nemzet morális fejlődéséhez és egy egységes állampolgári társadalom kialakításához Oroszországban.”²⁰⁷

A 2000 és 2004 között kormányfői posztot betöltő Mihail Kaszjanov megfogalmazása szerint:

„A hazafias nevelés az állami szervezetek és hatalmi szervek szisztematikus és tervszerű tevékenysége, amely az erős állampolgári hazafias tudat, a saját Haza [*Otyecsesztvo*] iránt táplált hűség, valamint a Haza [*Rogyina*] érdekeit megvédendő tettekeszség, állampolgári kötelesség és alkotmányos felelősségérzet formálását célozza meg.”²⁰⁸

A kormány ehhez a munkához nyújt financiális, szakmai és ideológiai háttérrel az „Oroszországi Föderáció állampolgárainak hazafias nevelése” című állami program keretei között, mely mindezidáig három ötéves periódust ért meg 2001 és 2005, 2006 és 2010 valamint 2011 és 2015 között.²⁰⁹

²⁰⁶Posztanovlenyije Pravityelsztva RF ot 16 febralja 2001 g. N 122 “O goszudarsztvennoj programme ‘Patriotyicseszkoje voszpitanijje grazsdan Rosszjiszkoj Fegyercsiina 2001-2005 godi’”, <http://zakonbase.ru/content/base/42139>, (letöltés ideje: 2014.07.24)

²⁰⁷[http://gospatriotprogramma.ru/the-concept-of-patriotic-education-is-the-basis-of-the-state-program-/](http://gospatriotprogramma.ru/the-concept-of-patriotic-education-is-the-basis-of-the-state-program-/the-concept-of-patriotic-education-of-citizens-of-the-russian-federation.php/the-concept-of-patriotic-education-is-the-basis-of-the-state-program/), (letöltés ideje: 2014.07.29)

²⁰⁸ Uo.

²⁰⁹ A programtervezetek elérhető a program hivatalos honlapján: <http://gospatriotprogramma.ru/index.php>, valamint <http://zakonbase.ru/oldalok>.

A három ötéves terv folyamatos növekedést mutatott mind a költségvetést, mind pedig a rendezvények számát illetően, valamint a feladatok jellege is változott a programok eredményeinek és az adott politikai körülményeknek megfelelően. Mivel állami programról van szó, elsősorban minisztériumok, a föderális szubjektumok kormányzatai és végrehajtó szervei, állami fenntartású vagy támogatottságú szervezetek, egyesületek vesznek részt a megvalósításban. 2001 és 2005 között a kormány összesen 130,8 millió oroszországi rubelnek megfelelő összeget különített el erre a célra, melyet a következő öt évben háromszorosára, 378,05 millióra, az utolsó periódusban pedig 596,75 millióra növelt. A költségvetés periódusonként változott, de az Oktatási, a Védelmi és a Kulturális Minisztérium, illetve az azokhoz tartozó államtitkárságok mindhárom perióduson keresztül jelentős összegekért voltak felelősek. Feladataik számát tekintve is ezekre a minisztériumokra hárult a kivitelezés oroszlánrésze, kiegészülve az ún. Roszvojecentr, az Oroszországi Állami Katonai Történeti-Kulturális Központ munkájával. A Roszvojecentr mindvégig komoly szerepet töltött be a programban, hiszen az 1997-ben alapított, állami katonai történeti-kulturális központként működő intézmény az állampolgári-hazafias nevelés egészének összefogásáért, a kapcsolódó szervezetek és központok koordinálásáért felelős mind a mai napig.²¹⁰

A programnak 2007-től szervezett kereteket biztosítottak az általános és középiskolai oktatás keretei között is, amelynek irányelveit és tartalmait az állami oktatási standard határozza meg. A Szovjetunió szétesése után a tanterv gyakorlati megvalósítása 60%-ban az állam, 30%-ban a régió vagy az adott köztársaság és 10%-ban a lokális szervek ellenőrzése alatt állt.²¹¹ Baskortosztánban e két utóbbi keretei között valósult meg a helyi és regionális történelemoktatás és krajevegyenyije is. Azonban 2007-ben új oktatási standard került bevezetésre, amely a regionális és helyi hatásköröket visszavonta, s az egész föderációra nézve egységes curriculát tett kötelezővé, a kiegészítő foglalkozásokat pedig a fakultatív programtervezetbe csatornázta be. Ezt hat különböző részre osztotta, amelyben minden egyes foglalkozásnak pontos helye és célja lett. Az állampolgári-hazafias nevelés programjainak egyértelműen az erkölcsi illetve a hazafias foglalkozások biztosítanak teret az iskolai oktatásban, amelyek nagy része az iskolamúzeumokban kerül megrendezésre.

²¹⁰ A központ honlapja az alábbi linken érhető el: <http://www.rosvoecentr-ru.ru/>, letöltés ideje: 2014-07-26

²¹¹ Vaillant, 2005: 235

Kiegészítő foglalkozás jellege	Foglalkozások
intellektuális	tantárgyi versenyek
erkölcsi	<ul style="list-style-type: none"> • állampolgári nevelés: törvények, alkotmányok ismerete • állampolgári attitűd formálása, normák elsajátítása: család, természetvédelem, viselkedési és illemszabályok, tűzvédelmi ismeretek
hazafias	<ul style="list-style-type: none"> • Bátorság órái, találkozók a veteránokkal, ünnepek • Háborús sportjátékok²¹²
fizikai	<ul style="list-style-type: none"> • Sport • Egészségtan, propaganda a dohányzás, az alkohol és a drog ellen
művészeti-esztétikai	<ul style="list-style-type: none"> • Színjátszókör • Folklórcsoport • Rajz, versmondó versenyek
munkavégzési	<ul style="list-style-type: none"> • Osztályterem tisztántartása, szépítése • Iskola veteménysesének művelése

Ezáltal az állampolgári-hazafias nevelés új profillal szolgált az iskolamúzeumok részére úgy, hogy közben képes volt integrálni a korábbiakat is. Azonban a hazafias nevelés nem merül ki a háborús emlékezetben vagy katonai ismeretek elsajátításában, hanem kiegészül a kis és nagy haza történelmének megismertetésével, értékeinek elsajátításával. Ez a megközelítés a krajevegyenyijéhez hasonlóan széles kereteket biztosít az elsajátítandó ismeretek kijelölésére vagy éppen kirekesztésére is. A kérdés az, hogy ezen a „játéktéren” ki milyen potenciállal képes részt venni.

A program honlapján egyértelmű definíciót találunk az oroszországi hazafiság jelentéséről, vagy legalábbis arról, amit a kormány annak tekint:

A hazafiság [*patriotizim*] a Haza [*Rogyina*] iránt érzett szeretet, a Hazához [*Otyecsesztvo*] való hűség, a Haza érdekeinek szolgálatára való törekvés és annak védelmét - akár az önfeláldozásig is vállaló – tettekeszség.

Egyéni szinten a hazafiság az ember legfontosabb állandó jellemvonása, amely mind világlátásában, mind pedig erkölcsi eszméiben és viselkedési normáiban tetten érhető.

Makroszinten a hazafiság a közösségi tudat jelentős részét képezi, mely érezhető a közhangulatban, a közfelfogásban, a közmegebecsülésben, a néphez [*narod*], annak

²¹² A háborús sport széles értelemben vett kategóriájába minden küzdősport beletartozik, szűkebb értelemben pedig a légi, szárazföldi és tengeri terepre szervezett háborús öttusákat és triatlonekat sorolják ebbe a sportágba. A légi versenyeken repülési készségeket mérnek elsősorban, amely kiegészül úszással, vívással, kosárlabda-tesztel és akadályversennyel. A szárazföldi változat során több kombináció is létezik, melyeket az úszás, a vívás, a kosárlabda-teszt, az akadályverseny, a lövészet különböző fajtái, a gránátdobás és a versenyfutás sportágaiból válogatva állítanak össze. Végül a háborús tengeri változat öt túsáját az akadályverseny, a túlélési verseny, az úszás, a tengeri gyakorlat és a kételtű-jármű verseny alkotják. Forrás: minsport.gov.ru/sport/podgotovka/Pravila_VoenPriklSport_150411.doc, (letöltés ideje: 2014.08.11)

életmódjához, történelméhez, kultúrájához, államához és alapvető értékrendszeréhez való viszonyulásban.

A hazafiság megmutatkozik az emberi tevékenységben és a tettekben. A 'kis Haza' [*malaja Rogyina*] szeretetéből fakadó hazafias érzelmek az érettség felé vezető út számos szakaszán végighaladva felemelkednek egészen az összállami hazafias öntudatig, a Haza [*Otyecsesztvo*] tudatos szeretetéig. A hazafiság mindig reális, valódi dolgokra irányul. A hazafiság gyakorlati része képes a kezdeti érzelmeket a Hazáért [*Otyecsesztvo*] és az államért véghezvitt tettekké formálni.

A hazafiság az állam életképességének erkölcsi alapját, a társadalmi fejlődés fontos belső mozgósítható erőforrását, aktív állampolgári identitást és a Haza [*Otyecsesztvo*] önzetlen szolgálatára való készséget jelent. A hazafiság mint társadalmi jelenség megszilárdítja bármely nemzet és állam fennmaradásának és fejlődésének alapjait.

A hazafiságban harmonikusan párosulnak a legjobb nemzeti hagyományok a Haza [*Otyecsesztvo*] szolgálatához való hűséggel. A hazafiság elválaszthatatlan része az internacionalizmusnak, ellenben a nacionalizmus, a szeparatizmus és a kozmopolitizmus idegen tőle.

A hazafiság az állampolgárok társadalmi magatartásának és önmegvalósításának olyan sajátos irányultsága, melynek fő kritériumai a Haza szeretete és szolgálata, Oroszország szuverenitásának és integritásának megőrzése, nemzeti biztonság, biztos fejlődés, kötelesség és felelősség, vagyis olyan kritériumok, melyek feltételezik a közösség és az állam elsőbbségét az egyéni érdekekkel és törekvésekkel szemben, s melyek az emberi élet és tevékenység legfőbb céljaként jelenik meg az egyén, valamint minden társadalmi csoport és réteg számára.

A hazafiság tudatosan és önként vállalt állampolgári magatartás, amelyben a közösség és állam elsőbbsége nem korlátozza, hanem ösztönzi és szolgálja a személyes szabadság és az állampolgári közösség fejlődését. A hazafiságnak ez az alapvető jelentése és koncepciója iránymutató az állampolgári viselkedés megvalósításában és formálásában egyaránt.

A hazafiság az oroszországi nemzeti karakter egyik legkiemelkedőbb vonása, melynek megvannak a maga sajátosságai. Mindenekelőtt az orosz hazafiság eszméjének humanista irányultsága; vallási tolerancia; egyetemesség és törvény iránti engedelmesség; egységesség, mint az orosz emberben állandóan jelen lévő hajlam és igény a közösségi életre; a haza természeti kincseinek különleges szeretete.²¹³

A megfogalmazás a hazafiságot „az állampolgári társadalmi magatartás és önmegvalósítás sajátos irányultságának” illetve „tudatosan és önként vállalt állampolgári magatartásnak” tekinti. Ebben az értelmezésben a hazafiság az állampolgári magatartás egy módja, ez esetben pedig az egyetlen elfogadható. A programtervezetek és a módszertani írások legtöbbször szinonimaként használja a két kifejezést, ugyanakkor megkülönböztetésükre is találunk példát:

„Az állampolgárságot a hazafiság és annak intellektuális, mentális és oroszországi karaktere táplálja. Egy állampolgár kötelességek és jogok készletét birtokolja. Egy hazafi szereti a Hazáját [*Rogyina*], míg egy állampolgár tudja, hogy ez milyen kötelességgel jár. Véleményünk szerint helyes lenne az állampolgári szellemiséget egy morális és politikai minőségnek tekinteni, amelynek a patriotizmus létfontosságú összetevője.”²¹⁴

²¹³<http://gospatriotprogramma.ru/the-concept-of-patriotic-education-is-thebasis-of-the-state-program-/the-concept-of-patriotic-education-of-citizens-of-therussian-federation.php/the-concept-of-patriotic-education-is-the-basis-of-the-stateprogram-/>> letöltve: 2014-07-29

²¹⁴ Szavotyina, 2002: 40.

„Hazafinak lenni annyit jelent, mint szolgálni a hazát, dolgozni az ország javára, emelni annak dicsőségét, és ha szükséges, feláldozni a személyes vagyont és jólétet, szélsőséges körülmények között pedig az emberi életet is. Ez az örökkévaló igazság. Most, a 21. század első éveiben, a hazafias polgárok nevelése az oktatási rendszer elsődleges feladata. Ma, a hazafiasság a hazaszeretetet, a szülőföld szeretetét, az állampolgári kötelesség teljesítését, és a társadalmi toleranciát – beleértve nemzeti és vallási toleranciát egyaránt – jelenti.”²¹⁵

Az első idézetben a hazafiság, az oroszországi hazafiság alapvető feltétele a jó állampolgárság mibenlétének, de azzal nem egyenlő: az állampolgárt elsősorban kötelességtudata különbözteti meg a hazafitól. Ezzel ellentétben a második idézet szerint az állampolgári kötelesség teljesítése a sokkal komplexebbnek tekintett patriotizmus része. Azonban egyik esetben sem működik az egyik a másik nélkül, az állampolgári-hazafias nevelésben pedig valójában mindkettőre ugyanakkora hangsúly kerül függetlenül attól, hogy egymásnak alárendelhetőek-e vagy sem. Így az állampolgári kötelességtudat kritériuma megkerülhetetlennek látszik, amely gyakorlatilag a hazafiság, a haza iránt érzett szeretet tetteiben való megnyilvánulását jelenti. Mindez pedig kizárólagosan „a Haza önzetlen szolgálatára való készségben” és „a közösség és az állam egyéni érdekekkel és törekvésekkel szembeni elsőbbségében” nyilvánulhat meg. Az állampolgári kötelességtudat, az államhoz és a társadalmi intézményekhez való tiszteletteljes viszonyulás, vagy másképpen megfogalmazva az állami gépezet zavartalan működéséhez való hozzájárulás pedig kirajzolja a jó állampolgár mibenlétét.

Mindezekben a kifejezésekben ott rejlik a katonai szolgálat és háborúra való tettekkészség kívánalma is. Noha a program definíciója ezt nem mondja ki világosan, de számtalan más ponton találkozhatunk vele. Az állampolgári-hazafias nevelés programtervezeteinek feladatai között több olyan rendezvényt is találunk, amelyek ennek megerősítésére szolgálnak, úgy mint a veterán találkozók, háborús megemlékezések, háborús sport versenyek, a besorozás ünnepe, katonai iskolák rendezvényei stb. A tudományos cikkek, beszámolók és módszertani kiadványok némelyike kifejezetten a katonai-hazafias nevelés (*vojenno-patriotyicseszkoje voszpitanije*) módszereire és szükségességére reflektál:

A világ mindig is agresszív hely volt és az is marad, így nem érthetünk egyet egyes hamis reformerek félreérthetetlen buzdításával azok számára, akik elkerülnék a Haza védelmének kötelességét és a hadseregben tett katonai szolgálatot, mindezt ravaszul a magukat vélhetően szabad gondolkodónak vagy pacifistának valló fiatalok magabiztosságának egy formájaként beállítva (A NATO országaiban ez sohasem volt

²¹⁵ Ovcinnyikova – Uljanova, 2009: 52

támogatott, és soha nem is lesz, amennyiben saját fiataljaik és államaik érdekeit figyelembe vesszük.)²¹⁶

Ahogy már fentebb is tárgyaltam, mindehhez a Nagy Honvédő Háború és további háborúk emlékezete biztosít ideológiai háttérrel, amelyben a háborús hősiesség oroszországi hagyományként értelmeződik. Ez a hazafiság képéhez tartozó háborús hősiesség pedig egy sajátos katonai-militarista attitűdre enged következtetni, mely az oroszországi patriotizmus egyik lényegét adja.

A haza szolgálata azonban más módokon is megnyilvánulhat. Mint az olvasható a fentebbi idézetben, „sokakban elveszett az internacionalizmus eredeti jelentése” Oroszországban. Ehhez a fogalomhoz kapcsolható minden olyan kifejezés, mint a népek barátsága, a szláv népek barátsága, a multietnicitás mint érték, etnikai és vallási tolerancia vagy türelem. Azonban a fogalom marxista-leninista értelmezése, melyben a hangsúly a világ proletárjainak szolidaritására került, mára már elhalványult, az osztályelmélet helyét pedig az etnikumokban és nemzet(ek)ben való gondolkodás vette át. A modern értelemben vett internacionalizmus a különböző nemzetek és etnikumok egyazon ügyért való összefogását és békés együttélését jelenti a mai Oroszországban. Ezek az értékek lépten-nyomon előkerülnek a programtervezetekben, tanulmányokban és módszertani kiadványokban, céljuk pedig egygyé gyúrni Oroszország soknemzetiségű nemzetét, s az abból fakadó ellentéteket és feszültségeket megszüntetni. Ebből kifolyólag – és ahogy a hazafiságot definiáló idézetben is olvasható –, az oroszországi hazafiság markánsan elhatárolódik a nacionalizmustól és a szeparatizmustól, de a kozmopolitanizmus is idegen tőle, hiszen az a Hazához való kötődés hiányával azonosítható.

Mindezek az értékek, a haza feltétel nélküli szeretete és védelme, az állam és a törvény tisztelete, a hősiesség illetve az internacionalizmus és tolerancia a patriotizmus mindent felölelő fogalmában egyesülnek. Az értékek füzére egyrészt képes igazodni az állam és nemzet aktuális érdekeihez, másrészt lehetőséget nyújt arra, hogy mindig az éppen legkívánatosabb érték kerüljön kidomborításra. Így a patriotizmus olyan ideológiai készlet is egyben, amely bármikor alkalmazható politikai célok kiszolgálására és legitimálására egyaránt.

A nemzetépítéssel foglalkozó társadalomtudományi munkák többnyire egyetértenek a tekintetben, hogy a társadalmi kohézió és egységes nemzet létrehozásához elengedhetetlen egy közös értékrend megteremtése. Taras Kuzio szerint “egy kohézív

²¹⁶ Pjatyikop, 2000: 34

társadalmat lehetetlen létrehozni minimális számú, az alkotmányba és törvénykezésbe egyaránt kódolt közös érték nélkül.”²¹⁷ Pál Kolstø szintén osztja ezt a nézetet: „a modern államoknak a hosszútávú túlélés érdekében egy, az egység érzetével rendelkező lakosságra van szüksége. Állampolgárainak ragaszkodnia kell közös értékeikhez, valamint ugyanazon állami intézményekkel és szimbólumokkal szemben tanúsított lojalitásukhoz és kötelezettségeikhez. Ez nem feltétlen jelenti azt, hogy minden lakosnak ugyanahhoz a kultúrához kell tartoznia, de legalább egy nemzethez tartozónak kell tekintenie magát. Az ilyesfajta nemzet és közös nemzettudat létrehozására irányuló stratégiákat tekintjük nemzetépítésnek.”²¹⁸

Az oroszországi állam nemzetépítési stratégiája olyan közös értékrend megteremtését célozza meg, melynek középpontjában a történelmi hagyományokra épülő hazafiság áll. Vlagyimir Putyin 1999-ben, elnöki posztra kerülését megelőzően hirdette meg első politikai programját,²¹⁹ melyben az Oroszországi Föderáció pilléreiként három gondolatot, az erős államot, a hatékony gazdaságot és az ügynevezett oroszországi eszmét (*rosszijszkaja igyeja*) jelölte ki. Putyin elképzelése szerint ez az oroszországi eszme hivatott egyesíteni Oroszország nemzetét, mely eszme magába foglal univerzális és oroszországi normákat egyaránt. Az előbbi csoportba főként olyan egyetemesnek tekintett értékeket sorolt, mint a szabad társadalom, a személyes szabadság, a szólásszabadság, a magántulajdonhoz való jog stb. Az utóbbi, „hagyományos orosz értéként” számontartott fogalmak közé tartozik a patriotizmus, a nagyhatalmiság (*gyerzsavnoszty*) és az államközpontúság (*goszudarsztvennyicsesztvo*).²²⁰ Vagyis a hazafiság mint mindent felölelő érték egy szélesebb rendszerbe illeszkedik, az oroszországi nemzetépítés egyik alappillérijének tekintett oroszországi eszme része. Tehát az iskolamúzeumok, amelyek a hazafias nevelés elsődleges színterei, az értékrenden alapuló oroszországi nemzetépítés lokális eszközei is egyben.

²¹⁷ Kuzio, 2011: 147

²¹⁸ Kolstø 2000: 246. A nemzetépítés fogalmának és jelenségének természetesen a közös értékrend megteremtésén kívül számtalan más aspektusa létezik. Azonban jelen dolgozat nem az oroszországi nemzetépítés teljességének tárgyalása, hanem az iskolamúzeumi tartalmakban megjelenő értékek elhelyezése abban.

²¹⁹ Putyin, Vlagyimir: Rosszija na rubezse tiszjacseletij, Nyezaviszimaja gazeta 1999.12.30, <http://vladimir-putin.net/d4/frame31.htm#rus> (letöltés ideje: 2014. 07.23)

²²⁰ Vö: Kolsto, 2004

Haza és hazafiasság fogalmai a társadalomtudományokban

Ahogy fentebb is idéztem már, a helyi múzeumvezetők szerint „az életet nagyon nehéz megérteni a kis haza és nagy haza összekapcsolásának képessége nélkül.”²²¹ A diákok számára ez egy alapvetően elsajátítandó készség, amelyet a helyi társadalom, kultúra, történelem folyamatos múzeumi kontextualizálása és az egykori szovjet és az oroszországi folyamatokba való beágyazása, integrálása segíti elő. Ez a minta azonban nem újkeletű, nem egyedülálló jelenség, logikájának megértéséhez pedig érdemes áttekinteni a haza antik és középkori fogalmait is.

Ernts H. Kantorowicz a haza mint kulturális kategória kialakulásának történeti oldalát világítja meg munkájában.²²² A görög és római antikvitásban a *patris* és *patria* fogalmak a *polis* és *civitas* közösségei által lakott területekre vonatkoztak. Noha ezek a fogalmak kiterjeszthetők voltak, Róma esetében akár az Itáliai-félsziget egészére is, ez mégsem esett egybe a Római Birodalommal mint politikai egységet alkotó egésszel. Azaz nem hordozott magában politikai jelentést, legalábbis a mai értelemben vett államhatalmi területi struktúrák természetével nem állt összefüggésben. Valójában az antik város szervezetében az ősökkel való kapcsolat fölébe kerekedett a tartózkodási helynek. A háborúban elesett katonák halála sem a területért hozott áldozatként manifesztálódott, azonban interpretációja politikailag jóval meghatározottabb volt, mint a patriáé: egy politikai entitás, a köztársaság vagy az uralkodó védelmében nyert értelmet. Éppen ezért hősként való értelmezésük és dicsőítésük már ebben a korszakban is nyomon követhető.

A 11. században az egyház új köntösben kezdte el használni a pátria fogalmát: a mennyország mint örök haza valamint a Szentföld mint a keresztes hadjáratokban meghódítandó terület, illetve ezek összefonódása már többrétegű tartalmat feltételezett. Az egyház álláspontja szerint a hadjáratokban elesők minden bűne automatikusan megbocsájtott, és a mennybe jutottak mindannyian – a katonák halálát pedig e szent cél legitímálta. Tehát mind átvitt mind a szó szoros értelmében a katonák egy birodalomért haltak mártírhalált: a mennyországba mint örök hazába való bebocsáttatásért és az egyház világi területeiért.

Ezzel párhuzamosan a feudalizmus korában a szó világi használata főként szülőváros illetve –falú értelemben volt jellemző, s ez a fajta fogalomhasználat köszön vissza később a *Heimat* és a *rodnoj kraj* kifejezésekben is. Azonban ekkor még nincs

²²¹ Tyimirsina, 2012

²²² Kantorowicz, 1951.

összeköttetésben semmiféle nemzeti vagy hatalmi alapon szerveződő területhez hasonló fogalommal, s csak a 12-13. században kezd átalakulni mind praktikus mind szimbolikus értelemben a pátria mint politikai terület képe. Egyrészt a hűbéri adók mellett bevezették a birodalom védelmére fordított adót, melyek nagy kiterjedésű területek tagjaivá tették meg az adófizetőket. Másrészt a világi hatalmak átvették az egyház *corpus mysticum* fogalmát, mely a *corpus politicum* fogalmát először csak kiegészítette, majd teljesen összefonódott vele, s szinte szinonimaként vált használatossá. Kantorowicz szerint ez az a periódus, amikor a haza mint állam fogalma elkezd kikristályosodni és variálódni, s amit a 19. században ébredő nemzetiesedés további tartalmakkal tölt meg.

Kantorowicz munkája nyomán többen is foglalkoztak a haza mint politikai tér létrehozásának antik és középkori folyamataival. Yan Thomas az origo és a római haza kapcsolatának modellezése mentén állította fel azt az alapelvet, mely különbséget tesz a lokális haza (*patria propria*) és a római haza (*patria communis*) között, illetve az egyikből a másikba történő átmenetet teszi a vizsgálat tárgyává.²²³ A lokális hazában a születési hely, a lakóhely, de mindenekelőtt a származási hely, azaz a három generációra visszamenő kötelék tesz valakit a lokalitás polgárává. Ám mivel *patria propria* beágyazódik a *patria communis*ba, az egyén a saját hazáján római polgárrá, a római haza részévé is válik automatikusan. Vagyis nem területi államról van szó, hanem a két patria különbözőségét elegyítő térről.

Ez a megállapítás tökéletesen illik az oroszországi kis és nagy haza logikájára is. A források és a folyó egyesülése, a kavicsokból építkező hegy, a falu és az ország történelmének összekapcsolására való képesség és ismeretek elsajátítása, a markánsan hangsúlyozott közigazgatási struktúra, továbbá maguknak a múzeumi tartalmaknak a folyamatos beágyazottsága arról tanúskodik, a kis és nagy haza egymást feltételező és egymást kiteljesítő fogalmak. A családfakutatáson keresztül a születési és lakóhely itt is kiegészül a származási hely definiálásával, az egyént pedig még több szálon köti az adott lokalitáshoz. Másfelől a közigazgatási struktúrák egy politikai területhez való tartozást erősítenek meg. Végül pedig a nagy történelmi események helyi vonatkozásainak tárgyalása a nemzethez való tartozás alapját jelentik. A leszármazás, a terület és a nemzet fogalmai mind fontos szerepet töltenek be az oroszországi haza kulturális értelmezésében, de egyik sem feleltethető meg annak kizárólagosan.

²²³ Thomast idézi Iogna-Prat, 1999: 58

Losonczy Anna szerint a “haza” olyan kollektív kulturális kategória, amelyet nem lehet azokra a fogalmakra és egységekre (nemzet, állam, nemzetállam, ország stb.) leszőkíteni, amelyekkel a politikai szociológia rendszerint operál. Ahogy Zempléni András fogalmaz: „a haza egy érzelmileg intenzív pontokkal, helyekkel és zónákkal rendelkező heterogén tér, amely teljesen más struktúrát mutat, mint a politikai terület homogén kategóriája.”²²⁴ Mégis, nemzet és haza, nacionalizmus és hazafiság összekapcsolódó fogalmak, melyeket olykor ugyanannak a jelenségnek kétfajta megnyilvánulásaként értelmeznek.

Benedict Anderson következetesen különbséget tesz a kettő között, mégis a nemzetet jelöli ki azok origójává. Arra figyelmeztet, hogy a nemzet ereje nem csupán a Másikkal szemben érzett félelemből és gyűlöletből táplálkozik, amit a nacionalizmus fogalmával azonosítunk, hanem a nemzet iránti szeretetből is, amely mentes bármiféle idegengyűlölettől. Anderson szerint „a nacionalizmus kulturális termékei – a költészet, a prózairodalom, a zene, a képzőművészetek – ezernyi különböző formában és stílusban mutatják egyértelműen ezt a szeretetet.”²²⁵

Anderson másik fontos megállapítása a hazához fűződő kapcsolat jellegére vonatkozik. A hazát jelölő szavak különböző nyelveken mind egyfajta természetesnek vélt kapcsolatot fejeznek ki: vagy a rokonság (*Vaterland, patria, rogyina, motherland*) vagy az otthon (*Heimat, homeland, haza*) szavaival ragadják meg szeretetük tárgyát, amelyek mindegyike „valami olyat ír le, amihez természetes kapcsolat fűz”.²²⁶ E logika szerint ezek a hovatartozási minták nem választhatók, az eleve adottság illúzióját keltik, következésképpen pedig meghalni azért az országért, amit nem választhatunk, abszolút erkölcsi dicsőséget jelent. Losonczy Anna is osztja azt a nézetet, miszerint a haza és hazafiság egymást feltételező fogalmaiban kétfajta hagyományos hovatartozási modell ötvöződik egybe: egyrészt a terület és lakóhely szerinti, másrészt a leszármazás szerinti hovatartozás.²²⁷ Csakhogy – ahogyan ezt Anderson is hangsúlyozza – itt az új hazafias leszármazásmodell család fölötti, s így nem vérközösséget, hanem szimbolikus

²²⁴ Zempléni András: Politikai újratemetések. Egyetemi kurzus, Pécsi Tudományegyetem, Néprajz – Kulturális Antropológia Tanszék, 2007-2008/II. szemeszter. Erre kiváló például szolgál Zempléni a magyarországi politikai újratemetésekről szóló tanulmánya, melyben kimutatja, hogy a történelmi Nagy-Magyarország területén eltemetett magyarok holttestét a kormány nem kívánta hazahozni és újratemetni, ezzel is jelezve a magyar haza kulturális határait. Zempléni, 2002: 76-77

²²⁵ Anderson, 2006: 120

²²⁶ Uo: 122. Anderson a *naturalization* (honosítás, szó szerinti fordításban természetesítés) angol kifejezésére is felhívja a figyelmet e helyen, mely a hazához fűződő természetes kapcsolatokról kifejtett gondolatmenetével tökéletesen összecseng.

²²⁷ Losonczy, 2000

testvériséget, andersoni szóhasználattal élve elképzelt közösséget tételez. Azonban Losonczy szerint „a haza a hétköznapi közmentalitásnak, érzésvilágnak és nyelvezetnek a modern nemzet kialakulásánál jóval régebbi, hagyományos alappreferenciája. Ebből a nézőpontból tekintve a nacionalizmus úgy tűnik, nem más, mint a hazafiságnak jól körülhatárolható, kései vadhajtsa.” Ezt pedig Kantorowicz fentebb vázolt okfejtése is alátámasztani látszik.

Thomas Blank, Peter Schmidt és Bettina Wesle hazafiságot vizsgáló empirikus kutatásuk elméleti háttérében a következő megállapításokra jutottak a két fogalom, nacionalizmus és hazafiasság társadalomtudományi megkülönböztetését illetően. Mindkét attitűd egy erős nemzeti identitáshoz kapcsolható, de míg a nacionalista gondolkodásmód a nemzetre egy homogén, idealizált, más csoportoknál felsőrendűbb társulásként tekint, melynek határait a származás, az etnikai hovatartozás, a rassz vagy a kulturális egység jelöli ki, addig a hazafiság nemzet-fogalma tágabb és nem feltétlen etnikai alapú. Ebből fakadóan a nacionalista csoportok másokkal szemben megfogalmazott öndefiníciója is markánsabb, fenyegetettség-érzete jelentősebb, a csoporton kívülállók megítélése pedig devalválóbb és kirekesztőbb jellegű. Ezzel szemben mivel a hazafias gondolkodásmód alapjait demokratikus és egyetemes értékek jelentik – állítja Blank, Schmidt és Wesle –, a hozzátartozó nemzetkép is toleránsabb és befogadóbb, és az állami, nemzeti és politikai autoritásokhoz valamint a nemzethez és annak történelméhez való viszonya is kritikussabb. A szerzőhármak következtetése szinte azt sugallja, hogy érdemes a hazafiságot csupán a politikai, azaz az állampolgárság elvén szerveződő, a nacionalizmust pedig kizárólagosan a kultúr-, azaz kulturális és etnikai alapon szerveződő nemzet fogalmaira vonatkoztatni, ezt az álláspontot pedig más szerzők is elfogadják.²²⁸

Véleményem szerint mindkét magatartásminta egy erős nemzeti identitásból fakadó érzelmek eredménye, különbségük törekvéseikben és a másikkal való viszonyban rejlik. A patriotizmus középpontjában a haza szeretete, védelme és az érte végzett szolgálat áll, nem pedig a másokkal szemben érzett szuperioritás és társadalmi kirekesztés. Ugyanakkor nincsen egyedül érvényes definíció a patriotizmus meghatározására, sokféleségének megragadására pedig szintén többfajta tudományos megközelítés létezik.

²²⁸ Vö: Bar-Tal - Staub

A Daniel Bar-Tal és Ervin Staub által szerkesztett „Patriotism in the Lives of Individuals and Nations” című kötetben több szerző is elfogadja és használja azt a megkülönböztetést, amely a hazafiságot két, az államhoz fűződő viszony alapján megfogalmazott csoportra, ún. negatív és pozitív, avagy vak és konstruktív hazafiságra osztja fel. Míg az előbbi a nemzet vagy állam tevékenységét feltétel nélkül elfogadja és támogatja, tekintet nélkül arra, hogy annak politikája mennyiben kirekesztő vagy totalitárius, addig az utóbbi a nemzet érdekeit és az alapvető emberi értékeket szem előtt tartva kritikus magatartással fordul az autoritások felé. Ez a megkülönböztetés több szempontból sem tekinthető helytállónak. Az ilyen jellegű pozitív-negatív felosztás önmagában hordoz egy, a kutató által képviselt értékrendet, melyben az állammal szemben gyakorolt kritikus magatartás jelenik meg a hazafiság elfogadható mintájaként, az azzal ellentétes álláspont pedig dekonstruktívként értelmeződik. Ez a felosztás azonban csupán a hazafiság autoritással való viszonyát mutatja meg, nem pedig annak erkölcsi értékét. Arról nem is beszélve, hogy egyes esetekben – így Oroszországban is – maga az állam az, aki a hazafiság fogalmát kisajátítja és monopolizálja saját eszközein, a médián és az oktatáson keresztül.

Az univerzális értékek birtoklása mint a hazafiság egyik kritériuma Blank, Schmidt és Wesle érvelésében is tetten érhető, s több tanulmány is osztja ezt a nézetet. A konstruktív patriotizmus fogalma és ez a megkülönböztetés azért is problematikus, mert középpontjában ún. alapvető emberi értékek állnak, melyek valójában a nyugati, demokratikus államok értékeit jelentik. Felmerülhetnek azonban azok a kérdések is, hogy a javarészt Nyugaton szocializálódott kutatók miért tekintik egyetemesnek saját kultúrájuk normarendszerét, vagy hogy beszélhetünk-e egyáltalán univerzális, alapvető emberi értékekről olyan társadalomtudományi kutatásokban, amelyek különböző értékrendek mentén kialakuló csoportok és kultúrák vizsgálatára fókuszálnak.

A Françoise Daucé, Anne Le Huérou és Kathy Rousselet által szerkesztett *The Diversities of Patriotism in the Contemporary World* című kötet és kutatás a negatív és pozitív hazafiság oppozíciójánál értékítéletmentesebb megoldást kínál a hazafiság sokszínűségének megragadására. Definíciójuk kiindulópontja ugyanúgy a csoportra vagy területre irányuló erős érzelmi kötelék, azonban a hazafiságról nem mint egyetlen realitásról gondolkodnak, hanem mint ennek az érzelmi köteléknek többfajta megnyilvánulásáról. Éppen ezért a hazafiasság kifejezését is többes számban használják, s a hazafiasságok, patriotizmusok (*patriotisms*) összehasonlítása révén igyekeznek

megérteni azok különbségeit és hasonlóságait.²²⁹ Ebben a megközelítésben a patriotizmus államhoz való viszonya, valamint az állam által irányított hazafiasság-koncepciók is a jelenség megértését, nem pedig értékelését támogatják.

Jelen dolgozatban a hazafiság értelmezése Losonczy Anna definícióját követi, amely szerint „a hazafiság érzelmektől fűtött közös kötődés és érdekközösség-struktúra, amely a köznyelvben, a köznapi gondolkodásmódban, az elbeszélés, a zene, a költészet nyelvében, az ikonográfiában és bizonyos természeti (például a táj) vagy kulturális (étel, szokások stb.) elemek, valamint történelmi vagy más hagyományokhoz kötődő események koronként változó jelképes és rituális felhasználásában a kölcsönös megkülönböztetés és felismerés jeleként kulturális formát ölt.” Ez a meghatározás kellően széles teret nyújt a kultúránként változó patriotizmus értelmezésére, s nem sajátítja ki annak fogalmát sem az autoritások, sem pedig az azokhoz kapcsolódó vagy azok alá tartozó csoportok számára. Nem köti kizárólagosan a nemzet sem kulturális sem politikai fogalmához, de nem is zárja ki azokkal való kapcsolatát. Éppen ezért Losonczy definíciója lehetőséget nyújt az oroszországi hazafiság és nemzet konstruktív viszonyának és politikai kontrolljának értelmezésére, amelyben az állam a nemzet egészét érintő Nagy Honvédő Háború emlékét használja fel elsődleges forrásul a hazafias értékrend és egyben egy egységes nemzetkép kialakítására is.

Ez a hazafias magatartásminta magába foglalja az állampolgári szellemiség, az államhoz való hűség és politikai lojalitás, az azzal szembeni tisztelet és engedelmisség, azaz az állami apparátus megkérdőjelezhetetlenségének tartalmait is. Jó állampolgárnak és hazafinak lenni pedig annyi, mint azonosulni az állam, pontosabban a kormány érdekeivel, és azokat hűen szolgálni békés és háborús időkben egyaránt. Következésképpen az oroszországi hazafiság fogalma olyan politikailag kontrollált értékrendre épülő, állampolgári érdekközösség-struktúrának tekinthető, amely békeidőkben a multietnikus értékekben és a fejlődésben, háborús időkben pedig a háborús hősiesség hagyományában ölt kulturális formát.

²²⁹ Daucé – Le Huérou – Rousselet, 2013: 10

VII. OROSZORSZÁG KINCSESLÁDÁI

A posztszovjet iskolamúzeum mint önálló múzeumtípus

*Irányítani egy múzeumot annyi, mint
irányítani egy közösség és annak legfőbb
és leghitelesebb igazságainak reprezentációját. (...)
Amit mi látunk és nem látunk a múzeumokban
– és milyen feltételekkel és kinek a felhatalmazásával látjuk vagy nem látjuk –
az szorosan kötődik ahhoz a nagyobb kérdéshez,
hogy ki alkotja meg a közösséget,
és ki határozza meg annak identitását.
(Duncan, 1991: 101-102)*

A mottóként választott idézet sok kérdést felvet általános elméleti szinten, de az iskolamúzeumok kapcsán is. Mi a múzeum szerepe? Igazságokat közvetít-e? Egyáltalán mit tekinthetünk igazságnak? Melyik közösséget képviseli? És nem utolsósorban: ki irányítja vagy kik irányítják a múzeumot? Új muzeológiai megközelítésből nézve – amely a múzeumra inkább kérdéseket felvető és gondolkodásformáló, mintsem abszolút igazsághordozó médiumra tekint – a választott idézet igencsak problémás és megkérdőjelezhető. Azonban oroszországi viszonylatban érvényes kijelentésként tekinthetünk rá, s ennek talán legekleatásabb példái éppen az iskolamúzeumok. Pedagógiai eszközként ezek a múzeumok a szovjet és oroszországi politikák által formált történelem- és kultúraszemlélet közvetítésére alkalmas terek, amelyek az állam által támogatott tartalmakat és formákat nem kérdőjelezzik meg, hanem igazságként közvetítik. Másfelől viszont ugyanezek a terek lehetőséget adnak a helyi közösségek önkifejezésére is, persze mindazt az állami politika által kijelölt keretek között. Tehát az iskolamúzeumi tartalmak több szint és közösség dialógusában és viszonyrendszerében jönnek létre, amelyek hatalmi relációkban való értelmezése a jelen fejezet tárgya.

A kannibál örökség

Michel Foucault értelmezése szerint hatalom és tudás nem egymás oppozíciói, nem egyik kontrollálja a másikat, hanem egymást feltételező, összekapcsolódó formák. A hatalmi technikák lényegében olyan tudásfajták, melyek a hatalmi rendszert fenntartják. Ezek határozzák meg, mit nevezhetünk tudásnak az adott kultúrában, hogyan,

miről és kiről illetve ki által hozható létre a tudás, hogyan lehet átadni, hol kell felhalmozni, és hol kap helyet az ítélkezésben, illetve a döntési folyamatokban. Ezt az elméletét Foucault nem csupán a modern korra tartja érvényesnek, de kiterjeszti egészen az antikvitásig. Míg az antikvitás a rendfenntartási mechanizmusaiban a *mérték* játszott fontos szerepet, addig a középkorban az inkvizíció révén a *nyomozás* módszere alakítja a centralizáció alapvető tudásformáját. Innen jutunk el az ipari társadalmakig, amelyekben a *vizsga* válik a kiválasztás és kizárás eszközévé.²³⁰

Antropológiai és néprajzi múzeumok esetében a kulturális javak birtoklása és azokhoz való hozzáférés alapvető hatalmi pozíciót hoz létre, de ami a foucault-i tudásfajta kontextusában különösen jól értelemezhető, az a reprezentáció kérdése, az értelmezés hatalma. Vagyis azt, hogy egy társadalmi csoport, kisebbség, etnikum, szubkultúra stb. milyen szerepet tölt be az adott társadalomban, milyen önértelmezési lehetőségei vannak, hol helyezkedik el a hierarchiában, nagy mértékben tükrözi és alakítja annak múzeumi reprezentációja is. A reprezentációi feltételeit pedig a múzeumi javakhoz való hozzáféréshez való jog jelentősen befolyásolja. Múzeum és hatalom történetében valójában ez a kettő, a *hozzáférés* és a *reprezentáció* az, ami meghatározza a kettő viszonyrendszerét.

Az 1970-es, 1980-as években jelentkező közösségi múzeumok boomját pontosan a hozzáférés és reprezentáció relációjában létrejövő hatalmi pozíciók megkérdőjelezése robbantotta ki, gyökerei pedig egészen a 19. századi kolonialista múzeumok működéséig nyúlnak vissza. Benedict Anderson a népszámlálás és a térkép mellett a politikai hatalom egyik leghatékonyabb eszközeként a kolonialista múzeumot tartja számon, amelynek feladata volt, hogy az állam legitimitását annak eredetével és létjogosultságával biztosítsa.²³¹ A múzeum ekkor a leigázott népek és kultúrájuk önkényes bemutatótere volt, a gyarmati szabadrablás trófeáinak kincstára. Eredendően az intézmények és a kiállított kultúrák közötti viszony egyenlőtlenségre épültek, a kutatók pedig meg voltak fosztva megfosztódtak a cselekvőképességüktől és kortárs mivoltuktól. Ezekben a terekben a tárgyak egy alapvetően rasszista és evolucionista hierarchia, a gyarmatosító hatalom ideológiáinak reprezentációját szolgálták.²³² Ahogyan ezzel a IV. fejezetben bővebben foglalkoztam, az 1895-ben alapított Orosz Múzeum kiállítási koncepciójában

²³⁰ Kiss, 1994: 47-48; Foucault, 1990

²³¹ Anderson, 2006: 149-155

²³² Vö: Harris – O’Hanlon, 2018:

is az orosz nép állt az etnikai hierarchia csúcsán, amelyet később a szovjet nemzetépítés formált át.

Az 1960-as években kibontakozó társadalmi részvétel ideája volt a katalizátora annak az új muzeológiának, amelynek köszönhetően a múzeum intézménye jelentős átalakuláson ment keresztül, s politikai viták színterévé vált. Ezt a folyamatot erősítette mind az észak- mind a latin-amerikai antropológia posztkolonialista kritikája, de a Clifford-Marcus által jegyzett *Writing culture* című mű nyomán felszínre kerülő reprezentációs krízis is, amelynek hatásköre az antropológiai múzeumot mint reprezentáló intézményt érintette. Egyes kutatók a kolonialista múzeumi gyakorlatot egyenesen szimbolikus kannibalizmussal vádolták:

„A mi kannibalizmusunk abból áll, hogy szimbolikusan bekebelezzük a Másikat úgy, hogy közben visszautasítjuk a másságot. A múzeumok általában, a néprajzi múzeumok pedig különösen kiváltságos helyek, ahol szembesülünk ezzel a paradoxonnal, és fel is oldjuk azt, hiszen ezek az intézmények olyan tereket teremtenek, ahol a nyitottság látszatával a Másikat el lehet fogyasztani, és ami elhitei velünk, hogy a Másik végül egyé vált velünk, tehát sikeresen asszimilálódott.”²³³

A múzeumok azon törekvése, hogy függetlenítsék magukat ettől a sötét örökségtől, többféleképpen megnyilvánult. Az 1980-as évek végétől a hagyományos nemzeti néprajzi, antropológiai és természettudományi múzeumok az Egyesült Államokban, Kanadában, Ausztráliában és Új-Zélandon igyekeztek újradefiniálni önmagukat: új épületbe költöztek, új nevet választottak, új állandó kiállításokat hoztak létre a korábbi kritikák figyelembe vételével. Megkezdődtek az emberi maradványok és kulturális tárgyak visszaszolgáltatásáról szóló viták.²³⁴ Az egyenlőség, a részvételiség és az integrált múzeum szellemiségében pedig a gyűjtési, kiállítási és konzerválási praxisba is bevonták az őslakosokat és a lokális közösségeket.²³⁵ Ez azt is jelentette, hogy az intézmények vezetése hivatalosan is kétnyelvű lett, a vezetők minimum egyharmadát pedig az őslakos közösségek képviselték.

²³³ Pagani idézi Gonseth-et, 2018: 25-26

²³⁴ Pagani, 2018: 29-30

²³⁵ Bennett, 1995

A „vadak” múzeumai

A hatalmi és reprezentációs krízis következményeként a forrás- és a helyi közösségek részéről szintén elindult egy olyan folyamat, amely jelentősen átformálta a mindenkori múzeumi tájképet. Noha a közösségi jellegű múzeum intézménye nem volt előzmény nélküli, azok tömeges elterjedése mégis a 70-es évekre tehető. A közösségi múzeumok előfutárának a korábban már említett *Heimat* múzeum intézményét tekintik, amely a 19. századi Németország egyik múzeumi formája volt, s a lokális örökség megőrzésére és bemutatására törekedett. A mozgalmat lokális aktorok szervezték meg, akik fontos feladatuknak tartották a természet- és műemlékvédelmet, helyi oktatókirándulásokat szerveztek, múzeumaik pedig a helyi életmód bemutatására törekedtek és komoly edukációs szerepet tölthettek be.²³⁶ A Harmadik Birodalom idején a nemzetiszocialista propaganda szócsöveivé váltak, s a kiállítások tartalmai az aktuális ideológia eszméihez igazodtak. A mai Németországban a kortárs lokális múzeumok mindezek örökségeinek letéteményesei is egyben. Működésüket erősen befolyásolja a haza (*Heimat* illetve *Vaterland*) mindenkori koncepciója és politikai diskurzusa, ezért felmerül a kérdés, hogy amennyiben a reprezentáció nemzeti és politikai érdekeket (is) szolgál, milyen mértékben tekinthetők közösséginek és alulról szervezettnek.²³⁷ Mindenesetre tény, hogy a *Heimattmuseum* jelentős hatással volt a közösségi múzeumokra.

Sheila Watson definíciója szerint a közösségi múzeum fogalma három kritérium mentén körvonalazódik: az intézmény konkrét kulturális örökség megőrzése köré szerveződik, működését nem feltétlenül támogatja professzionális muzeológusi háttér, a múzeum munkájában pedig az önkéntesen részt vevő közösség és annak különböző testületei a meghatározók.²³⁸ Noha mindez egyenlő felekből álló közösséget feltételez, a pénz és a szakmai tudás sokszor hoz létre hierarchiákat a múzeumok működésében.²³⁹

²³⁶ Applegate, 1990; Knorpp, 2009

²³⁷ A korai rogyinovegyenyije és otyecsesztvovegyenyije számos párhuzamot mutat a 19. századi *Heimatkunde*-vel, amelynek hatásai a 20. és 21. századi *krajevogyenyijében* is tükröződnek. A hasonlóság nem véletlen, hiszen a *krajevogyenyije* a *Heimatkunde* mozgalmából jelentős ihletet merített, ahhoz képest pozícionálta, majd később újrapozícionálta magát (Johnson, 2006:4). Ezek összehasonlítása illetve kapcsolataik feltérképezése önálló disszertáció témája lehetne.

²³⁸ Watson, 2007

²³⁹ Erre példa a norvégiai számi múzeumok esete, amelyek működését a számi mozgalomnak köszönhetően 1987-től politikailag és jogilag is lehetővé az állam, azonban finansziális kereteket ehhez már nem, vagy csak csekély mértékben biztosított. Ennek következményeként a számi múzeumok felszereltsége és infrastruktúrája szegényesebb, szent helyeik gondozására és fenntartására minimális összegeket tudnak fordítani. Davis, 2007: 66

Kissé más szemszögből, de szintén az örökség, az autoritás és jelentésadás kérdéseit járja körbe Angela Jannelli „vad” múzeum (*wildes Museum*) teóriája, amely szintén a professzionalitás hiányával magyarázza a közösségi múzeumok egyik lényegét. Jannelli Claude Lévi-Strauss „vad gondolkodás” elméletével magyarázza azt a múzeumi perspektívát, amely az amatőr múzeumok gyakorlataira jellemző. Véleménye szerint az amatőr múzeumok létrehozói nem tudományos, hanem a saját kultúra szerinti megismerés és gondolkodás alapján hozzák létre a múzeumi valóságmodelleket,²⁴⁰ amelyek elsősorban az identitásra és a közösség önreprezentációjára fókuszálnak.²⁴¹ Az intézmények munkáját alapvetően meghatározza a részvételen alapuló közös munka, a saját gyűjtés, azaz az öndokumentáció, ezáltal pedig az önetnográfia művelése. Muzeológiai képzettség híján a kiállítások létrehozását sokkal inkább jellemzi a szubjektivitás, spontaneitás és az intuíció, ami több teret enged a személyes interpretációnak is.

Az alulról szervezettségből fakadóan a közösségi múzeum alkalmassá vált a hozzáférés és reprezentáció kérdéseire adott öslakos és helyi válaszok megfogalmazására, ezáltal pedig a koloniális diskurzus megszólaltatására is. Azaz a gyarmati múlttal rendelkező országok múzeumaiban az önreprezentáció mellett dominánssá válhatott a gyarmatosítóval és a hatalommal szemben kialakult beszédmód és narratíva.

Gyakolataik alapján három nagyobb csoportot érdemes megkülönböztetni: a latin-amerikai közösségi fókuszút, a brit múzeumközpontú közösségi múzeumokat illetve a francia ökomúzeumokat. „A latin[-amerikai] területeken közösségi múzeumon olyan intézményt értünk, amelynek célja a lokális közösség építése, fenntartása, reprezentációja és képviselése, ennek eszközéül szolgál a múzeum. Angolszász területeken viszont inkább egy múzeumközpontú közösségimúzeum-értelmezés dominál, amelyben a lokális közösség működteti a – helyi kultúrát, történelmet, örökséget bemutató – múzeumot.”²⁴² Az ökomúzeum esetében az előzőek kiegészülnek az ökológiai gondolkodás és a helyi

²⁴⁰ A tudományos megismerés szintén kulturálisan befolyásolt, azonban Jannelli az absztrahálás hiányával igyekszik érzékeltetni a tudományos és vad múzeumok közötti különbséget.

²⁴¹ Egyetérték Frazon Zsófia Jannelli fogalomhasználata kapcsán megfogalmazott kritikájával, miszerint „az etnográfia számára világos, hogy a „vadság” nem másik *színvonal*, hanem másik *minőség*. Jannelli értelmezése hiába értékmentes, demokratikus, hiába alapul a kulturális relativizmus eszméjén, nyelvhasználat és fogalomkészlete mindezt nem fordítja át az etnográfia érvényességi területén túli mindennapi világra – amelyben a vizsgált múzeumok is működnek. A mindennapi gondolkodás számára az „amatőr” dichotóm viszonyban marad a tudományossal, és a „vad gondolkodás” elsősorban a megismerés nem tudományos formája marad.” Frazon, 2018: 157

²⁴² Foster, 2018: 88

tájkép integráns szerepével – közösség, kultúra és természet hármasa adja ennek a múzeumtípusnak a lényegét.

A latin közösségi múzeumok legkarakteresebb példái az Amerikai Egyesült Államokban működnek. A II. világháború után a latin-amerikaiak öntudata egyre inkább megerősödött, a 60-as években pedig a Chicano és Puerto Ricó-i függetlenségi mozgalmakban csúcsosodtak ki törekvéseik. Ezekkel párhuzamosan négy latin múzeumot alapítottak, amelyek célja a helyi közösségek támogatása és képviselete lett. Ezek az El Museo del Barrio (1969) New York Kelet-Harlem részében, a Mexikói Múzeum (1975) San Franciscóban, a Mexikói Szépművészeti Központi Múzeum (1982) Chicagóban és a Mexic-Arte Múzeum (1984) Austinban.

Az El Museo del Barrio-t puerto ricó-i szülők, oktatók, művészek és aktivisták alapították elsősorban oktatási célokkal. Az akkori kerületi iskolafelügyelő a helyiek nyomására kénytelen volt olyan tananyaggal gazdagítani a tantervet, amely a helyi puerto ricó-i közösség kultúrájával, történelmével, művészetével mélyebben megismerteti a tanulókat. Ennek folyamányaként alakult meg a múzeum, amely a kisebbség kulturális örökségének hivatalos őrzője és átadója, ezáltal pedig a helyi iskolák kulturális programjainak elsődleges színtere mind a mai napig.²⁴³ A másik három múzeum edukációs szerepe kevésbé markáns, azonban a mexikói és chicano kultúra és művészet illetve kisebbségek elsődleges reprezentánsai.

A brit közösségi múzeumok esetében a hangsúly inkább a helyi örökségre kerül, mintsem magára a közösségre. Természetesen ez esetben is a közösség működteti és irányítja az intézményt, de nem az előbbi, hanem inkább az utóbbi építése és fenntartása a cél. Angolszász területen nagyon meghatározó továbbá a múzeum edukációs szerepe. Már a 19. században léteztek olyan helytörténeti múzeumok, amelyeket gyakorlatilag a „népek egyetemének” tekintettek, és amelyek a helyi közösségek oktatását célozták meg. A 20. század elején azonban hanyatlásnak indultak, s működésük majd csupán az új muzeológia megjelenése után kapott ismét lendületet és támogatást.²⁴⁴ Oktatási szerepük olyannyira uralkodó maradt, hogy a 2000-es évektől kezdve a brit nemzeti tantervben is helyet kaptak a múzeumi tanórák, amelyekre külön napokat biztosítanak a múzeumokban és az iskolákban egyaránt. A program célja, hogy „a gyerekek képesek legyenek megragadni a történelmi perspektívákat azáltal, hogy egyre növekvő tudásukat különböző kontextusokba helyezik el, és hogy megértik a helyi, a regionális, a nemzeti és a

²⁴³ Zamora, 2007: 324-325

²⁴⁴ Davis, 2007: 63-65

nemzetközi kontextusok összefüggéseit.”²⁴⁵ Amint látható, a *hozzáférs* biztosítása különösen fontossá vált ekkor, de nem jogi, hanem sokkal inkább edukációs értelemben. Mindemellett ez egyaránt jelentette a mozgáskorlátozott látogatók akadálymentesítését, nyitott előadások, workshopok és részvételi projektek szervezését, műtárgykölcsönzést vagy magángyűjtemények kiállítását a helyi múzeumokban.²⁴⁶

A francia ökomúzeumok atyjai, Hugues de Varine és George Henri Rivière két, már létező múzeumtípusból merítették az ihletet: a *Heimat* múzeumokból és a skanzenekből. Az előbbi a múzeum lokalitásának és kortársiasságának fontosságát hirdette, míg az utóbbi a komplexitását és a közösség illetve a kultúra természettel való kapcsolatát. Mindezeknek az ökológizmus és a zöldpolitika eszméi adtak további háttérrel, s növelték a múzeumok társadalmi felelősségvállalását szociális, gazdasági és környezetvédelmi értelemben egyaránt.²⁴⁷

Rivière definíciója szerint az ökomúzeum interdiszciplináris jellegű, szoros kapcsolatban áll a helyi közösséggel, a közösség pedig különböző irányító testületek formájában vesz részt a múzeum irányításában és működésében. Vagyis Rivière az ökomúzeumról nyitott és integrált intézményként gondolkodott, ahol a tudományos kutatás összeköttetésben van a helyi múzeumokkal, intézményekkel és lakossági hálókkal. A néprajz és a történelem mellett az ökológiának különösen nagy szerepet tulajdonított: az ember és természet kapcsolatának kultúrában betöltött szerepét hangsúlyozta, etnobotanikai és etnozoológiai kutatásokat kezdeményezett. A tájra mint szabadtéri történelmi archívumra tekintett, a múzeumi tér szerves részévé emelte, s tematikus túrákat szervezett a látogatók számára. Mindezeknek megfelelően az ökomúzeumoknak mint komplexumoknak négy plusz egy alapvető részét határozta meg: az ember által érintetlen természeti helyeket, az ember által formált természeti helyeket, a történelmi vagy építészeti jelentőségű épületeket, azokban pedig a közösség kulturális és tudományos érdeklődésének termékeit. Ezt a négy elemet egészítette ki a tudományos és adminisztratív központ. A helyi közösség mindebben aktív szerepet vállalhatott: egyaránt bevonták őket a szisztematikus gyűjtésekbe és a múzeum irányításába.²⁴⁸

Franciaország (és a világ) első hivatalos ökomúzeuma, az Ember és az Ipar Múzeuma 1974-ben nyílt meg Le Creusot-ban, az 1980-as években pedig gombamód

²⁴⁵ Pickin, 2017: 114

²⁴⁶ Davis, 2007: 65-67

²⁴⁷ Babić, 2009: 242-243

²⁴⁸ de la Rocha Mille, 2011: 198-203

szaporodtak el a hasonló múzeumok az országban. Kanadában már a 70-es években elterjedt az új múzeumtípus, s végül Skandináviát is meghódította a skanzenek ilyenét újragondolása. De találunk példát ázsiai átvételre is, azonban kissé más módon alkalmazva, mint amit az ökomúzeum szellemisége megkívánna. A kínai '1+10' Ökomúzeum Program összesen tizenegy kisebbségek által lakott településen kezdeményezte a helyi múzeum megalapítását a Kuanghszi Csuang Autonóm Területen. A cél elsősorban a helyi gazdaság, főként a turizmus fellendítése volt a nemzetiségi kulturális örökség védelmére támaszkodva. Azonban a helyieket gyakorlatilag teljes mértékben kihagyták mind a döntéshozatalból, mind a kivitelezésből, mind a helyi kulturális örökség artikulálásából és értelmezéséből, így a lakosok semmilyen szinten nem érezték magukénak az új múzeumot.²⁴⁹ A folyamat hűen lemodellezte a kínai kisebbség- és kultúrpolitikát, illetve tökéletes példája volt annak, ahogyan egy nyugati minta adaptálódik egy nem-nyugati kultúrába.

A közösségi múzeum, sőt mi több, az iskolamúzeum fogalma Magyarországon sem ismeretlen. Ám itthoni viszonylatban ezeknek az intézmények kevesebb szerepe van kisebbségi ellennarratívák megszólaltatásában vagy éppen a turizmus fellendítésében.²⁵⁰ Európában az iskolamúzeum fogalma alatt elsősorban az iskolában elhelyezett, iskolatörténettel foglalkozó gyűjteményeket értik, ilyen például a sárospataki vagy a tapolcai iskolamúzeum. Azonban léteznek olyan helytörténeti gyűjtemények is, melyeket ugyan az iskola gondoz, de nem pusztán az intézménytörténet áll a kiállítások fókuszában. Az Albertfalvi Helytörténeti Gyűjtemény és Iskolamúzeum kezdeti iskolatörténeti kiállítása később borgyűjteménnyel, egyháztörténettel illetve a helyi repülőgépgyár történetével egészült ki komplex múzeummá.²⁵¹ Az 1920-as évekből ismerünk kifejezetten „Szülőföldgyűjtemény”-t is a mezőkövesdi gimnázium kiállítás képében, ahol a matyó népi kultúra több területe is bemutatásra került.²⁵² A tiszakeszi iskola honismereti óráin rendszeresen és aktívan használják az iskolamúzeumi tartalmakat, a rajzoktatásba pedig módszeresen beépítették a múzeum egyes tárgyaival való foglalkozást.²⁵³ Végül pedig legnagyobb hírnévre a debreceni Csokonai Vitéz Mihály Gimnázium iskolamúzeuma tett szert, amely az iskola- és helytörténeti érdekelttségű

²⁴⁹ Nitzky, 2014: 4

²⁵⁰ Ez az állítás természetesen nem érvényes általánosságban a helytörténeti múzeumokra vagy tájházakra, itt csupán az iskolával szoros kapcsolatban álló gyűjteményekkel foglalkozom.

²⁵¹ A múzeum honlapja: <http://www.albertfalva.sulinet.hu/node/68>, letöltés ideje: 2021-02-16

²⁵² Viszóczy, 2006: 282

²⁵³ Kozaróczy, 2000; Dojcsákné, 2000

múzeumok sorában igen unikálisnak számít. A kiállítások anyagát ugyanis híres magyar és külföldi, ókori és kortárs épületek makettjei adják, melyeket a tanárok és a diákok közösen készítenek el tökéletes méretarányossággal, és amelyek később az oktatásban is szerepet kapnak.²⁵⁴ A sajátos pedagógiai módszert és múzeumát nemcsak Magyarországon ismerik el, de több európai vándorkiállítással is büszkélkedhet.

A közösségi múzeumok e széles és színes palettájából nyilvánvalóan levonható az a következtetés, hogy egy közösségi múzeum vagy annak egy típusának küldetése, profilja és működése nagy mértékben függ az adott közösség társadalmi és politikai helyzetétől, a többségi társadalommal való kapcsolatától, vagy attól, hogy milyen formában képzeletben a kulturális örökség megőrzését és átadását. Nagyon sok esetben kiemelt szerephez jutnak a gazdasági, elsősorban turisztikai motivációk és az identitásreprezentáció, ezekkel összefüggésben pedig pedagógiai célok is erősen formálják e múzeumok mindennapi életét. A Watson és Jannelli-féle definíciók alapján (kulturális örökség megőrzése, professzionális muzeológusi háttér korlátozottsága, a lokális közösség kontrollja) könnyedén címkézhetnénk az oroszországi iskolamúzeumokat egyszerűen közösségi múzeumoknak. Az iskolamúzeumok politikai beágyazottsága azonban éppen ellenkező pólusú, mint például a posztkolonialista hangokat megszólaltatóké, éppen ezért autonómiájuk és a közösségi jelleg mértéke is megkérdőjelezhető, de legalábbis vizsgálendő. A következőkben amellet érvelek, hogy az általam elemzett múzeumok önálló típust képviselnek a közösségi múzeumok szférájában, amely típus egyediségét az állami politikai kontroll adja meg.

A posztszovjet iskolamúzeum

Az új muzeológia, az integrált múzeum, a társadalmi részvétel és a közösségi múzeum fogalmi Oroszországot sem kerülték el. Az Oroszországi Múzeumi Enciklopédia a következő definícióját adja a közösségi múzeumnak (*obsesztvennij muzej*):

Múzeumok egy csoportja, melyek közösségi kezdeményezésre jönnek létre, közösségi alapokon működnek, de gyakran állami múzeumok tudományos-módszertani irányításával. Különböző intézmények, közösségek, klubok és szakkörök által jönnek létre, s azok költségvetéséből finanszíroznak. Az 1990-es évek elején a közösségi

²⁵⁴ Porcsalmy, 1972

múzeumok számos formában megjelentek az Oroszországi Föderációban (harcis dicsőség múzeumai, iskola-, gyár-, népi múzeumok). Az 1990-es évek vége felé egyre több új múzeum alapult emlékezet és krajevegyenyije karakterrel.²⁵⁵

Eszerint egyetlen lényeges különbség van a nyugati és az oroszországi típusú közösségi múzeumok között: a professzionális háttér. Az előbbieknél ritkább a képzett muzeológusi segítség, bár az ökomúzeumok ez alól némi kivételt képeznek, hiszen ezek közül az elsők szakemberek kezdeményezésére születtek meg. Az oroszországi múzeumok ellenben jelentősebb szakmai segítséget kapnak, ahogyan ezt a II. és III. fejezetben is részletesen bemutattam. Az Oroszországi Föderáció Múzeumi alapja és az azzal járó folyamatos állami kontroll, a hivatalos intézményesítés, az iskolamúzeumok működését koordináló Turizmusért, Krajevegyenyijéért és Kirándulásért Felelős Köztársasági Gyermejjóléti és Oktatási Központ állami szerve és módszertani kiadványai, továbbképzései és többszintes versenyei, nem mellesleg pedig az állampolgári-hazafias nevelés programja olyan kereteket biztosít az iskolamúzeumok részére, amelyek nem csupán tudományos és metodológiai, de ideológiai befolyással is bírhatnak.

Véleményem szerint az iskolamúzeumok a közösségi és állami múzeumok határmezsgyéjén helyezkednek el. A krajevegyenyije és az iskolamúzeumok többnyire az aktuális politikai hatalom ösztönzésére születnek meg és működnek, mégis önkéntes alapon. A központi szervezetek szorgalmazzák, segítik a gyűjtemények és a kiállítások létrejöttét, de sosem teszik kötelezővé az iskolamúzeum létrehozását vagy aktív működését. Ugyanakkor a múzeumalapítás, pláne annak állandó aktivitása presztízzsel bír, általános tisztelet övezi, ami ösztönzően hat más iskolákra is. Mindebből kifolyólag az iskolamúzeum nem tekinthető pusztán az államhatalom akaratából létrejövő és általa kontrollált intézménynek, hanem a helyi közösségekre épülő, mozgalmoszerű jelenség is egyben.

A közösségi versus állami oppozíciónál azonban árnyaltabb képet kaphatunk Fredrik Barth az etnikai folyamatok modellezésére kidolgozott mikro-mezo-makro elméletének alkalmazásával,²⁵⁶ azzal a kitételrel kiegészítve, hogy nem csupán etnikai, de más folyamatok megértésére is kiterjeszhető. Barth mikroszintje az egyénre és személyközi interakciókra fókuszál, és „arra, ahogyan az egyén a viszonyok, igények, értékek és eszmék bonyolult kontextusában elhelyezi önmagát”, elfogadja vagy éppen

²⁵⁵ <http://museum.ru/rme/dictionary.asp?113>, letöltés ideje: 2021-02-16

²⁵⁶ Barth, 1996: 7

elutasítja az azok által kínált szimbólumokat és mintákat, miközben vissza is hat ezekre a szintekre. Középszinten a közösség teremtésére és szervezésére irányuló folyamatokat vizsgálja, amelyben fontos szerepet tulajdonít az etnikai vállalkozók és vezetők szerepének. „Az e szinten zajló folyamatok befolyásolják és mederbe terelik az emberek mikroszintű önkifejezését és cselekvését; csomagterveket és és/vagy-választásokat állítanak elébük; s itt nyer formát az etnicitás határainak és dichotómiáinak számos aspektusa.” Végül a harmadik, az állami politika makroszintjén a bürokráciáé, formális kritériumoké és ideológiáé, melyeket a szervezeti infrastruktúra fog össze.

Noha Barth ezt a modellt etnikai folyamatok megértésre dolgozta ki, mégis azt gondolom, hogy az iskolamúzeumok szervezeti struktúrájára is alkalmazható. Az egyén szintjén, a mikroszinten alapvetően kétfajta aktor különböztethető meg: a múzeum létrehozásában résztvevő és a múzeumi tartalmakat fogyasztó. Az előbbibe egyrészt azok az egykori és jelenlegi diákok tartoznak, akik a gyűjtőmunkát végezték és végzik, részt vesznek a múzeumi szakkörökön, vagyis aktív részvétellel vállalnak szerepet a múzeumi élet szervezésében. Státuszukból fakadóan meghatározott gyakorlatok, keretek és tartalmak befogadói, azonban – ha kis mértékben is – de alakítói is azoknak az általuk gyűjtött tárgyak, fogalmazások vagy versenyművek által.

Ennél már nagyobb hatással bírnak a múzeumok vezetői és az iskolák igazgatói. Ők hoznak meg olyan végső döntéseket, hogy melyik tárgy milyen felirat és milyen szövegezés mellett kerüljön be egy kiállításba, hova kerüljenek annak hangsúlyai, vagy hogy mennyire intenzív munka folyjon benne. Az ő választásaikban hangolódnak össze az egyének által összegyűjtött anyagok és a felsőbb szinteken meghatározott irányelvek, vagyis ők azok, akik lehetséges mintákat és formákat kínálnak a múzeumban a különböző identitások megélésére. Így például Makszimovoban a militarista beállítottságú igazgató háborús hősokról készült festményei díszítik az iskolafolyosót, az úgynevezett állampolgári-hazafias nevelésnek külön osztálytermet szentelt háborús idézetekkel és fegyverábrázolásokkal a falon, a vele készített interjúban pedig a következőket mondta: *“Belőlem a katonaság faragott embert. Addig csak gyurma voltam.”*²⁵⁷ Az akszaitovoi múzeum passzivitását és elhanyagoltságát szintén az igazgató preferenciáival magyarázzák, aki – adatközlőim szerint – testneveléstanárként nem érdeklődik a kulturális értékek iránt.

²⁵⁷ Makszimovo, 2008.08.13.

A múzeumi tartalmakat fogyasztók közé tartozik az iskola összes diákja, akik különböző tanórák keretében kötelezően látogatják a múzeumot, illetve ugyanide tartoznak a mindenkori múzeumi látogatók is. Pedagógiai szerepénél fogva az iskolamúzeumok működtetésében vagy fogyasztásában tulajdonképpen majdnem minden egyén érintett valamilyen szinten, aki a múzeualapítás óta az intézmény diákja volt. Háziasszonyom például büszkén mesélte, hogy szülőfalujában, Urazgildiben édesapja volt az múzeum első vezetője, s ő maga is segített tárgyakat gyűjteni.²⁵⁸ Szomszédasszonya gyermekkorában ugyanígy részt vett szülőfalujának, Nyizsnyije Baltacsevo múzeumi anyagainak gyűjtésében, dédnagyapjának II. világháborús frontról írt levelét pedig még mindig ott őrzik.²⁵⁹

Középszinten egyszerre találjuk a különböző etnikai alapon szerveződő központok, az udmurt Történeti-Kulturális és a Nemzeti-Kulturális Központok képviselőit, valamint a járási és köztársasági intézmények, így például a KGYOK munkatársait. Míg az előbbiek finansziális és szervezeti háttérrel adnak a múzeumok szélesebb körű munkájához, addig az utóbbiak a módszertani ajánlók íróiként és különböző versenyek bírálóiként erőteljesen befolyásolják a múzeumok munkáját. Mindkét csoport munkájához Baskortosztán Köztársasága biztosít törvényes és szervezett kereteket.

Mindehhez az állami makroszint nyújt olyan ideológiai háttérrel, amelyeket az általam ismert iskolamúzeumi szféra dolgozóinak egyike sem kérdőjelez meg a múzeumi tartalmak szintjén. Vagyis nem foglalkoznak olyan történelmi eseményekkel, kérdésekkel, melyeket az oroszországi történelempolitikák exkludálnak. Olga Konkka kutatásai azt mutatják, hogy Oroszországszerte érvényesül az a tendencia, amelyben az oroszországi történelempolitika határozza meg a támogatott és kvázi tiltott tematikák tárházát. 2014-ben végzett kérdőíves felmérésében 41 föderális szubjektum 5204 iskolamúzeumát érte el, és ebben a szovjet múlt tematikáira is kitért. A múzeumok jelentős hányada a Nagy Honvédő Háború, másodsorban pedig a Afganisztán szovjet megszállásának szovjet-afgán háború emlékezetére teszi a hangsúlyt, azonban a politika által kényesnek tartott eseményeket nem érinti. Ennek legegységesebb példája a Gulag, a deportálások és a szovjet terror tárgyalása, amire csupán a múzeumok 0,6%-a vállalkozik.²⁶⁰ Így van ez annak ellenére, hogy a felmérésben résztvevő múzeumok

²⁵⁸ Interjú, 2012. június 27

²⁵⁹ Interjú, 2012. április 30.

²⁶⁰ Konkka, 2019

jelentős része olyan területen található, amely mélyen érintett volt ezekben az eseményekben. Ugyanerre a gyakorlatra példa az I. világháború emlékezetének hiánya is. Az I. világháborút elfelejtett háborúként aposztrofálódik, noha több mint egymilliónyolcszázezer halottja volt Oroszországban. Ennek oka, hogy a bolsevik diskurzus imperialista háborúnak tekintette, emlékezetét pedig delegitimálta, harminc évvel később pedig a II. világháború és annak emlékezete mellett teljesen feledésbe merült. Csupán 2014-ben, a háború kitörésének századik évfordulóján kezdte el a putyini történeti politika újraértelmezni.²⁶¹

Mindezek a témák Tatisli járás múzeumaiban sem jelennek meg, noha mind az I. világháborúban mind a kulákosítás során érintett terület volt. A baskortosztáni udmurtok esetében különösen fontos kiemelni a helyi vallási vezetők üldözését, s magának az udmurt vallásgyakorlatnak a betiltását is, amelyekre a múzeumi tartalmak szintén nem reflektálnak.²⁶² A Nagy Honvédő Háború emlékezete ellenben markánsan jelen van minden iskolamúzeumban, a szovjet történelem pedig dicsőséges és eredményes múltként értelmeződik.

A hatalom szerepe tehát számottevő és alapjaiban meghatározó, ennek pedig legfontosabb ismertetőjegye a múzeumok hasonlósága, tematikai egyezései, közös értelmezési keretei és fogalomkészlete. Az iskolamúzeumok mindegyike azonos fogalmi hálót használ. Az erre a fogalmi hálóra épülő kiállítási tartalmak és azokhoz kötődő iskolai feladatok segítik a diákokat abban, hogy ezeket a fogalmakat elsajátítsák, és a hozzájuk tapadó identitásokkal azonosuljanak. A *család – iskola – szülőföld* hármasa, illetve a *falu és járás* fogalmai a lokális identitást erősítik. Az etnikai hovatartozás részben a *fejlődéssel* szembeállított paraszti *életmód* illetve a *genealógia* fogalmai mentén körvonalazódik. A nemzeti lojalitás legmarkánsabb példájává a háborúban tanúsított *hősiesség* válik. Végül pedig a hazához való kötődést a *hazafiasság* és a *jó állampolgárság* magatartásmintái alakítják ki. Mindezek politikai meghatározottságát két tényező adja: a szovjet kisebbség- és történelempolitika múzeumi öröksége és az oroszországi nemzetépítés, amelyek nem egymással ellentétben álló, hanem az utóbbi az előbbit következetesen alkalmazó viszonyban állnak. Az ezek által kontrollált értelmezési keretek és értékek több csatornán keresztül csorognak le az iskolamúzeumok kiállításaiiba, s lehetőséget adnak a nemzeti múltra vonatkozó politikai értelmezések és kisebbségdefinícióik kommunikálására.

²⁶¹ Koustova, 2014

²⁶² Toulouse – Niglas, 2017: 14

Mindezek fényében felmerül a kérdés, hogyan definiálható, hogyan ragadható meg az iskolamúzeum lényege. *Múzeum*, hiszen küldetése szerint tárgyakat és dokumentumokat gyűjt, megőriz és hozzáférést biztosít, ez esetben kiállít a látogatók, elsősorban a diákok számára. *Közösségi*, hiszen a helyi közösség kezdeményezésére jön létre, de nem tudományos célból teszi, és nem tudományos prezentáció keretei között teszi hozzáférhetővé tárgyát, hanem egyrészt a helyi közösség tárgyi örökségének megőrzése végett, másrészt pedig helyi ismeretek elsajátításának céljából. *Iskolai*, mert vezetője nem hivatásos muzeológus, hanem pedagógus, aki a múzeumot oktatási eszközként használja. A diákok a tanórák és a szakkörök keretei között ugyan tanulmányozzák a gyűjteményt és kiállításokat, de nem objektív és absztrakt elvek mentén, hanem a társadalom értékrendjéhez igazított magatartásminták és identitások kialakításának elősegítésére. E tekintetben az iskolamúzeum sokkal inkább tekinthető pedagógiai módszernek, mintsem múzeumnak. Végül pedig *politikailag meghatározott, posztszovjet intézmény*, mert a mindenkori hatalom határozott kereteket ad a megjeleníthető tartalmakhoz és értelmezésükhöz, mely keretek és tartalmak a szovjet örökségből merítkeznek. Mindezt összegezve a *posztszovjet iskolamúzeumot* olyan politikailag kontrollált múzeumpedagógiai intézménynek tekintem, amely egyben közösségi múzeumi tulajdonságokkal bír.

Hogy végül visszakanyarodjak Steinbeckhez és Capához: nem tudom, hogy elégedettek lennének-e velem. Ahogyan a bevezetőben is megidéztem, a bravúros páros templomnak tekintette az oroszországi múzeumot, s ezzel a hasonlattal valami nagyon lényegeset sikerült megragadniuk azok világából. Személyes véleményem szerint az iskolamúzeumokban vitathatatlanul jelen van a szakralitás apró szikrája, amelyet nem nehéz belobbantani. Ám kutatóként mégsem állíthatom őket párhuzamba – még metaforikusan sem – a templom erőteljes szent terével, mert számtalan ponton sántítana a hasonlat. Helyette a kincsesláda képében olyan, a helyiek által is használt szimbólumot vezettem be, amelynek alkalmazásával pontosabban jeleníthetők meg a lokális közösségek múzeumról alkotott gondolatai. Hiszen itt őriznek (majdnem) mindent, ami számukra fontos, ami érték, ami kincs. De nem csupán nekik. Ezekben a múzeumokban

őriznek számtalan olyan emléket és gondolatot is, amelyek az oroszországi eszmét táplálják. Így az iskolamúzeumok nem csupán az iskolák, de egész Oroszország kincsesládáivá avanzsálódnak.

BIBLIOGRÁFIA

- ANICO, Marta – PERALTA, Elsa (2009): Political and Social Influences Affecting the Sense of Place in Municipal Museums in Portugal. In: Simon J. Knell, Suzanne Macleod, Sheila Watson: *Museum Revolutions. How Museums Change and Are Changed*. London – New York: Routledge, 189-198
- APPADURAI, Arjun (2001): A lokalitás teremtése. *Regio* 3/3: 3-31
- APPLEGATE, Celia 1990: *A Nation of Provincials. The German Idea of Heimat*. Berkeley: University of California Press
- BABIĆ, Darko (2009): Experiences and (hidden) Values of Ecomuseums. *Ethnological Researches*. 14: 237-252
- BARANOV, Dmitriy (2016): Archaizing culture: the Museum of Ethnography. In: Bassin, Mark and Kelly, Catriona (szerk.): *Soviet and Post-Soviet Identities*. Cambridge University Press: 73-90
- BAR-TAL, Daniel (1996): The Monopolization of Patriotism In: BAR-TAL AND STAUB (szerk.): *Patriotism in the Lives of Individuals and Nations*. Chicago: Nelson-Hall Publishers: 246-271
- BAR-TAL, Daniel AND STAUB, Ervin (1996): Introduction: Patriotism: Its Scope and Meaning. In: Uő: *Patriotism in the Lives of Individuals and Nations* Chicago: Nelson-Hall Publishers: 1-21
- BARTH, Fredrik (1996): Régi és új problémák az etnicitás elemzésében. *Regio – Kisebbség, politika, társadalom*. 7:1: 3-25
- BAUSINGER, Hermann (1991): A haza fogalma egy nyitott társadalomban. *Regio – Kisebbségtudományi Szemle*. 1991/2. 4.: 1-12
- BEN-AMOS, Avner (1996): The Uses of the Past: Patriotism between History and Memory, In: BAR-TAL, Daniel AND STAUB, Ervin (szerk.): *Patriotism in the Lives of Individuals and Nations*. Chicago: Nelson-Hall Publishers, 129-147
- BENNETT, Tony (1995): *The Birth of the Museum: History, Theory, Politics*. London – New York: Routledge.
- BERGER, Stefan (2012): German History Politics and the National Socialist Past. In: Alexei Miller – Maria Lipman (eds): *The Convolutions of Historical Politics*. Budapest – New York, Central European University Press: 21-44

- BINDORFFER Györgyi (2002): Történelmi tudat, hazakép és nemzeti szocializáció. In: A. Gergely András (szerk.): *A nemzet antropológiája*. Budapest, Új Mandátum: 180-233
- BLANK, Thomas – SCHMIDT, Peter – WESTLE, Bettina (2001): Patriotism – A Contradiction, a Possibility or an Empirical Reality? Paper to be presented at the ECPR Joint Sessions of Workshops, ECPR Workshop 26: National Identity in Europe. 6-11 April, 2001, Grenoble (France) <http://www.staff.uni-giessen.de/~g31070/statistik2/patriotism.pdf> (letöltve: 2014.07.22)
- BLOCH, Alexia (2004): *Red Ties and Residential Schools. Indigenous Siberians in a Post-Soviet State*. University of Pennsylvania Press
- BLOCH, Alexia – KENDALL, Laurel (2004): *The Museum at the End of the World. Encounters in the Russian Far East*. University of Pennsylvania Press
- BOBROVNYIKOV, Vlagyimir (2006): Islam in the Russian Empire. In: *The Cambridge History of Russia: Volume 2, Imperial Russia, 1689-1917*. Ed. Dominic Lieven. Cambridge, 2006. 202-223
- BROMLEJ, Julian (1976): *Etnosz és néprajz*. Budapest: Gondolat Kiadó
- BROWN, Peter (1993): *A szentkultusz*. Budapest: Atlantisz Kiadó
- BRUBAKER, Rogers (2002): Ethnicity without groups. *European Journal of Sociology*. 18:2. 163-189
- BRUBAKER, Rogers (2006): *Nacionalizmus új keretek között*. Budapest, L'Harmattan
- BURAKAJEVA, Marjam (2010): Nye zapjatnaj svoj rod ili rekomendacii po provedenyiju prazdnika Sezsere Bajrami. In Aszadullina-Ibragimova Nuriya Ismuhametovna (szerk.): *V pomos organizatoram prazdnika Sezsere Bajrami*. 42-46 Ufa: Gyelovaja ginyastyija
- CASEN, Marie (2014): Udmurt identity issues: core moments from the Middle Ages to the present day. *Journal of Ethnology and Folkloristics*. Vol. 8 (1): 91-110
- CVETKOVSKI, Roland (2014): Empire complex: Arrangements in the Russian Ethnographic Museum, 1910. In: Cvetkovski, Roland – Hofmeister, Alexis (szerk.): *An Empire of Others. Creating Ethnographic Knowledge in Imperial Russia and the USSR*. Budapest – New York: Central European University Press 211-253
- DAUCÉ, Françoise – LE HUÉROU, Anne – ROUSSELET, Kathy (2013): The Diversities of Patriotism in the Contemporary World. *Critique Internationale*. No 58: 9-17.

- DAUCÉ, Françoise – LARUELLE, Marlene – LE HUÉROU, Anne – ROUSSELET, Kathy (2015): Introduction: What Does it Mean to be a Patriot? *Europe-Asia Studies*. 67:1. 1-7
- DAUTHERIBES, Therse M. – KERNES, Jerry L. – KINNIER, Richard T. (2000): A Short List of Universal Moral Values. *Counseling and Values*. 45: October: 4-16.
- DAVIS, Peter (2007): Place Exploration: Museums, Identity, Community. In: In: Sheila Watson (ed.): *Museums and their Communities*. London – New York: Routledge, 53-76
- DOJCSÁKNÉ Lazanyi Anna (2000): Az iskolamúzeum és a rajzoktatás. *Honismeret*. 28/2: 29-31
- DONAHOE, Brian – HABECK, Joachim Otto (2011): *Reconstructing the House of Culture. Community, Self, and the Makings of Culture in Russia and Beyond*. New York – Oxford: Berghahn Books
- DONELLY, Jack (2007): The Relative Universality of Human Rights. *Human Rights Quarterly* 29: 2: 281-306.
- DUNCAN, Carol (1991): Art Museums and the Ritual of Citizenship. In Ivan Carp and Stefan D. Lavine (eds) *Exhibiting cultures: the poetics and politics of museum display* Washington: Smithsonian Institution Press: 88-103
- FILIPPOV, Vaszilij (2010): *Szovjetszkaja tyeorija etnosza. Isztoriograficseszkij ocserk*. Moszkva: Insztyitut Afriki RAN
- FLORENSZKIJ, Pavel (1988): *Az ikonosztáz*. Budapest: Corvina
- FOREST, Benjamin – JOHNSON, Juliet (2002): Unraveling the Threads of History: Soviet-Era Monuments and Post-Soviet National Identity on Moscow, *Annals of the Association of American Geographers*. 92: 3: 524-547.
- FOUCAULT, Michel (1990): *Felügyelet és büntetés. A börtön története*. Budapest: Gondolat.
- FOSTER Hannah Daisy (2018): Közösségi múzeum. In: Frazon Zsófia (szerk.): *...NYITOTT MÚZEUM... Együttműködés, részvétel, társadalmi múzeum. Kézikönyv*. Budapest: Néprajzi Múzeum, 86-95
- FUNK, Dmitrij (2009): Oroszország „Huszonhat Kis Északi Népének Jegyzéke” nyomában. In: Vargyas Gábor (szerk.): *Átjárók. A magyar néprajztól az európai etnológiáig és a kulturális antropológiáig*. PTE Néprajz – Kulturális Antropológia Tanszék. L'Harmattan

- GALIMDSÁN, Tagán (1937): Adalékok a baskír és kirgiz lótenyésztéshez. *Ethnographia*. 48:1: 71-79
- GERACI, Robert (2000): Ethnic Minorities, Anthropology, and Russian National Identity on Trial: The Multan Case, 1892-96. *The Russian Review* 59: 530-554
- GORENBURG, Dmitriy (1999): Identity Change in Bashkortostan: Tatars into Bashkirs and Back. *Ethnic and Racial Studies*. 22:3 554-580
- GORENBURG, Dmitriy (2006) *Minority Ethnic Mobilization in the Russian Federation*. Cambridge: Cambridge University Press
- GRANEY, Katherine E. (1999): Education Reform in Tatarstan and Bashkortostan: Sovereignty Projects in Post-Soviet Russia. *Europe-Asia Studies* Vol.51, No. 4: 611-632.
- GUMILJOV, Lev (1975): *Tanulmányok az etnoszról*. Budapest – Szolnok: MTA Néprajzi Kutatócsoport – Damjanich János Múzeum
- GYÁNI Gábor (2010): *Az elveszített múlt. A tapasztalat mint emlékezet és történelem*. Budapest: Nyitott könyvműhely.
- HADROVICS László – ZOLTÁN András (1985): *A cirill betűs szláv nyelvek neveinek magyar helyesírása/Az újjörög nevek magyar helyesírása*. Budapest: Akadémia Kiadó
- HAMITOV, Rusztem (2011): Iskusztvennaja reszpublika, falsivaja perepisz. *Ufimszkaja zszurnal* Megjelenés ideje: 2011.12.19. <http://journalufa.com/2204-iskusstvennaya-reszpublika-falshivaya-perepis.html> letöltés ideje: 2012-06-12
- HARRIS, Clare – O’Hanlon, Michael: A néprajzi múzeum jövője. In: Foster Hannah Daisy, Földessy Edina, Hajdu Ágnes, Szarvas Zsuzsa, Szeljak György (szerk.): *Többszólamú múzeum. Néprajzi múzeumi dilemmák a 21. század elején*. Budapest: Néprajzi Múzeum. 10-24
- HIRSCH, Francine 2003: Getting to Know "The Peoples of the USSR": Ethnographic Exhibits as Soviet Virtual Tourism, 1923-1934. *Slavic Review*. 62:4 Tourism and Travel in Russia and the Soviet Union pp. 683-709
- HRISZTOLJUBOVA, L.Sz. – MINNIJAHMETOVA, Tatyjana (1994): *Udmurti Baskortosztan (isztorija, kultura, szovremenosztj)*. Ufa
- HUZIJAHMETOVA, Irina (2012): Skolalen zarnyi sükjüszez. *Osmesz*. Megjelenés ideje: 2012-05-17
- IOGNA-PRAT, Dominique (1999): A politikai tér keresztény létrehozása. *Aetas*. 1999:3: 57-72

- ISMILBEKOVA, Aksana (2017): *Blood Ties and Native Son. Poetics of Patronage of Kyrgyzstan*. Bloomington: Indiana University Press
- ISMURATOV, Halyaf (é.n.): Following Ancestors' Behests. In: *International Affairs. Russian Journal of World Politics, Diplomacy & International Relations*. 144-152
- JACQUESSON, Svetlana – BELLÉR-HAHN, Ildikó 2012: Introduction. Local History as an Identity Discipline. *Central Asia Survey* 31:3: 239-249
- JANGUZSIN, Rim (2010): Kratkaja isztoriceszskaja szpravka o sezsere. In Aszadullina-Ibragimova Nuriya Ismuhametovna (szerk.) *V pomos organizatoram prazdnjika Sezsere Bajrami*, 6-10 Ufa: Gyelovaja gyinasztyija
- JEROFEJEV, Viktor (2005): *A jó Sztálin*. Budapest: Európa
- JOHNSON, Emily D., 2006: *How St. Petersburg learned to study itself: the Russian idea of kraevedenie*. University Park: Pennsylvania State University Press
- KANTOROWICZ, Ernst H (1951): Pro Patria Mori in Medieval Political Thought. *The American Historical Review*. 56:3: 472-492
- KELLY, Catriona (2014): Learning about the Nation: Ethnographic Representations of Children, Representations of Ethnography for Children. In: Cvetkovski, Roland – Hofmeister, Alexis (eds): *An Empire of Others. Creating Ethnographic Knowledge in Imperial Russia and the USSR*. Budapest – New York: Central European University Press, 253-278
- KESZEG Vilmos (2007): A történelmi emlékezet alakzatai. In: Szemerényi Ágnes (szerk.): *Folklór és történelem*. Budapest: Akadémiai Kiadó
- KHALID, Adeeb (2003): A Secular Islam: Nation, State and Religion in Uzbekistan. *Middle East Studies*. 35: 573-598
- KISS Balázs (1994): Michel Foucault hatalomfelfogásáról. *Politikatudományi Szemle*. 1994/1: 43-68
- KNORPP, Barbara 2009: Heimat Museums and Notions of Home. *Journal of Museum Ethnography*. 22: 9-21
- KOLSTØ, Pål (2000): *Political Construction Sites: Nation-Building in Russia and the Post-Soviet States*, Westview Press, Boulder, Colo.
- KOLSTØ, Pål (2004): Nation-Building in Russia: A Value-Oriented Strategy, In: KOLSTØ, Pål – BLAKKISRUD, Helge (szerk.): *Nation-Building and Common Values in Russia*, Rowman&Littlefield Publishers, Inc., New York-Toronto-Oxford, 1-29

- KONKKA, Olga (2019): HISTORY SCHOOL MUSEUMS IN RUSSIA: BETWEEN SOVIET LEGACY AND POST-SOVIET MEMORY POLICIES. Public History Summer School, Wroclaw University, Poland, July 1-5, 2019
- KOUSTOVA, Emilia (2014): In search of a lost war: World War I in the Russian Memory and History Policies. *Note from the Observatoire Franco-Russe*. 7
- KOZARÓCZY Gyuláné (2000): A helytörténeti gyűjtéstől a honismereti nevelésig Tiszakeszi általános iskolájában. *Honismeret*. 28/2: 23-28
- KUZEJEV, Rail (1960): *Baskirszkije sezszere*. Ufa: Baskirszkoje knyizsnoje izdatyelsztvo
- KUZIO, Taras (2011): ‘Nationalizing States’ or Nation-Building? A Critical Review of the Theoretical Literature and Empirical Evidence, *Nations and Nationalism*, 7/2: 135-154.
- LOSONCZY Anna (2000): Himnusz és Szózat vagy a sorsközösség rituáléi, *Mozgó Világ*. 26/12, <<http://epa.oszk.hu/01300/01326/00012/dec7.htm>> (letöltés ideje: 2020.04.22)
- NITZKY, William (2014): *Entanglements of “Living Heritage”*. *Ecomuseum Development in Rural China*. Unpublished Doctoral Thesis. Arizona State University. Forrás: <https://repository.asu.edu/items/25920>, 2021-02-16
- MÁCSAI Boglárka (2009): Az internacionalista hősök kultusza a poszt-szovjet Baskortosztánban. In: Vargyas Gábor (szerk.): *Átjárók. A Magyar néprajztól az európai etnológiáig és kulturális antropológiáig*. Pécs – Budapest, L’Harmattan, 397-414
- MÁCSAI Boglárka (2013): Politics of Treasure Chests. Patriotism and Gender in School-Museums in Bashkortostan. *Kaleidoscope*. 4:7
- MÁCSAI Boglárka (2014): A Kis Haza. Iskolamúzeumok Baskortosztánban. In: BÖHM Gábor – FEDELES Tamás: *Mesterek és Tanítványok. Tanulmányok a bölcsészettudomány területéről*. Pécsi Tudományegyetem, Pécs, 35-54
- MÁCSAI Boglárka (2018): A nép, amely soha nem vész el – Családfák politikai kontextusban a jelenkori Baskortosztánban. *Ethnographia* 2018/3: 469-484
- MELNYIKOVA, Jekatyerina (2015). The Local Memory of the World War II in Provincial Museums: the Northern Ladoga Case Study, in *Krieg im Museum: Präsentationen des Zweiten Weltkriegs in Museen und Gedenkstätten des östlichen Europa*. München: Vandenhoeck & Ruprecht, 111-130

- MÉSZÁROS Csaba (2013): *Tekintély és bizalom: Kultúra és társadalom két szibériai faluközösségben*. Budapest – Pécs: MTA BTK Néprajztudományi Intézet – PTE BTK Néprajz - Kulturális Antropológia Tanszék – L'Harmattan
- MÉSZÁROS Csaba (2016): A néprajzi és az antropológiai terepmunka perspektívái a rokonság kutatásának tükrében. In: Balogh Balázs (szerk.): *Ethno-lore XXIII*. Budapest: MTA Bölcsészettudományi Központ Néprajzi Kutatóintézet: 21-61
- MÉSZÁROS Gyula (1910): Baskirföldi tanulmányutam. *Ethnographia*. 21:1: 1-8
- MILLER, Alexei (2012): Historical Politics: Eastern European Convolutions in the 21st Century. In: Alexei Miller – Maria Lipman (eds.): *The Convolutions of Historical Politics*. Budapest – New York, Central European University Press: 1-20
- MILLER, Alexei – LIPMAN, Maria (2012): *The Convolutions of Historical Politics*. Budapest – New York, Central European University Press
- MINNIJAHMETOVA, Tatyjana (2015): *Az ismeretlen ismerős. Tanulmányok a baskortosztáni udmurtok vallásáról*. Budapest: L'Harmattan.
- OVCSINNYIKOVA, Natalja – ULJANOVA, Nyina (2009): Problemü patriotyicseszko go voszpitanijija szelskih skolnyikov. *Pedagogika*. 5: 52-56
- PERSZIN, A. I. 2006: *Krajevegyenyije i skolnije muzeji: Ucsbeno-metodicicseszkoje poszobije*. Moszkva: Fegyeralnij centr gyetszko-junoseszko go turizma i krajevegyenyija
- PAGANI, Camilla (2018): Néprajzi múzeumok: egy új paradigma felé? Az etnográfian túl: a „kannibál” örökség és új definíciók keresése. In: Foster Hannah Daisy, Földessy Edina, Hajdu Ágnes, Szarvas Zsuzsa, Szeljak György (szerk.): *Többszólamú múzeum. Néprajzi múzeumi dilemmák a 21. század elején*. Budapest: Néprajzi Múzeum. 24-44
- PICKIN, Rhiannon 2017: Representations of Northern Identity in Yorkshire Crime and Punishment Museums. *International Journal of Regional and Local History*. 12:2: 107-119
- PJATYIKOP, Alekszandr –SAMARDIN, Valerij (2000): Vospitanyije patriota. *Pedagogika*. 4: 34-37
- POLEVOJ, Alekszandr (2000): Sirokije georgijevszkije lenti na znamená i sztandarti. *Cejhgauz*. 10: 32-35. Forrás: <http://george-orden.narod.ru/Stat/stat23.html>, letöltés ideje: 2020-10-01
- PORCSALMY, János (1972): *Korszerű szemléltetés iskolamúzeumunk építéstartörténeti makettjeivel*. Debrecen: Debreceni Déri Múzeum

- de la ROCHA MILLE, Raymond (2011): *Museums without Walls. The Museology of George Henri Rivière*. Unpublished Doctoral Thesis. City University London.
 Forrás: <https://openaccess.city.ac.uk/id/eprint/2154/>, 2021-02-16
- SÁRKÖZI Ildikó Gyöngyvér (2016): „There is no nation without history, there is no family without a family tree. On Sibe ethnic nationalist aspirations through the example of a „family tree unification” story. *Acta Ethnographica Hungarica*. 61:1: 173-195
- SÁRKÖZI Ildikó Gyöngyvér (2018): *A mártírium homályából: Sibe ősök és hősök a kínai nemzetépítés oltárán*. Budapest – Pécs: MTA NKI; L'Harmattan; PTE Néprajz-Kulturális Antropológia Tanszék
- SAROYAN, Mark (1997): Beyond the Nation-State: Culture and Ethnic Politics in Soviet Transcaucasia. <http://escholarship.org/uc/item/1wz3z31v>: 135-167, letöltés ideje: 2020-04-14
- SAVOTYINA, Natalja (2002): Grazsdanszkoje vozspitanyije: tragycii i szovremennüje trebovanyija. *Pedagogika*. 4: 39-44
- SCHATZ, Robert T. – STAUB, Ervin: Manifestations of Blind and Constructive Patriotism: Personality Correlates and Individual-Group Relations. In: BAR-TAL AND STAUB (szerk): *Patriotism in the Lives of Individuals and Nations*. Chicago: Nelson-Hall Publishers: 229-246
- SLEZKINE, Yuri (1994): Naturalists Versus Nations: Eighteenth-Century Russian Scholars Confront Ethnic Diversity. *Representations*. 47: 170-195
- STAUB, Ervin (1996): Blind versus Constructive Patriotism: Moving from Embeddedness in the Group to Critical Loyalty and Action. In: BAR-TAL AND STAUB (szerk): *Patriotism in the Lives of Individuals and Nations*. Chicago: Nelson-Hall Publishers: 213-229
- STEINBECK, John (2009): *Orosz napló*. Budapest: Park Könyvkiadó
- SZAGYIKOV, Ranusz (2008): *Tragycionnije religioznije verovanyija i obrjadnoszty zakamszkih udmurtov. (Isztorija i szovremennije tyendeciji razvityija)*. Ufa: Centr etnologicseszkih isszledovanyij UNC RAN
- SZKULSZKIJ, DMITRIJ (2019): When Memorials Cease to Commemorate: The Museum of the History of Political Repression in Tomsk as a Place of non-Patriotic Remembering. *Museum & Society*. 17(3): 408-422

- TOULOUZE, Eva – NIGLAS, Liivo (2017): The *Vös 'as'*, the Udmurt Sacrificial Priest: An Old Task for Young Men. *Temenos - Nordic Journal of Comparative Religion*. 53:1: 9-29
- TYIMIRSINA, Venyera (2012): Sjus'tül picesi, pösez kuzsmo. *Osmesz*. Megjelenés ideje 2012-02-16
- TYISKOV, A. Valerij (1992): The Crisis in Soviet Ethnography. *Current Anthropology*. 33:4: 371-394
- TYISKOV, A. Valerij (2003): *Rekvijem po etnoszu: isszledovanyija po szociolno-kulturnoj antropologii*. Moszkva: Nauka
- VAFINA, G. A. (2009): *Udmurti Baskortosztana: krajevedcseszkiy szbornyik*. Ufa, Ucebno-metogyicseszkiy centr EDVISZ
- VAILLANT, Janet G (2005): Civic Education in a Changing Russia. In Ben Eklof – Larry E. Holmes – Vera Kaplan (szerk.): *Educational Reform in Post-Soviet Russia. Legacies and Prospects*. London: Cummings Center, 221-247
- VAJSKOP, Samantha (2008): *Elena's War: Russian Women in Combat*. <http://www.ashbrook.org/wp-content/uploads/2012/06/2008-Vajskop.pdf>, letöltés ideje: 2020-01-16
- VISZÓCZKY Ilona (2006): A mezőkövesdi Matyó Múzeum 50 éve. In: Viszóczy Ilona (szerk.): *Eredmények és feladatok a matyóság néprajzi kutatásában*. Miskolc – Mezőkövesd: Herman Ottó Múzeum, 278-286
- WATERS, Elizabeth (1998): A nő alakja a szovjet politikai ikonográfiában, 1917-1932. In: Tóth László (szerk.): *A szex. Szociológia és társadalomtörténet szöveggyűjtemény 2*. Budapest: Új Mandátum Könyvkiadó: 100-118
- WATSON, Sheila (2007): Museums and their Communities. In: Sheila Watson (ed.): *Museums and their Communities*. London – New York: Routledge, 1-25
- WOOD, Elizabeth A.: Performing Memory: Vladimir Putin and World War in Russia, *The Soviet and Post-Soviet Review* 38 (2011): 2: 172-200: 175. p.
- ZAMORA, Herlinda (2007): Identity and Community. A look at four Latino Museums. In: Sheila Watson (ed.): *Museums and their Communities*. London – New York: Routledge, 324-329
- ZEMPLÉNI András (2002) Sepulchral Land and Territory of the Nation: Reburial Rituals in Contemporary Hungary. In A. Gergely András (szerk.): *A nemzet antropológiája*. Budapest, Új Mandátum 73–80.

INTERNETES FORRÁSOK

- Arhivi Baskortosztana. <http://www.gasrb.ru/> letöltés ideje: 2018-02-13
- Csiszlenoszty naszelenyija Rosszijoszkoj Fegyercii po municipalnim obrazovanyijam na 1 janvarja 2017 goda. http://web.archive.org/web/20170731141731/http://www.gks.ru/free_doc/doc_2017/bul_dr/mun_obr2017.rar, letöltés ideje: 2018-02-13
- Hamitov baskir. <https://www.youtube.com/watch?v=-ZoHOh3uiKo>, letöltés ideje: 2018-02-13
- [http://gospatriotprogramma.ru/the-concept-of-patriotic-education-is-the-basis-of-the-state-program-/the-concept-of-patriotic-education-of-citizens-of-the-russian-federation.php/the-concept-of-patriotic-education-is-the-basis-of-the-state-program-/,](http://gospatriotprogramma.ru/the-concept-of-patriotic-education-is-the-basis-of-the-state-program-/the-concept-of-patriotic-education-of-citizens-of-the-russian-federation.php/the-concept-of-patriotic-education-is-the-basis-of-the-state-program-/) (letöltés ideje: 2014.07.29.)
- Municipalnij rajon Tatislinszkij rajon Respubliki Baskortosztan. https://tatyshlinski.bashkortostan.ru/activity/13092/?filter_d_section=16 (letöltés ideje: 2020-09-28)
- Posztanovlenyije Pravitelstvva RF ot 16 febralja 2001 g. N 122 “O goszudarsztvennoj programme ‘Patrioticeszkoje voszpitanijje grazsdan Rosszijoszkoj Fegyerciiina 2001-2005 godü””,
- <http://zakonbase.ru/content/base/42139>, (letöltés ideje: 2014.07.24)
- Putyin, Vlagyimir: Rosszija na rubezse tiszjacseletij, Nyezaviszimaja gazeta 1999.12.30, <http://vladimir-putin.net/d4/frame31.htm#rus> (letöltés ideje: 2014.07.23)
- Vszeroszijoszkaja perepisz naszelenyija 2002 goda. www.perepis2002.ru letöltés ideje: 2018-02-13
- Vszeroszijoszkaja perepisz naszelenyija 2010 goda. http://www.gks.ru/free_doc/new_site/perepis2010/croc/perepis_itogi1612.htm etöltés ideje: 2018-02-13
- Zakonodatelstvvo Rosszijoszkoj Fegyercii. “Posztanovlenyije o provegyenyii narodnogo prazdnika Sezsera Bajrami v reszpublike Baskortosztan”. <http://lawsrf.ru/> letöltés ideje: 2018-02-13
- <http://gospatriotprogramma.ru/the-concept-of-patriotic-education-is-the-basis-of-the-state-program-/the-concept-of-patriotic-education-of-citizens-of-the->

russian-federation.php/the-concept-of-patriotic-education-is-the-basis-of-the-state-program-/, (letöltés ideje: 2014.07.29)

- minsport.gov.ru/sport/podgotovka/Pravila_VoenPriklSport_150411.doc, (letöltés ideje: 2014.08.11)